

ИЗВОРНИК

грађа међуопштинског
историјског архива

317-

Ваше Сјачелство
Претимиславинији

Зачиништво, даљом, салуша
политиканеи, височайшиу заповѣстѣ Вашег
ше кое промислише изъ Всероскога Свѣда
Совѣта да будучи грабаѣ нашѣ, ола да
чашинѣ да будучи билословниѣ и вѣлики
политиканеи Господару! и вѣликоу
да благодарити вамѣ, да шѣлике поднеси
кадѣ трудѣ вамѣ, ишии ишаме рѣчи, кое
Свѣда нашѣ да такоѣ трудѣ вамѣ изъ
Ваше шѣраше Касровѣ братѣ нашѣ и Чару
Водина каодетитѣ се Касовина нашинѣ
и вѣликому Чару нашѣму, и къ ишѣише
Свѣдѣштва, кое вѣрна и свѣту народѣ
ко Касова наши шѣдѣше, и ка Кошѣ
ше намѣ, и свѣла каишѣишѣла пошѣише
Претимиславинији Господару! шѣишѣише одъ
дурѣишѣише намѣ, и салѣишѣише шѣдѣишѣише
и Кметѣишѣише, свѣишѣише височайшишѣише заповѣстѣ
да своѣишѣише намѣ вѣлике шѣише свѣишѣише

31 | 2015.
ЧАЧАК

ИЗВОРНИК
грађа међуопштинског
историјског архива

ИЗВОРНИК
ГРАЂА МЕЂУОПШТИНСКОГ ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА
31/2015.

Редакција

Др Љубодраг П. РИСТИЋ, др Илија ПОПОВИЋ,
др Светислав Љ. МАРКОВИЋ, Витомир ВАСИЛИЋ, Зорица МАТИЈЕВИЋ,
Верица ФИЛИПОВИЋ, Горан ДАВИДОВИЋ, др Љубинка ШКОДРИЋ
и Зоран МАРИНКОВИЋ, секретар

Одговорни уредник
Лела ПАВЛОВИЋ

Оснивач и први уредник
Милутин ЈАКОВЉЕВИЋ

Редакција првог броја
Др Јарослав ДАШИЋ, Радојко НИКОЛИЋ, Милутин ЈАКОВЉЕВИЋ,
Витомир ВАСИЛИЋ и Радош Ж. МАЏАРЕВИЋ

За издавача
Лела ПАВЛОВИЋ, директор

Издавач
МЕЂУОПШТИНСКИ ИСТОРИЈСКИ АРХИВ ЧАЧАК

www.arhivcacak.org.rs
E-mail: arhivcacak@open.mts.rs

МЕЂУОПШТИНСКИ ИСТОРИЈСКИ АРХИВ ЧАЧАК

ISSN 0352-5902

ИЗВОРНИК

грађа међуопштинског
историјског архива

31 | 2015.
ЧАЧАК

САДРЖАЈ

<i>Рагмила Рагић</i>	
• КУЛТУРА СЕБАЊА И ИСТОРИЈСКИ ИЗВОРИ	7
<i>Р. Калајџић и Д. Вукићевић</i>	
• ИЗ ЗАОСТАВШТИНЕ КНЕЗА ПОЖЕШКЕ НАХИЈЕ - ВАСИЛИЈА ВАСЕ ПОПОВИЋА	13
<i>Оливера Милосављевић</i>	
• ПОЛИЦИЈСКИ ИЗВЕШТАЈИ НАЧЕЛСТВА ОКРУГА РУДНИЧКОГ ЗА 1850. ГОДИНУ.....	25
<i>Радомир Појовић</i>	
• ДОКУМЕНТА ИЗ АРХИВЕ МИЛУТИНА ГАРАШАНИНА О СТРАНАЧКИМ БОРБАМА У РУДНИЧКОМ ОКРУГУ 1881–1883. ГОДИНЕ	49
<i>Миломирка М. Аџић</i>	
• РАТНИ ДНЕВНИК РАДОМИРА К. ЦВИЈОВИЋА август 2015 - јануар 1916.....	77
<i>Свејислав Љ. Марковић</i>	
• ЗАПИСНИЦИ СА СЕДНИЦА НАСТАВНИЧКОГ ВЕЋА И ШКОЛСКОГ ОДБОРА ВИШЕ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ У ИВАЊИЦИ 1921-1923.	99
<i>Никола Ј. Баковић</i>	
• ДОКУМЕНТИ ИЗ ЛИЧНОГ ФОНДА ВОЈКА ЧВРКИЋА	123
<i>Александар Николић и Свејислав Љ. Марковић</i>	
• ПЕТОМАЈСКИ ПАРЛАМЕНТАРНИ ИЗБОРИ У МОРАВИЧКОМ СРЕЗУ У ПИСМИМА ДР БОЖИДАРА И ДР ДРАГИЊЕ СПАСОВИЋ ПРОФ. ДР МИХАИЛУ КОНСТАНТИНОВИЋУ.....	139
<i>Мирослав Пурић</i>	
• ДРЖАВНА МЕШОВИТА ГРАЂАНСКА ШКОЛА ЧАЧАК Први део (школска 1939/1940. - 1941/1942)	157
<i>Марија С. Крњајић</i>	
• ОМЛАДИНА ЧАЧАНСКОГ ОКРУГА НА ИЗГРАДЊИ ОМЛАДИНСКЕ ПРУГЕ БРЧКО-БАНОВИЋИ (1946. година)	189
<i>Александар В. Савић</i>	
• МОЛБА РАНИСЛАВА М. АВРАМОВИЋА ЗА АМНЕСТИЈУ	205

РАДМИЛА РАДИЋ
Институт за новију историју Србије, Београд

КУЛТУРА СЕЋАЊА И ИСТОРИЈСКИ ИЗВОРИ*

Изворник Међуопштинског историјског архива у Чачку почео је да излази 1984. године, што значи да са ова два броја 29 и 30 које данас представљамо, истовремено обележавамо и 30 година излажења часописа али број 30 такође обележава и 100-годишњицу Великог рата. *Изворник* је покренут са намером да се оригинална архивска грађа која покрива простор на коме делује Архив у Чачку, приближи стручној али и широј јавности и овај часопис спада међу неколико малобројних у Србији који се уопште баве издавањем грађе, као што су *Сџари српски архив*, *Сџоменик САНУ* или *Мешовића трађа Истџоријској инстџишуша*.

Лела Павловић, архивски саветник у тексту „Документа као сећање на прошлост“ у броју 30 пише да приређивање историјских извора не треба схватити само као потребу тачности, оригиналности и аутентичности докумената већ и као помоћ при реконструкцији историјских факата. У том смислу, ова два броја доносе бројне документе, пажљиво анализирани и праћене научним апаратом а везане за теме из друштвене историје Чачка и околине 19. и 20. века, од полицијских извештаја, пописа становништва, историјата школа, прослава и празника, рударства, ратне штете, спискова војних обвезника, наредби окупационих власти током Првог светског рата, одликовања, сећања и дневничке белешке, послератне партијске извештаје, итд. О самим бројевима часописа данас ће говорити више колеге, али ја бих на почетку желела нешто да кажем о самом значају историјских извора и потреби њиховог издавања, у покушају да подржим напоре који се улажу у издавању *Изворника*.

Културно наслеђе се заснива на аспектима прошлости коју желимо да сачувамо, поштујемо и предамо у наслеђе будућим генерацијама. Кроз културно наслеђе друштво постаје видљиво себи и другима. Оно утиче на формирање индивидуалног, локалног и националног идентитета али и на односе са другим заједницама. Каква прошлост постаје евидентна у том наслеђу и које вредности се појављују у њој говоре нам много о устројству и тенденцијама тог друштва.¹

* Текст је написан поводом промоције часописа *Изворник* у Архиву Југославије јула месеца 2015.

1 Jan Assmann, „Collective Memory and Cultural Identity“, *New German Critique*, br. 65, Cultural History/Cultural Studies. (Spring–Summer, 1995), 125–133; Thomas G. Tanselle, *Literature and Artifacts*, Charlottesville,

Историја је временом добијала све већи значај за културно наслеђе а тиме и за обликовање колективног и националног идентитета.² Разумети „шта смо или шта би могли постати“, дефинише групе кроз историју као што то појединац чини преко сећања. Пошто сва друштва настоје да обезбеде свој континуитет, колективне тврдње о прошлости кроз подухват историје, постају кључне за друштвено очување. Обзиром да „историја друштвима и појединцима даје димензију трајања која далеко превазилази људски век“, памћење прошлости постаје круцијално за наш осећај идентитета јер знати ко смо били, потврђује оно што смо сада.³ Међутим, управо због тога што култура сећања и памћења има важно место у конструкцији националних идентитета, политичка борба често постаје и борба за владавином над колективном меморијом и интерпретацијом прошлости.⁴

Иако прошлост може бити измишљена и дизајнирана, она никада не може бити сигурно изграђена осим на темељима извора, или како каже Џон Тош оно што историчари заиста могу да постигну одређено је у првом реду, количином и природом расположивих извора.⁵ Историјски извори обухватају широк спектар материјала који су преживели и историчари су свесни да су докази привремени и подложни откривању нових и бољих извора јер је у приближавању стварности, историја увек ограничена доступношћу доказа. Због тога се и воде бескрајне расправе о природи и квалитету извора, питању селекције и релевантности докумената, методама и техникама истраживања, контексту у коме се документи интерпретирају, али се непрестано трага за новим и различитим облицима доказа о прошлости.⁶

Идеални услови за очување грађе везани за дугорочни опстанак архива са доста простора за складиштење, ретко где постоје и судбина многих архива везана је за непотпуност и фрагментацију.⁷ Једном када извори престану

VA: Bibliographical Society of the University of Virginia, 1998; David Lowenthal, *The Past is a Foreign Country*, Cambridge University Press, New York, 1985.

2 Martha Howel, Walter Prevenir, *From Reliable Sources. An Introduction to Historical Methods*, Cornell University Press, 2001, 1; John Lewis Gaddis, *The Landscape of History. How Historians Map the Past*, Oxford University Press, 2004; Џон Тош, *У шрапању за историјом*, Београд, 2008, 79.

3 Halbwachs, Maurice, *The Collective Memory*, New York, Harper & Row Colophon Books, 1980, 30–33, 52, 68–69, 76–77, 83–87, 187; David Gross, *Lost time. On Remembering and Forgetting in Late Modern Culture*, University of Massachusetts Press, 2000; Pierre Nora, *The Reasons for the Current Upsurge in Memory*, http://www.iwm.at/index.php?option=com_content&task=view&id=285&Itemid=463; Eric Hobsbawm, „Introduction: Inventing Tradition“, Hobsbawm, Eric and Terence Ranger (eds), *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, 1983, 1–14; David Lowenthal, *The Past is a Foreign Country*, 184, 213; Maja Brkljačić i Sandra Prlenda (prir.), „Zašto pamćenje i sjećanje?“, *Kultura pamćenja i historija*, Zagreb, 2006; Džeremi Blek, Donald M. Mekrejd, *Izučavanje istorije*, Clio, Beograd, 2007, 13.

4 *Kultura sjećanja: povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. T. Cipek, O. Milosavljević, Zagreb, 2007, 8.

5 Џон Тош, н. д., 83.

6 R. J. Olney, „Manuscript sources for British history“, April 1995, Historical Manuscripts Commission, The Institute of Historical Research, www.history.ac.uk/resources/manuscript-sources

7 Carolyn Steedman, *Dust*, Manchester University Press, 2001, 68.

да имају практичну вредност, њихов опстанак може зависити од степена развијености свести о потреби њиховог чувања, ефикасности приликом прикупљања, одлагања и уклањања нежељеног материјала, услова и начина на који се чувају, одлука о томе шта треба задржати и шта одбацивати, итд. Р. Еванс напомиње да су архиве производ „случајног опстанка неких докумената и одговарајућег случајног губитка или намерног уништавања других“.⁸ Он додаје да су архиви такође и производ рада архивара, који обликују сведочанство о прошлости а тиме и интерпретацију историчара. „Архивари су често уништавали податке које су сматрали неважним а задржавали оне за које су сматрали да имају трајну вредност.“⁹ Али документи који су једној генерацији деловали безвредно за неку другу су могли бити изузетно вредни. Отуда Лисјен Февр закључује да је „избор већ направила сама историја тако што је уништила највећи део остатака прошлости, па је већ због тога, објективна‘ историја сведена на танушни збир остатака који нам о њој могу сведочити“,¹⁰ а Доминик Ла Капра сматра да трагови које је прошлост оставила не обезбеђују њено уједначено покривање. Иако се слаже са овим мишљењима и каже да је „историја мање од прошлости“, Дејвид Ловентал ипак додаје да „мада многа сећања нестају са својим власницима, историја је потенцијално бесмртна“ и „чување знања о прошлости је један од примарних разлога историје: архивска документа се чувају против заборава и протока времена.“¹¹

Српска историографија суочавала се током 20. века са низом проблема али оно што је чини се представљало специфичност јесте никада довољно изграђена свест о потреби сакупљања и чувања извора и споменика (у најширем смислу речи). Та свест почела је да се развија у другој половини XIX века. У то време су настале и развиле се све значајније установе, музеји, архиви, библиотеке. Фондови су брзо попуњавани а границу су постављали материјални услови и знање (оно што је тада пропадало није препознато као вредност каже Сима Ђирковић).¹² Стојан Новаковић је подразумевао да ниво историографије непосредно зависи од извора којима се служила и да развој историографије не тече линеарно, већ у смењивању успона и падова или како је писао „времена имају према себи и историју“.¹³ Љубодраг Димић је својим истраживањима показао како је српска критичка историографија тешко и споро крчила свој пут.¹⁴

8 Ričard Dž. Evans, *U odbranu istorije*, Beograd, 2007, 102.

9 Исто.

10 Lisjen Fevr, *Borba za i storiju*, pr. Dubravka Stojanović, Beograd, 2004, 483.

11 David Lowenthal, *н. г...*, 214.

12 Сима Ђирковић, *О историографију и методологију*, Beograd, 2007, 107, 148.

13 *Исто*, 121–122.

14 Ljubodrag Dimić, *Rat i istoriografija, The Shared History and The Second World, War and National Question in ex- Yugoslavia*, January–February 2008, Conference in Seville, Spain, http://www.centerforhistory.net/index.php?option=com_content&task=view&id=22&Itemid=38

Заштита ресурса културног наслеђа тиче се свих а не само чувара тог наслеђа и оних који их непосредно користе. У нашем случају, као последица честих ратова, политичких криза и промена, не само да су ресурси културног наслеђа страдали већ је споро грађена и свест о потреби њихове адекватне заштите. Свима је познат податак да је архивска грађа из Србије у вагонима одношена у Беч током Првог светског рата. Исто се поновило и током Другог светског рата а радило се о тонама материјала од кога је само незнатан део враћен. Коста Ст. Павловић сведочи како је непосредно пред прекид дипломатских односа Југославије и Румуније у мају 1941. године уништена поверљива архива Амбасаде Краљевине Југославије у Букурешту.¹⁵ Подаци о уништавању грађе после Другог светског рата помињу се и у бројевима *Изворника* које представљамо. Неадекватно чување и безусловни смештај, дугогодишња несрећеност и запуштеност разних врста фондова, крађе, намерно уништавање грађе или уништавања које је уследило услед нестручности лица која су о њој водила рачуна, недостатак средстава за функционисање архивских установа, утицали су у великој мери на то да је историја временом у нашем случају направила велику селекцију.¹⁶ Дobar пример за илустрацију представља извештај о штети у манастирима на Фрушкој Гори, који је 1945. године поднела Комисија за утврђивање штете на културно историјским споменицима на територији Војводине. Према том извештају у манастиру Гргетег: „Архива манастирска је остала до краја рата у манастиру те је употребљавана за подлагање ватре. Комисија је могла да нађе само на разбацине остатке архиве по приземним собама конака и у самој манастирској

15 Коста Ст. Павловић, *Прекид дипломатских односа између Југославије и Румуније и југословенско-румунски односи уочи прекида*, текст у рукопису, Легат Косте Ст. Павловића, Историјски архив града Београда, објављено у Рагила Рагић, „Сећања Косте Ст. Павловића“, *Токови историје*, 1–2/2009, Београд, 249–304.

16 „Немаран однос установа и појединаца према културном наслеђу, по којем се као народ препознајемо, константан је у понашању у досадашњем развоју југословенског и српског друштва. Систематско уништавање и пљачкање наше културне баштине започето је давно и са мање или више интензитета траје до данас... Иако је југословенска државна заједница после Другог светског рата потписала међународне конвенције о заштити културног наслеђа, нигде се уметничка дела и уопште покретна културна добра нису тако дрско и неодговорно развлачила на све стране као код нас. Други светски рат је најдрастичнији пример уништавања и крађе културног наслеђа у сваком погледу. У периоду од 1945. до 1955. године обављена је нека врста својеврсне крађе покретних културних добара... Од педесетих до осамдесетих година прошлог века, карактеристични су нови видови крађе који се могу означити као класични примери криминала и фалсификата. У овом периоду јављају се први професионални колекционари и скупљачи уметничких дела, вредних предмета примењене уметности, архивских докумената и старих рукописа. Период од осамдесетих година до данашњих дана обележен је појавом богатих колекција и колекционара, врхних лопова и добром мрежом препродаваца... Држава, или боље речено политика, развијајући систем „сви смо одговорни за бригу о културној баштини“ омогућила је у суштини да нико не буде одговоран, па према томе ни крив, за све прекршаје у области заштите културних добара... Као важан део културног блага посебно је страдала архивска грађа у вихорима светских ратова, али и у периодима када су ратови престајали, углавном због немарног односа према архивској грађи и појаве крађа.“ Бошко Ракић, „Уништавање и крађа архивске грађе“, *Архивски гласник*, 2009, бр. 6, 10–11; Aleksandar Ćirić, Stanje u arhivima: kako će се pisati istorija. Godine koje će pojesti skakavci, *Vreme*, 518, 07. 12. 2000.

библиотеци на чијим зидовима још се налазе, а ако много оштећене, фреске Ђуре Јакшића.“ Из манастира Хопово мештани су износили архиву и књиге „а по улицама се видело листова и свезака из ове манастирске библиотеке.“ „Део књига из библиотеке манастира Раванице развучени су у Врднику. Поједини трговци су листове књига увијали квасац и правили кесе за еспап дућански.“¹⁷

Готово да нема историчара који лично није био сведок неког облика девастације архивских докумената. Међу колегама су се могла чути сведочења о томе како су наилазили на оригиналне документе из којих је намерно исецан потпис краља Петра. Многима од нас су познати случајеви када су вредна архивска документа или фотографије налажени на бумбацима (рецимо оригинално издање Протокола Светоандрејске скупштине).¹⁸ Сведоци смо такође да су се многе архивске установе годинама бориле за адекватан смештај и да често није било довољно слуха за њихове потребе. Илустрација везана за стање архива Српске православне цркве, је можда најбољи пример за небригу. Тек у последњих пар година приступило се сређивању ове грађе али нико поуздано не зна шта је све уништено у међувремену. Заборавља се да су архивски извори у овој установи битни не само за црквену историју већ за историју друштва у целини.

Професор Бранко Петрановић је још почетком 90-их писао о злоупотребама у прошлости које су оставиле „трајан печат на могућност историјског сазнања прошлости“ мислећи на уништавање компромитујуће грађе, свесно или из незнања и примитивизма, на приватизацију грађе, тријажу грађе да би се издвојили садржаји неповољни по владајућу гарнитуру, фалсификовање грађе и сл. Мислио је и на „документацију однету у емиграцију, архивалије присвојене од појединаца, материјал који је до наших дана остао на „оперативној обради“.¹⁹

Џон Тош каже да „овладавање свим изворима мора да остане идеал, без обзира на то што је постизање тог идеала мало вероватно,“ али додаје да „историчари с непосредним истраживачким искуством у више од једне државе или више од једног периода, представљају изразиту мањину“.²⁰ Колико су домаћи историчари упознати са стањем извора везаних за 20. век на југословенском простору у страним архивима? Када су отклоњене идеолошке оградe и даље су остале присутни проблеми везани за материјалне разлоге и

---

17 Чланови Комисије су били Светозар Георгијевић, др Радослав Илијић и Младен Лесковац. Извештај је поднет Сабору СПЦ на заседању 1947. године, као прилог бр. 9. Чува се у Архиву Св. Арх. Синода СПЦ.

18 „Историја са бумбацима“, *Полишка*, 14. 12. 2008.

19 Бранко Петрановић, *Историчар и савремена епоха*, Београд, 1997, 50; Ljubodrag Dimić, *Rat i istoriografija, The Shared History and The Second World, War and National Question in ex Yugoslavia*, Januar–February 2008, Conference in Seville, Spain, http://www.centerforhistory.net/index.php?option=com_content&task=view&id=22&Itemid=38

20 Џон Тош, *н. г.*, 119, 144.

немогућност изласка из земље и истраживања ван ње. Још 1994. професор Сима Ђирковић је упозоравао на последице које ће по историографију у Србији настати под утицајем изолације.²¹ Историчари из Србије, нарочито млађе генерације, имале су врло ограничене могућности за истраживања ван земље и мало њих је имало срећу да борави у архивама Лондона, Москве, Париза, Рима или Вашингтона. Чак и стручни и научни контакти са историчарима ван земље али и приступ литератури и научној периодици, дуго су били препуштени индивидуалној иницијативи и крајње ограничени.

Данас је у свету све присутнија појава, да се говори о култу архива и „тужним креатурама“ које их фетишизирају и тенденцији „модерних“ историчара да уопште не користе архиве, да их избегавају и рад у њима потцењују.²² Како ће историчар представити прошлост зависи између осталог од степена знања до којих су истраживања у одређеним областима дошла („стварни темељ историјског истраживања је истина да историја непрекидно захтева да буде коригована од још историје“),²³ интереса самог историчара, расположивости различитих врста историјских извора, па тек потом од саме интерпретације историчара. Андреј Митровић је својевремено писао да су историјски извори незаобилазни у тежњи да сазнамо прошлост, да је њихова улога вишеструка и да извори омогућавају историчару „да не подлеже савременим виђењима јер на основу изворних података ствара своје погледе и уверења“. Извори, додаје он, штите од неповољних утицаја и из прошлости и из садашњости.²⁴ А Бранко Петрановић је упозоравао да је „располагање свим изворима идеална одредба“ коју не треба је узимати у „буквалном значењу, јер бисмо онда морали бескрајно чекати на писање историје“ али је говорио и да: „Старо правило нашега посла гласи да нема историје без научно релевантних извора. Нема отискивање у истраживање ако није припремљено бар минимум извора који расветљавају одређени догађај, односно појаву.“²⁵ Часопис *Изворник* нам помаже да се отиснемо у истраживање.

21 Сима Ђирковић, *н. г.*, 284.

22 Carolyn Steedman, *н. г.*, 201.

23 Herbert Butterfield (1900–1979), *The Whig Interpretation of History* (1931), URL: <http://www.eliohs.unifi.it/testi/900/butterfield>, Html edition for cEliohs by Guido Abbattista – February 2002

24 Андреј Митровић, *Пройишвање Клио. Огледи о теоријском у историографији*, Београд, 1996, 17; Андреј Митровић, *Клио пред искушењима и расправљања са Клио*, Београд, 2001, 152, 174.

25 Бранко Петрановић, *Историчар и савремена епоха*, Београд, 1997, 187.

РАДОЈИЦА КАЛАЈЦИЋ
Компанија Дунав осигурање д.д. Београд

ДЕЈАН Р. ВУКИЋЕВИЋ
Компанија Слобода а.д. Чачак

ИЗ ЗАОСТАВШТИНЕ КНЕЗА ПОЖЕШКЕ НАХИЈЕ - ВАСИЛИЈА ВАСЕ ПОПОВИЋА

АПСТРАКТ: У Архиву Српске академије наука и уметности (САНУ) се поред осталог налазе и четири збирке докумената, као посебне целине, свака са посебном сигнатуром. Историјска збирка је садржајем најразноврснија и обимом највећа, у којој се чува и заоставштина кнеза Василија - Васе Поповића, који је управљао Пожешком нахијом од 1819. до 1832. Епископ ужички Јоаникије Нешковић је пронађену збирку архивске грађе у Васином конаку у Карановцу предао Српском ученом друштву 1866. Из те грађе презентован је документ, који садржи списак кметова Пожешке нахије из 1826. године који су се заклели на верност кнезу Милошу Обреновићу.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: кнез (Василије Поповић), Пожешка нахија, заоставштина, кмет, кнежине, Чачак, Карановац, Осаоница.

Заоставштина Василија – Васе Поповића део је Историјске збирке Архива Српске академије наука и уметности, која је сачувана захваљујући епископу ужичком Јоаникију Нешковићу (1854-1873)¹ који је знао вредност пронађених докумената у конаку некадашњег господара Пожешке нахије. Седиште Ужичке епископије из Чачка пренето је у Карановац 1854, зато је епископ Јоаникије Нешковић купио конак (1856) који је двадесет пет година раније (1831) подигао господар Василије Поповић.² Српском ученом друштву Јоаникије Нешковић предао је сандук пун архивске грађе (1866), која је постала део

---

1 Јоаникије Нешковић рођен је 1804. у Миланци (заселак села Опаљеник), на Јавору. Основну школу учио је у Заблаћу, рукоположен је за ђакона 1826. Неколико година касније (1833) основао је прву школу у ивањичком крају, у родном месту Миланци. Именован је 1839. за „надзиратеља“ обнављања манастира Студенице. Српски митрополит Петар Јовановић изабрао је Јоаникија Нешковића за шабачког владику (1849-1854), а после смрти Никифора Максимовића (1853), постаљен је за епископа ужичког.

2 Из Карановца је ужички епископ лакше могао да надгледа пету обнову порушеног манастира Жиче, тада је понављањем старе технике извршена обнова наоса Спасове цркве, свих сводова и куполе. (1855). Татјана Михаиловић „Музеј као банка сложених културних података- прилог 3“ , *Наша прошлост* бр.16, Народни музеј и Историјски архив Краљево, 2015, 265-280.

Историјске збирке Архива САНУ у Београду.³ У заоставштини кнеза Василија – Васа Поповића који је управљао Пожешком нахијом од 1819. до 1832. чувају се бројна и садржином различита документа као што су: писма кнеза Васа кнезу Милошу Обреновићу и другим личностима, тефтери, заклетве и друго. Међу њима је и: Заклетва верности кнезова и кметова Пожешке нахије кнезу Милошу (бр. свеске 923), која је приређена, док ће попис од десетка еминлука у Драгачеву, из 1818. године (бр. свеске 918), и спахијски приход (арачки) села Пожешке нахије за 1830. годину (бр. свеске 913), бити објављени у наредном броју часописа.

Кнез Василије - Васа Поповић родио се 1777. године у селу Бершићи, у Рудничкој нахији. Он је био брат од ујака кнегињи Љубици, жени кнеза Милоша Обреновића. Међу учесницима договора у Такову, када је донета одлука о дизању устанка, налазимо његово име. Као један од ретко писмених људи у тадашњој Србији добио је задатак писара у Другом устанку, касније је писарске послове обављао и код Јована Обреновића.⁴ Први званични задатак добио је Васа Поповић добио 12. јула 1816. године, када га је кнез Милош послао у нахију Ужичку Рујно, да у „селима мукаде попише главе, да десеткује жита и где буде потребно кошеве за храну начини“. Касније, 9. јуна 1819. године кнез Милош је поставио Васу Поповића за главног кнеза Пожешке нахије.⁵ Управљао је врло успешно Пожешком нахијом све до смрти 17. јануара 1832. године.

Васа Поповић је као нахијски кнез био надређен локалним народним старешинама (среским кнезовима и сеоским кметовима), које је често позивао на договоре. Један такав скуп са кметовима и среским кнезовима одржао је у Чачку 3. децембра 1821. На скупу су све присутне народне старешине дале „Изјаву оданости и захвалности“ кнезу Милошу.⁶ На списку су наведена поименице 102 кмета и исто толико насеља, али их је вероватно било више, јер је уписан и број 103 без имена. У архиву САНУ налази се писмо сличне садржине, које представља заклетву верности кнезова и кметова Пожешке нахије кнезу Милошу из 1826. године. С обзиром на то да су се кметови бирали на пет година, да постоји слично писмо, са скупа у Чачку из 1821. године,

3 За почасног члана Српског ученог друштва, епископ Јоаникије Нешковић, проглашен је 1858, тако да је прикупљање и слање Друштву старих предмета, рукописних књига и података о појединим историјским догађајима и личностима представљао саставни део његове делатности. *Гласник српској ученој друштва*, књига III, свеска XX, Београд, 1866, 446 и свеска XXI, 382. У: Драган Драшковића, *Краљево од вароши до града*, Народни музеј Краљево, 2016, 36.

4 Позната је прича да је сам научио читати и писати вежбајући се у писању слова на печуркама које расту на пањевима. Био је у великој милости код кнеза Милоша Обреновића, који га је ословљавао са „брат Васа“. Бартоломео Куниберт је сматрао да је био „један од најуваженијих људи у земљи“, а по речима Јована Гавриловића, то је био „једини човек у земљи кога је кнез Милош слушао.“ Драгомир С. Поповић, „Василије – Васа Поповић,“ *Зборник радова Народной музеја Чачак*, II, 1971, 63-96

5 Милан Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српском народу*, Београд, 1901, 259

6 Данило Вуловић, *Књажевска канцеларија, Пожешка нахија 1815 - 1839*, Београд, 1953, 75 и 76.

Ваше Свјетлости
Виталославинијини Господару!

Давашинијемъ, дајомъ, салушамъ сто одъ основнихъ ствари
господарскихъ, височайшиъ дажостивъ Вашего Свјетлости, Ваше Свјетлости
не кое прописане изъ Васерешкога Свјета Вашего, и салушамъ нама вѣднати
Свјетлости да будишъ правашъ нашъ, одъ дажостивъ салушамъ нама и дајомъ
нашимъ да будишъ милостивъ и великъ наше; Мы вѣднати вѣднати
господарскій Господару! и благоустроенъ великѣи Нашъ; Коимъ нашимъ
да благоустроенъ Свѣтъ, да отише поднесше и салушамъ дајомъ да
нашъ студи Ваше, ишии итати рѣчи, които да публикува благоустроенъ
Свѣтъ нашъ да таково студи Ваше ивѣднати. Пошамъти Свјетлости
Ваше ивѣднати Криводе братъ нашъ и дажостивъ да протѣти, отъто, одъ
водитъ надежнати сѣ Криводеи нашимъ, иотитѣше нашъ вѣднати
на великомъ дају нашему, и въ ивѣднати сѣва дажостивъ Вашего
Свјетлости, Кои нама и Свѣту Народу нашему, или въ ивѣднати, или
ко Криводеи нашимъ, и на Коимъ дажостивъ сѣва и благоустроенъ
ше наше, и сѣва найпоудѣла пошамъти нашъ основано. Радитѣ
престипославинијини Господару! притати овако ивѣднати иотитѣше
дужности наше, и салушамъ подвѣднати сѣ ма наше подвѣднати Криво
и Криводеи. Свѣтъ височайшииъ дажостивъ Вашимъ, и дажостивъ
да сѣва Криводеи или Свѣту: сѣва сѣва сѣва сѣва, и на сѣва
Криводеи сѣва сѣва сѣва сѣва, иотитѣше Криводеи, Свѣтъ Свѣту
лишъ, и сѣва ивѣднати ма Криводеи да сѣва иотитѣше, дажостивъ
на ивѣднати сѣва дажостивъ нашимъ, и ма и нашимъ иотитѣше; Аво сѣ
Кои ивѣднати изъ Свѣту нашъ нашимъ, кои сѣва ивѣднати дажостивъ
Вашимъ и вѣднати Свѣта дажостивъ нарушавъ, сѣва ивѣднати Свѣтъ
отъто сѣ, да те мо сѣва ивѣднати на ивѣднати сѣва, и сѣва франции
сѣва, а у сѣва сѣва сѣва сѣва сѣва сѣва сѣва сѣва сѣва сѣва сѣва
да благоустроенъ Ваше и Свѣту сѣва сѣва сѣва сѣва сѣва сѣва сѣва
иотитѣше наше сѣва сѣва. Наотитѣше тошамъ Ваше Свјетлости
сѣва и дажостивъ, вѣднати народъ Свѣтъ и вѣднати Свѣту, дажостивъ
Свѣту сѣва сѣва сѣва сѣва сѣва сѣва сѣва сѣва сѣва сѣва сѣва
народъ овако, коимъ сѣва сѣва сѣва сѣва сѣва сѣва сѣва сѣва сѣва
ли, и кои народъ сѣва сѣва сѣва сѣва сѣва сѣва сѣва сѣва сѣва
Сѣва

Вашего Свјетлости

Стокопѣтинѣ Свѣту
Криводеи Свѣту Пожешке
Василие Пожовић, сѣва
Алекса Пожовић сѣва
Милослав Пожовић сѣва
Максимъ Пожовић сѣва
Милослав Недељковић сѣва

као и да су многи кметови именовани у оба, може се закључити да су писма настала приликом избора и постављења нових кметова. У попису кнезова и кметова, који се налази на крају писма из 1826. године, наводи се у наслову „Драгачевска кнежина“, иако списак садржи села целе Пожешке нахије.⁷

Текст писма је презентован у целости, у изворном облику, без корекција. Речи писане заједно, одвојене су где год то није мењало смисао реченице. На насловној страни омота писма пише „Кметови - 1826 года“. Списак кметова је дат табеларно, што се разликује од оригинала, ради прегледности. У оригиналу је списак кметова дат двостубачно и садржи редни број села, село и име кмета.

Ваше Сијателство всјемилостивјејшиј Господару !

Данашњим даном саслушали смо с сировним страхопочитанијем, височајшу заповјест вашег Сијателства. Онае Наставленије, кое проистиче из отеческога срдца Вашег, и служи нама вјерним синовима за будушчи правац наш, она заповјест служи нама и чадом нашим за будушче благополучије и спасеније наше. Ми не знамо високо почитаеми Господару! и Благодјетељу великиј Наш, Коим начином да благодаримо Вам, за толике поднешене и сваки дан подносите за нас труде Ваше, нити имамо речи, коима би чувства благодарног Срдца нашег за такове труде Ваше изјавили. Пошиљући Сијателство Ваше изабране кнезове браћу нашу у Цариград, за промјену онамо, од 5 година наодећим се Кнезовима нашим, опомињете нас вјерности к великому цару нашему, и к исполненију свију заповјести Вашег Сијателства, кое нама и свему Народу Нашему, или Ви лично или преко Кнезова наши издајете, и на коим заповјестима све је благополучије наше, и свега најпозднијега потомства нашег основано. Радостно премилостивиј Господару! примамо овако отеческо опоминаније Ваше дужности наше, и сасвим подвергавамо се ми ниже подписани Кнезови и Кметови, свим височајшим заповјестима Вашим, и добри стоимо за своју кнежину или Сељане то: је: свакиј по своме званиј, и на ово заклињемо се свјатом троицом, Честним Крстом, свјатим Јеванђелијем, и свим што ми Христијани за свјато почитујемо, даћемо вјерни бити овој заклетви нашој, и ми и наши потомци; ако би се кои изрод између нас нашао, кои би противећи се заповјестима Вашим и вјерност вама дату нарушавао, свевишним Богом заклињемо се, да ћемо сви устати на истрбленије њега, и све фамилије његове, а у сваком случају готови смо пролити крв нашу и дјеце наше за благостојаније Ваше, и Сијателне Ваше фамилије, с коим је све благополучије наше скопчано. Напоследак молимо Ваше Сијателство непоштедите труда Вашег полагати за нас, и убудушче како што сте и досада; водите народ Сербскиј к његовој Срећи, утврдите благополучије његово, које сте трудом Вашим положили; прославете Народ овај, којем сте ви битије политическо међу другиј народим

⁷ У Пожешкој нахији било је од четири до осам кнежина, од 1828. усталио се њихов број на четири (пожешка, моравска, подибарска и трстеничка кнежина) према четири главна места (Пожега, Чачак, Карановац и Трстеник). Пожешка кнежина називана је каткад, драгачевска. Некада је главно место Пожешке нахије било у Пожеги, али како је Пожега 1803. сасвим опустела, како каже Вук, управа се преселила у Чачак, али је назив пожешка нахија задржан и даље. Д. Поповић, *Нав.гело*, 65-66.

дали, и кои Народ Вас отцем отечества називајући пребива и Ми Јесмо Вашего Сијателства

Покорњејше слуге.
Кнезови Нахије Пожешке⁸
Василије Поповић с.р.
Алекса Прокић с.р.
Милосав Петровић с.р.
Максим Јанковић с.р.⁹
Милован Недељковић с.р.¹⁰

Кметови

Кнежине Драгачевске

Села

1. Пожега к:	Атанаско Станоевић
2. Пилатов.[ићи]	Јоан Милосављевић
3. Капе	Спасое Јаковљевић
4. Лопаш	Ђоко Рајковић
5. Церова	Никола Обрадовић
6. Трбуовац	Дмитар Маисторовић
7. Вирово	Милое Недељковић
8. Миросалци	Милосав Ђукић
9. Краварице	Јоан Томашевић
10. Кн: Горња	Симо Стевановић
11. Пуово	Милић Затига
12. Лисице	Обрад Завишић
13. Лучани	Радое Стојадиновић
14. Дљин	Мијаило Бозацић
15. Тучково	Сретен Инђић
16. Дучеловићи	Иван Ковачевић
17. Тиани	Милисав Станчић
18. Хртари	Радисав Обрадовић
19. Зеоке	Петар Милованов
20. Турица	Максим Пајовић
21. Граб	Гаврило Васовић
22. Рогача	Радован Живичанин
23. Горачићи	Петар Јоксимовић

---

8 Све до почетка 1834. кнез Милош је задржао поделу Србије на нахије, а деоба нахија на кнежине постојала је до 1830. којом приликом се на њихова места уводе капетаније које добијају имена исто као и кнежине (Капетанија моравска, Капетанија драгачевска). Б. Перуничкић, *Чачак и Горњи Милановац 1815-1868*, Чачак, 1968, 23.

9 Максим Јанковић је примио пензиони декрет од Суда окружја чачанског примио од Државног совјета који га је издао 25. фебруара 1835. Б. Перуничкић, *нав. дело*, 230.

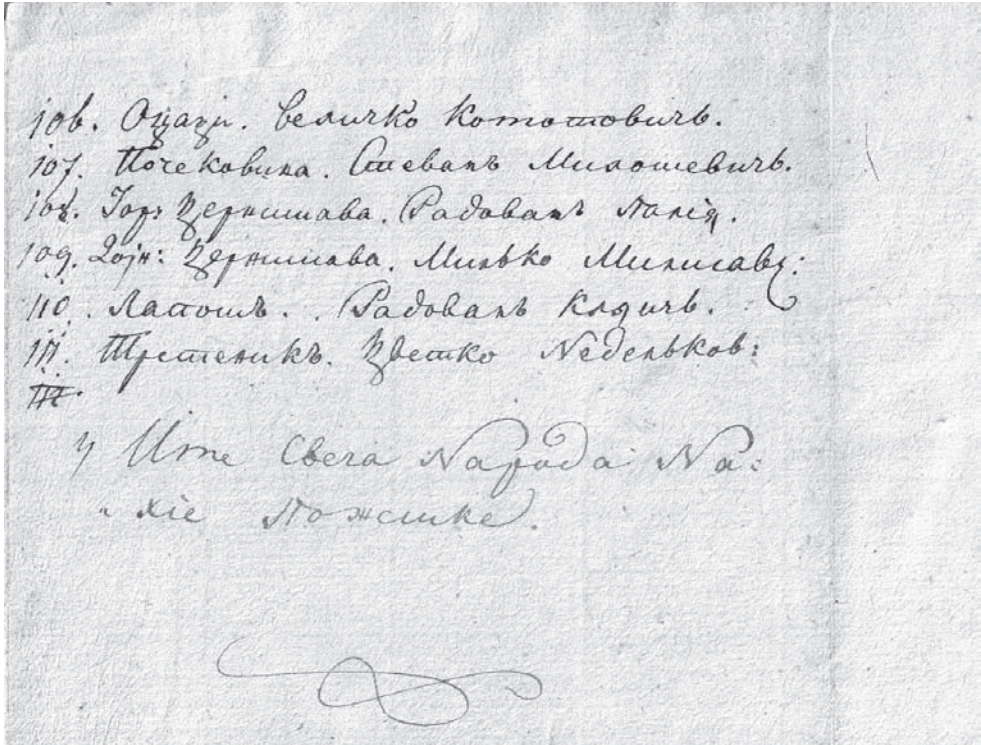
10 Милован Недељковић, касније на челу капетаније драгачевске. Б. Перуничкић, *нав. дело*, 24.

24. Гуча	Петроније Бугарин
25. Хрти	Јован Обрадовић
26. Котража	Тодор Марић
27. Лиса	Богић Комадина
28. Луке	Вулић Крца
29. Осаоница	Јовић Лазовић
30. Дубац	Мијаило Ђуђа
31. Вича	Неша Винић
32. Живица	Станко Јовичић
33. Каоница	Петар Пајовић
34. Властелице	Мијаило Кнежевић
35. Брезовица	Радивоје Драгићевић
36. Милатовићи	Вулић Ђорђевић
37. Губеревци	Ђока Плазина
38. Паковраће	Марко Ђосевић
39. Видова	Милосав Врцаловић
40. Риђаке	Мијаило Петровић
41. Парменац	Радован Драгићевић
42. Придворица	Миливое Павлић
43. Јездина	Ђоко Бојовић
44. Лозница	Илија Лазовић
45. Атеница	Стеван Лишанин
46. Кулиновци	Мишо Рашић
47. Дрвари	Тодор Мијаиловић
48. Балуга	Гојко Костић
49. Трнава	Радован Вујовић
50. Вилуша	Стојан Дробњаковић
51. Бањица	Павле Раић
52. Жежевица	Богић Милосављевић
53. Вапа	Милић Николић
54. Заблаће	Павле Петровић
55. Липница	Јован Бугарин
56. Рајац	Милосав Мартић
57. Премеће	Јован Милошевић
58. Слатина	Максим Милосављев:
59. Кукић	Симеон Тутун
60. Мршинци	Милија Панић
61. Жаочани	Павле Милосављевић
62. Горичани	Паун Бешевић
63. Качулице	Андрија Сибиновић
64. Петница	Мина Белопавловић
65. Лазац	Милован Миладиновић

66. Самаила	Мијаило Радојевић
67. Б.Поље	Мариан Станковић
68. Мрсаћ	Тимотије Ђорђевић
69. Адрани	Благое Котуровић
70. Грдица	Милое Петровић
71. Чибуковац	Радован Јовановић
72. Мар.Река	Марко Весковић
73. Буковица	Кара Симо
74. Врдиље	Живан Марковић
75. Роћевић	Стојко Васиљевић
76. Дедоевци	Коста Бунарцић
77. Ђурковци	Станиша Симеоновић
78. Лопатница	Павле Џомић
79. Богutowaц	Радосав Сувоchesманин
80. Маглић	Дамнањ Гојковић
81. Погорелица	Марко Вујовић
82. Конарево	Ђоко Котуровић
83. Дракчић	Вукосав Рајковић
84. Замчан	Јован Баћ.
85. Матаруге	Радивое Јанковић
86. Готовац	Вучић Праштавац
87. Крушевица	Радисав Пискањац
88. Ковачи	Мирко Симуновић
89. Рибница	Радован Виловац
90. Метикош	Милија Ђупак
91. Мељаница	Јован Ђаја
92. Каменица	Миљко Кућанин
93. Брезна	Тодор Милашиновић
94. Ратина	Павле Милетић
95. Драгосинци	Стеван Миљковић
96. Заклопача	Петко Шиљак
97. Врба	Стеван Пеша
98. Враниши	Симо Кашанин
99. Подвранци	Недељко Цупановић
100. Вукушица	Јован Таласањ
101. Троке	Павле Ђуровић
102. В.Чачак	Гаврил Пржић
103. В.Карановац	Јанко Бугарин
104. В.Осаоница	Дмитар Миљковић
105. Руђинци	Ђорђе Мислопољац
106. Реова	Радован Станисавић

106. ¹¹ Озаци	Величко Комотовић
107. Почековина	Стеван Милошевић
108. Гор.Цернишава	Радован Палија
109. Доњ.Цернишава	Миљко Милисављев
110. Лапош	Радован Кљајић
111. Трстеник	Цветко Недељковић

У име свега Народа нахије Пожешке¹²

После „заклетве“ налази се списак насеља тадашње Пожешке нахије са њиховим кметовима. Укупно је било пописано 112 насеља и то 109 села и 3 вароши. Варошка места била су: Чачак, Карановац и Осаоница. Чачак и Карановац (данашње Краљево) су и данас градска насеља, док је Осаоница данас село поред Трстеника.

11 Грешка - два пута је у оригиналном документу написан редни број 106, тако да је укупан број села и кметова 112 а не 111.

12 Архив Српске академије наука и уметности, Историјска збирка, Заоставштина кнеза Васе Поповића, број свеске 923.

Појешка нахија се 1826. године састојала од 114 насеља, распоређених у пет кнежина и то: Драгачевске са 38 села, Чачанске са 11 села, Моравске са 37 села, Подибарске са 20 села и Трстеничке са 8 села.¹³

Поређењем ових података и списка кметова приложених уз „заклетву“ из 1826. године видимо да у том списку недостају два насеља, односно два кмета.

Од 112 насеља Појешке нахије наведених у списку из 1826. године, првих 37 редних бројева села припадало је Драгачевској кнежини, што значи да у списку из 1826. године недостаје једно село¹⁴ из те кнежине и једно из неке од преостале четири кнежине.

Резиме

У Архиву Српске академије наука и уметности у Београду налазе се четири збирке докумената као посебне целине, свака са посебном сигнатуром, од којих је Историјска збирка садржајем најразноврснија и обимом највећа. Као део ове Збирке посебно се издваја вредна заоставштина кнеза Василија - Васе Поповића, који је управљао Појешком нахијом у периоду од 1819. до 1832. Захваљујући епископу жичком Јоаникију Нешковићу, који је 1866. предао Српском ученом друштву, као његов почасни члан, сандук архивске заоставштине кнеза Васе Поповића затечену у конаку у Краљеву, постала је део Историјске збирке Архиву САНУ у Београду.

У раду је презентован мањи део те заоставштине: Заклетва верности кнезова и кметова Појешке нахије кнезу Милошу (бр. свеске 923); док ћемо у наредном броју часописа, објавити пописе од десетка еминлука у Драгачеву из 1818. године (бр. свеске 918) и спахијског прихода (арачки) села Појешке нахије за 1830. годину (бр. свеске 913). Објављени документи представљају значајну грађу за проучавање историје Драгачева, писање хроника села и израду родослова појединих фамилија у Драгачеву.

RADOJICA KALAJDŽIĆ
DEJAN R. VUKIĆEVIĆ

FROM THE LEGACY OF THE GOVERNOR OF POŽEGA COUNTY, VASILIJE VASA POPOVIĆ

Summery

The Archives of the Serbian Academy of Arts and Sciences holds four separately registered and catalogued document collections, of which the Historical Collection is the biggest and most diverse. Particularly significant is the endowed collection of Vasilije Vasa Popović, the governor of Požega County from 1819 till 1832. This documentation, pre-

¹³ Димитрије - Мита Петровић, *Финансије и услове обновљене Србије до 1842.* књига II, 597 и 598

¹⁴ Недостаје село Кривача, које је тада вероватно припадало Вичи, а Горњи и Доњи Дубац су наведени као једно село Дубац.

served in a chest in the bishop's headquarters in Kraljevo, was bestowed to the Serbian Learned Society in 1866 by the Žiča Bishop Joanikije Nešković.

The hereby edited documents represent a part of this collection: the oath of loyalty of governors and chiefs of Požega County to Prince Milos (document No. 923). In the next issue of *Izvornik*, the census of ten *eminluk* in Dragačevo from 1818 will be published, as well as the tax register of Požega County from 1830 (document No. 913). The hereby published documents represent important source for studying the history of Dragačevo, writing the local histories of villages and genealogies of certain families from this region.

ОЛИВЕРА Р. МИЛОСАВЉЕВИЋ

Међуопштински историјски архив за град Чачак
и Општине Горњи Милановац и Лучани, Чачак

ПОЛИЦИЈСКИ ИЗВЕШТАЈИ НАЧЕЛСТВА ОКРУГА РУДНИЧКОГ ЗА 1850. ГОДИНУ

АПСТРАКТ: У претходним бројевима *Изворника* су, уз повремене прекиде, објављивани извештаји које су Чачанско и Рудничко окружно начелство сваких петнаест дана слали Попечитељству унутрених (унутрашњих) дела у Београд. Извештаји власти оба округа објављивани су наизменично и хронолошким редом, обухватајући период од 1844. до 1849. године. У складу са намером да се започети посао настави, предмет овог рада представљају извештаји Рудничког начелства за 1850. годину. Управо тада се, са праксе полумесечног, прешло на месечно извештавање полицијских власти престонице о битним догађајима у сваком округу Кнежевине.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Начелство Округа рудничког, насиља, крађе, убиства, необичне смрти, пожари, цене хране и стоке, земљорадња, сточарство

Формиран на основу одредби Устава из 1838, Руднички округ је своју управу добио наредне године, када је образовано Начелство Округија рудничког.¹ Седиште му се налазило у Брусници до 1856. године, када је премештено у варош Деспотовицу, подигнуту на истоименој речици. По жељи кнеза Милоша, а „ради успомене војводе Милана“, кнежевог брата по мајци, Деспотовица је 1859. године променила име у Горњи Милановац.² Ова варош је све до 1922. године, када су окрузи укинати а земља подељена на области, била центар Рудничког округа, у чијем се саставу налазио Качерски, Моравски (од 1885. Љубићки) и Црногорски (од 1884. Таковски) срез. Изузетак је представљао дванаестогодишњи период од 1890. до 1902. године, у којем се, након спајања Рудничког и Чачанског округа, седиште новоформираног Рудничког округа налазило у Чачку.³

1 Начелство је формирано „Устројенијем окружни началничества и главним дужностима срезски началника“ из 1839. године [*Сборник закона и уредба и уредбени указа, издани у Књажеству Србском, од времена обнародованој устави земаљској (13. февр. 1839. до ајр. мес. 1840.)*, I, Београд 1840, 78-83].

2 Бранко Перуничкић, *Чачак и Горњи Милановац 1815-1865*, Чачак: Историјски архив Чачак, 1968, 656, 679.

3 Спајање два округа у нови, Руднички округ, извршено је на основу Устава из 1888. и Закона о уређењу округа и срезова из 1890. године. Нови округ је, поред срезова старог Рудничког округа,

У 29. броју *Изворника* већ је било речи о пословима, надлежностима и одговорности окружних начелстава у Србији средином 19. века. Такође је описан начин на који су своју директно надређену власт, Попечитељство внутренних дела, начелства извештавала о свом раду и догађајима у округу. Истакнуто је и да ови извори првог реда, због елементарне статистике које поседују, имају велики значај за изучавање друштвене и привредне историје читаве Србије.⁴ Поред тога, њихова важност за проучавање локалне историје изузетно је велика, нарочито због чињенице да је архивска грађа из овог периода, која се налази у Међуопштинском архиву, сачувана само у фрагментима. Томе су још пре оснивања Архивског средишта (1948) допринеле ратне околности, незнање и немар, па су од архивске грађе Начелства Округа рудничког – Горњи Милановац (1839-1922) остале свега три кутије списа, док су фондови Љубићког и Таковского среског начелства потпуно уништени, као и велики број фондова општина.⁵

Полицијски извештаји које су Чачанско и Рудничко окружно начелство слали у престоницу почев од 1844. године, због обимности грађе и чињенице да се она налази у Архиву Србије у Београду, нису могли бити објављени као посебна издања. Отуда су, уз повремене прекиде, у *Изворнику* објављивани наизменично и хронолошким редом, при чему се за Чачански округ стигло закључно до 1850. године, а за Руднички до 1849. У складу с тим, предмет овог рада представљају месечни извештаји Начелства Округа рудничког за 1850. годину. Према њиховим наводима, стање у Округу било је редовно. Народ се бавио уобичајеним сеоским пословима: орањем земље, сејањем пролећних и јесењих усева, копањем и брањем кукуруза, жетвом и вршидбом жита, кошењем ливада, печењем ракије, спремањем дрва за огрев, надгледањем стоке и слично. Временске прилике су пољопривредницима у обављању ових послова ишле наруку, уколико се изузме град који је у јуну задесио шест села у Моравском и четири села у Црногорском срезу. У току наведеног периода дванаест особа у Округу није умрло природном смрћу: две су биле жртве убиства (једно од њих је било чедоморство), пет је живот изгубило несрећним случајем, две смрти су биле последица смрзавања а две самоубиства, док се једна смрт догодила под чудним околностима, али се и ту, према мишљењу полицијске власти, радило о несрећном случају. У истом периоду одиграло се десет крађа, у којима су украдена 5 442 гроша чаршијска у новцу и стварима, 50 дуката цесарских, 50 талира, дуга пушка и шест товара ракије, чија вредност у новцу није процењена. Пронађени су починиоци само две крађе, који су због тога

обухватао Трнавски, Драгачевски, Студенички и Карановачки (од 1890. Жички) срез дотадашњег Чачанског округа, а од 1899. до 1902. године и Моравички срез, који се пре тога налазио у Ужичком, а потом, након поновног раздвајања два округа, у Чачанском округу (Витомир Васиљевић, „Водич Међуопштинског историјског архива у Чачку“, у: *Водич кроз архивску грађу Србије*, VI, Чачак: Међуопштински историјски архив Чачак, 1988, 34-37).

4 Оливера Милосављевић, „Полицијски извештаји Начелства Округа чачанског за 1850. годину“, *Изворник. Грађа Међуопштинског историјског архива* 29 (2014), 40, 41.

5 В. Васиљевић, *нав. дело*, 18, 20, 34.

и осуђени од стране суда, док су властима извршиоци осам крађа остали непознати. У целој 1850. години у Округу су се догодила два пожара. У једном, намерно изазваном, изгорела је воденица са два товара жита, док су у другом, у колиби која се запалила несрећним случајем, тешко повређена два детета. Без пасоша, који је представљао неопходну путну исправу за прелазак из једног округа у други, ухваћена су четири лица: једно из Крагујевачког, два из Ужичког и једно из Подринског округа. Са сваким од њих Начелство је поступило „по надлежности“, спроводећи их под стражом начелству округа из којег су дошли.

Иако је за време уставобранитељске владе изграђено око 1.200 километара насутих путева, недостатак добрих комуникација огледао се, поред осталог, и у чињеници да ни све окружне вароши њима нису биле повезане. За изградњу путева влада није издвајала редовна новчана средства, а кулуку народа није радо прибегавала.⁶ То се показало и у случају изградње колског пута који је требало да, преко реке Деспотовице, повеже Брусницу и Чачак. Управо о овом путу говори се у извештају Рудничког начелства од 31. маја 1850. године. До тада је две окружне вароши повезивала пешачка стаза кроз Клисуру, кроз коју је и био најкраћи пут у долину Западне Мораве, док се колски саобраћај одвијао заобилазним путем преко Луњевице, Горње Трепче и других села. Пут кроз Клисуру је на више места морао прелазити преко Деспотовице, на којој су до Брђана постојала три брода (речна прелаза). Они су отежавали колски саобраћај, а набујала вода га је, штавише, потпуно заустављала у време кишних периода или изненадних летњих пљускова. Због тога је Државни савет у време кнеза Александра Карађорђевића наредио надлежном министарству да пошаље инжењера који ће пут кроз Клисуру трасирати тако, да се избегну речни прелази преко Деспотовице. Инжењер је то и учинио, обележивши трасу пута преко Млаковца, па подножјем Камените косе до чесме Николе Луњевице у Семедражу, одакле је, подножјем Илијака, ишла даље кроз Клисуру до Брђана. Изградња пута је започета 1849. године, а обављала се кулуком народа Црногорског и Моравског среза. О тешкоћама које су пратиле пресецање кршевитог терена Рудничко начелство је писало у свом извештају за мај 1850. године, али његов предлог да му се одобри набавка одговарајућег алата и експлозива виша власт није прихватила. Питање изградње пута кроз Клисуру поново је покретано 1865. и 1872. године, али је мињање и пробијање стена извршено тек 1878, по окончању Јаворског рата. Даљу градњу пута наставио је народ из читавог Округа, а целокупан посао завршен је 1883. године. Тада је на Деспотовици, у Брђанима, подигнут камени мост са три лука, који је у то време спадао међу најлепше камене мостове у Србији.⁷

---

6 Јован Милићевић, „Србија 1839-1868“, у: *Историја српског народа. Од Првој усјанка до Берлинској конфереси 1804-1878*, V/1, Београд: Српска књижевна задруга, 2000³, 266, 267.

7 Михаило Кале Миловановић, *Брусница под Рудником*, Горњи Милановац: Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Србије, Културно-просветна заједница Србије уз сарадњу и стручну помоћ Одбора за проучавање села САНУ, Скупштина општине Горњи Милановац, Музеј рудничко-таковског краја Горњи Милановац, 2000, 195-197.

Поред радова на изградњи пута Брусница – Чачак, у Рудничком округу 1850. године није било знатнијих догађаја нити потреса, о чему сведоче месечни извештаји Округног начелства. Свих дванаест извештаја је сачувано и налази се у Архиву Србије у Београду, у Полицијском одељењу фонда Министарства унутрашњих дела. У тексту који приређујемо извршене су само неопходне интервенције у погледу прилагођавања савременој азбуци и правопису. Исправљене су и очигледне словне грешке, уколико нису мењале смисао речи. Уједначавање скраћеница, које нису коришћене увек на исти начин, извршено је дописивањем остатака речи у угластој загради, у коју су уписиване наше интервенције у тексту уопште. Језик и стил писара остали су нетакнути, па смо се тог принципа придржавали и приликом дописивања речи у угластим заградама. Остављена су дуплирана слова (*раана* - храна), као и етимолошки писане речи (*срезски* - срески). Речник мање познатих речи и израза налази се на крају текста.

1.

Брусница, 31. јануар 1850.

Начелство Округа рудничког Појечителству унутрашњих дела – месечни извештај о раду за јануар 1850.

Високославному Попечителству внутрењи дела

Началничества Окр.[ужија] рудничког, месечно известије

По совокупленију за м[есе]ц јануар тек.[уће] год.[ине] полумесечна известија⁸ од подведомством Началничества овог стојећи срезскиј началника, следујућег содржанија оно известије високославном Попечителству внутрењи дела учтиво подноси.

1^{во} Народ се Окр.[ужија] овог за означено време, са прибављањем за огрев дрва, пецивом ракије и надгледањем стоке своје занимао.

2го Крађа је учињена између 7. и 8. тек.[ућег] м.[есеца] ноћу Јовану Веловићу из Тавника Среза моравског у вредности за 250 гроша чаршискиј. Лопов се крађе ове пронашао није.

3^{ће} Чрезвичајне су се смрти догодиле следујуће: неки Никола Милићевић из Горње Горевнице поменутог Среза, пошавши од куће Вука Петровића из

8 Округна начелства су управо од ове, 1850. године, Попечителству внутрених дела слала редовне месечне извештаје, уместо дотадашњих полумесечних, а састављала су их на основу петнаестодневних извештаја, које су им подносила подређена среска начелства. Пре доношења ове одлуке, Попечителство се о одлуци да се уместо полумесечних шаљу месечни извештаји консултовало с администрацијом округних начелстава. Рудничко начелство је сматрало да би и срески начелници своје извештаје округној власти требало да шаљу сваких месец дана, али најкасније два дана пре истека месеца, како би округна власт имала времена да састави свој извештај Попечителству. То би, према његовом мишљењу, било најефикасније извештавање у редовним околностима, док би услучају ванредних и неуобичајених ситуација, среска начелства извештавала надређену округну власт без икаквог одлагања (АС МУД П ф IV Рн 4/1849).

Милићеваца 9^г тек.[ућег] м.[есеца] као напит бивши између ова два села на путу смрзнуо се. Исто тако и нека баба Станија, која се је од младости у манастиру Вујну наодила, отишла је у село Прислоницу и кад се је одувуд повратила, да се је на путу 11^г т.[екућег] м.[есеца] такође смрзнула. И осим тога, да је неки Радоња Радовић из Прислонице, од више времена болујући и зар од жалости што су му синови које је имао поизумирали, 25. тек.[ућег] м.[есеца] из пиштоља сам себе на место убио.

4го Пожара било није.

5го Људи без пасоша из други окружија у ово не долазе.

6го Како отечествено, тако ни странао знатно лице кроз Окружије ово прошло није.

7^{мо} Ништа се чрезвичажно по Струци полицајној⁹ догодило није.

8^{мо} Јесењи усеви прилично напредују.

9го Скотоводство напредује добро, а земљеделије и виноделије како напредује, због падшег снега, не зна се.

10го Цена је раани у Окружију овом и то: а) пшеници од 40 до 45, б) пшеничном брашну од 50 до 55, в) кукурузу од 33 до 35, г) кукурузном брашну од 35 до 38, д) јечму од 30 до 35, е) крупнику од 25 до 30 и ж) пасуљу 150 до 200 гроша чар.[шискиј] на сто ока била.

11го Цена је стоци била и то: вепровима дебелим 5½ до 6 талира пар и они се за у Немачку купују и одгоне, а остала се стока за сада не узима.

12. У првој половини м[есе]ца овог велика је студа од особито великог падшег снега била, да је Илији Димитријевићу, кмету мајданском, двоје шиљежи и Миленку Јовичићу из истог села једна крава, која је прилично животна била, од зиме поскапало, а у другој је половини југ дунуо и прилично се је снег отопио.

Но 493
31^г јануара [1]850. год.[ине]
у Брусници
писар,

Проко А. Пауновић¹¹
[АС МУД П ф I Рн 1/1850]

Привр.[емени] началник Окр.[ужија] рудничког, мајор кавалер
Милија Илић¹⁰

9 Средином 19. века Попечителство внутених дела представљало је стуб целокупног државног система. у његовој надлежности нису били једино финансије, правосуђе и школство. Од 1839. године, када је формирано, сачињавала су га три одељења: Полицајно-економическо, Карантинско са санитарским и Војно. На поменута одељења Попечителство се делило и 1850. године, од када датирају извештаји које објављујемо [Радош Љушић, „Од Правителствујушчег совјета до Министарског савета“, у: *Владе Србије (1805-2005)*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005, 33].

10 Милија Илић био је началник Округа рудничког од 8. фебруара 1846. до 28. новембра 1850. године, када је на тај положај постављен Младен Жујевић (Љубодраг А. Поповић, *Шемаџизам Кнежевине Србије 1839-1851*, Београд: Архив Србије, 1999, 83).

11 Прокопије Пауновић био је пост експедитор поште у Чачку од краја 1843. до краја јануара 1845. године, када је постављен за писара Начелства Округа гургусовачког. На том месту се задржао до почетка марта 1846. године, када је постављен за писара Начелства Округа рудничког (*Исто*, 65, 83, 123).

2.

Брусница, 28. фебруар 1850.

Начелство Округа рудничког Појечителству унутрашњих дела – месечни извештај о раду за фебруар 1850.

Високославному Попечителству
внутрењи дела

Началничества Окружија руднич-
ког месечно известије

Получивши Началничество Окружија рудничког од подручни му срезскиј началника полумесечна известија, следујуће од стране своје известије високославном Попечителству внутрењи дела учтиво доставља.

1^{во} Народ Окружија овог за овај м[есе]ц са надгледањем стоке своје и пецивом ракије занимао се.

2^{то} Крађа се је догодила и то: Лазару Теодосијевићу, кмету села Бранетића Среза црногорског, украдено је уочи пр.[отекшег] Св.[етог] Савве, из вајата у новцу 2070 гроша чарш.[искиј] разније монета и 4 талира у стварима, свега 2166 гроша – исту пак ноћ, такође, украдено је Танасију Јовановићу из Озрема истог среза до 50 талира, кои се поара лопов јоште пронашао није.

3^{ће} Никакове се чрезвичајне смрти догодиле за означено време нису.

4^{то} Пожара није било.

5^{то} Без пасоша је неки Ристо Колаковић из Чукојевца Окр.[ужија] крагујевачког овде долазио, с којим је Началничество по надлежности поступило.

6^{то} Кроз Окружије ово, никакво знатно отечествено нити страно лице прошло није.

7^{мо} Чрезвичајно ништа се догодило није, о чему би требало овде навести.

8^{мо} Јесењем усеvu јошт се због зимног времена напредак не зна.

9^{то} Напредовање земљеделију и виноделију због зимног времена не зна се, а скотоводство је добро.

10^{то} Цена је ране и то: а) пшеници од 40 до 45, б) пшеничном брашну од 50 до 55, в) кукурузу од 23 до 35, г) кукурузном брашну од 35 до 38, д) јечму од 30 до 35, е) крупнику од 25 до 30 и ж) пасуљу 150 до 175 гроша чар.[шискиј] на товар била.

11^{то} Од стоке само су се вепрови куповали с ценом од 5-5½ и до 6 талира пар, и

12^{то} Погода је времена за овај м[есе]ц са топлим сунцем трајала, осим прве четврти, у којој је снег падао.

№ 1065
28. фебруара 1850. год.[ине]
у Брусници

Привр.[емениј] началник окр.[ужниј]
мајор кавалер
Милија Илић

Писар,
Проко А. Пауновић
[АС МУД П ф I Рн 2/1850]

3.

Брусница, 31. марта 1850.
Начелство Округа рудничког Појединишљству унутрашњих дела – месечни извештај о раду за март 1850.

Високославному Попечителству
внутрењи дела

Началничества Округија руд-
ничког м[есе]чно известије

За м[есе]ц март тек.[уће] год.[ине] следујућег содржанија м[есе]чно известије, Началничество Округија рудничког високославном Попечителству внутрењи дела учтиво доставља.

1^{во} Да се је народ Округија овог са резањем винограда и требљењем ливада понајвише занимаю.

2^{то} Крађа се нити пак насилије за означено време догодила није.

3^{ће} Чрезвичајна се је смрт случила: што је Радивоје Јовановић из Живковаца, кои је грм посецао и од овог одваливши се једна грана по вр` главе га ударила, и на место убила, 18. тек.[ућег] м.[есеца] погинуо.

4^{то} Пожар се је догодио и то: између 3. и 4. тек.[ућег] м.[есеца] ноћу сагорела је воденица Рада Јаковљевића из Милочаја Среза моравског, са два товара жита, у ној десивша, која је незнано ким са четир стране запаљена.

5^{то} Без пасоша људи пролазили нису.

6^{то} Знатно отечествено нити пак страно лице пропутовало није.

7^{мо} Ништа се више чрезвичајно по Струци полицајној десило није.

8^{мо} Усеви јесенас засејати добро се указују, но напредак им се јошт за сад не зна.

9^{то} Скотоводство осим оваца и коза прилично напредује, јер је од оваца и коза младеж доста помањкала.

10^{то} Цена је рани била и то: а) пшеници 45-50, б) пшеничном брашну 50-55, в) кукурузу 35-40, г) кукурузном брашну 40-45, д) јечму 45-50, е) крупнику и овсу 30-35, ж) пасуљу 150-175 гроша чарш[искиј] на сто ока.

11^{то} Цена је стоци: пару вепрова мршави 5-6 талира и оваца с јагњадима 60-65 гроша чар.[шискиј] била, а друга се за сад стока не тражи.

12^{то} Погода је времена, прва половина топла, а последња променљива с ветром и кишом била, и

13^{то} По томе што је Началничество ово, при њему подигнуте разсаде, дудове, расположивши на сваку обштину, раздало, предстаје се о истима известија подносити.

№ 1722
31. марта 1850. год.[ине]
у Брусници

Привр.[емениј] началник окр.[ужниј]
мајор кавалер
Миљија Илић

Писар,
Проко А. Пауновић
[АС МУД П ф I Рн 3/1850]

4.

Брусница, 30. априла¹² 1850.

Начелство Округа рудничкој Појечителству унутрашњих дела – месечни извештај о раду за април 1850.

Високославному Попечителству
внутрењи дела

Началничества Округија
рудничког месечно известије

На основу добивени 15^{то}дневни известија началника срезскиј Округија овог, подносећи Нач[алничес]тво Округија рудничког настојеће известије високославном Попечителству внутрењи дела у свакој покорности, као што следеује.

1^{во} Народ се је Округија овог за наведено време са орањем и сејањем пролетњи усева занимао.

2^{то} Никакова се иступленија у крађи и насилију потрефила нису.

3^{ће} Чрезвичайне и случајне смрти било није.

4^{то} Пожар се није догодио.

5^{то} Људи без пасоша из други округија у ово Округије долазили нису.

6^{то} Важно које лице отечества нашег, или иностранног, кроз Округије ово није пропутовало.

7^{мо} Ништа се чрезвичайно пригодило није, што би у дело Полиције спадало, и као таково да би овде споменути требало.

8^{мо} Усеви јесењи добро напредују, а овопролетњи одјако се засејавају.

9^{то} Скотоводство, земљеделије и виноделије, може се рећи, да је за ово време добро напредовало.

10^{то} Цена је ране, као: а) пшенице од 45-50, б) пшеничном брашну од 50-55, в) кукурузу од 35-40, г) кукурузном брашну од 40-45, д) јечму од 35-40, е) крупнику и овсу од 30-35 и, напоследку, ж) пасуљу од 160 до 180 гроша чар.[шискиј] на сто ока била.

12 Документ је грешком датиран 30. маја, што се види како из следећег извештаја, датираног 31. маја, тако и из сигнатуре предмета, где се месеци поклапају са редним бројем предмета (извештај из јануара има редни број 1, из фебруара редни број 2, и тако редом).

11^{то} Цена је стоке: вепровима мршавим од 5-6 талира, воловима 600-700 гроша, овцама с јагдадима 60-65, козама с јарадма од 56-60 гроша чар.[шискиј] на једном пару. Вепрови се и волови за у Немачку купују и одгоне, а овце и козе за у Београд, и

12^{то} Време је у овај м[есе]ц дана тако трајало, да је кише више него сунца било.

№ 2300
30. маја¹³ 1850. год.[ине]
у Брусници

Привр.[емениј] началник окружн[иј]
мајор кавалер,
Милица Илић

Писар,
Проко А. Пауновић
[АС МУД П ф I Рн 4/1850]

5.

Брусница, 31. маја 1850.

Начелство Округа рудничког Појечителству унутрашњих дела – месечни извештај о раду за мај 1850.

Високославному Попечителству
внутрењи дела

Началничества Окр.[ужија] рудничког
месечно известије

На основу добивени полумесечни известија од касателниј срезскиј начелника, Нач[алничес]тво Округија рудничког настојећег содржанија месечно известије високославном Попечителству внутрењи дела учтиво подноси.

1. Народ се је Округија овог са орањем земаља свои занимао, као и са копањем рани кукуруза што се сада занима.

2. Крађе се и насилија за предозначено време догодиле нису.

3. Чрезвичажне су се смрти догодиле, и то:

а) Станимир Јовичић од 14 год.[ина] стар, из Смрдљиковаца Среза качерског, 7. тек.[ућег] м.[есеца] попео се је на грм чворкове да вади, и с овог паднувши на земљу, тако се је убио, да је одма мртав на место остао.

б) Максим Теодоровић из Давидовице помнутог Среза, као бесомучан бивши, 28. тек.[ућег] м.[есеца] у кући својој са тканицом обесио се је, без да се је когод у кући потревио, да би га од тога спасти мого, и

в) Луко Ђорђевић из Миоковаца Среза моравског, чистећи пушку своју, неотично се је с овом 24. т.[екућег] м.[есеца] убио.

---

13 Видети претходну напомену.

4. Пожара било није.
5. Људи без пасоша из други окружија у ово не долазе.
6. Није никаково знатно отечествено нити страно лице за овај м.[есец] кроз Окружије ово прошло.
7. По Струци полицајној ништа се чрезвичајно догодило није.
8. Јесењи и пролетњи усеви добро напредују.
9. Скотоводство, за које за сада раане довољно има, земљеделије и виноделије добро напредује.
10. Цена је раани, и то: а) пшеници од 45 до 50, б) пшеничном брашну од 50 до 55, в) кукурузу од 38 до 40, г) кукурузном брашну од 40 до 45, д) јечму од 38 до 40 и, напоследку, е) крупнику од 30 до 35 гроша чар.[шискиј] на 100 ока била.

11. Цена је стоке и то: мршавим вепровима на пар од 5 до 5½ талира, а овцама с јагњадима по 60 гроша чар.[шискиј] била.

12. Погода је времена у првој половини м[есе]ца врло пријатна била, будући је плодносна и умерена киша почесто падала, а у последњој је половини м[есе]ца, и то 17. т.[екућег] м.[есеца], тако јака и плаовита киша пала, да су се све реке и поточићи веома излили, с коим изливом и многе су ливаде и њиве оплављене и ограде однешене, које су близу река и потока постојале, и

13. Напоследку Началничество, соотвествујући предписанију високославног Попеч[итељс]тва внутрењи дела од 20. марта тек.[уће] г.[одине] ГН^о 138, поред горе наведеног известија и о напредку градећег се главног друма реком Деспотовицом од В. Бруснице к Чачку а нарочито од првог брода Деспотовице до меане Ђорђа Јелића водећег, у покорности јавља да је вопросни друм, како од Среза црногорског, тако и моравског, линиом инцинирском тако прокопан и кршеви разбијени, да на једним местима по једна, а на неким пак по двоја кола проћи по томе могу, што је овај пут негде по 2½, 3 и до 4 фата разширен, тако да се сада од Бруснице до Брђана овим путем проћи може, без да се ни на једно место река Деспотовица газити мора.

Но како се на линији пута овог кршева и тврдог камена наоди, да народ са алатом своим даље градити није могао, и који је сиреч алат, као будаке и мотице, око кршева доста изломио, то да би се и на оним местима гди се због кршева по правилу пут начинити није могао, у совршено стање овај довео, предложили су срезскиј началници преднаведена два среза, кад би им се нуждни алат поради разбијања кршева додавио и барута дало, да би народ јошт више и у боље стање пут овај изградити могао, да би слабо од овог што за мајсторе, с којима би се погодба чинити морала, неизрађено и остало.

О којем предложењу предпоменути срезскиј началника Началничество ово, поред известија о успеху у грађењу у речи стојећег пута, високсл.[авно] Поп.[ечитељс]тво покорно питати и за високо упутствованије молити га долази, оће ли оно, уколико народом се пут овај начинити није могао, у погодбу с мајсторима сходно преднаведеном предписанију ступити, или ће му се од предпохваљеног Поп.[ечитељс]тва потребни за разбијање кршева алат послати.

№ 2938 У од.[суству] пр.[ивременог] г.[осподина] началника окр.[ужног]
31. маија [1]850. год.[ине] у Брусници Помоћ.[ник] капетан,

Н. Стефановић¹⁴

Писар,
Проко А. Пауновић
[АС МУД П ф I Рн 5/1850]

6.

Брусница, 30. јуна 1850.

Начелство Округа рудничкој Појечийшељству унутрашњих дела – месечни извештај о раду за јун 1850.

Високославному Попечительству
внутрењи дела

Началничества Округија рудничког месечно известије

Поводом добивени петнајестодневни известија од срезскиј началника, Началничество Округија рудничког своје месечно известије, као што ниже изложено стои, високославном Попечительству внутрењи дела у покорности подноси.

1. Народ Округија овог сада се понајвише са копањем свои кукуруза, а по гди кои и са косидбом ливада занима.

2го Никакова се иступленија, сиреч крађе или насилија, за овај м[есе]ц у Округију овом догодила нису.

3^{ће} Чрезвичайна се је смрт у Срезу моравском, и то на тај начин, догодила: 31. пр.[ошлог] м[есе]ца неки Александар Секулић из Новог Сада, подајник аустрискиј, бавећи се неко време у манастиру Преображенију под Кабларом покусио се је јеромонака истог м[онасти]ра Руфима Миловановића сикиром на место убити. Овај је убица уваћен и високославном Попечительству внутрењи дела под 12. тек.[ућим] м.[есецом] № 3067 с известијем спроведен.

4. Пожар се за наведени м[есе]ц у Окр.[ужију] нигди догодио није.

5. Преко Округија овог није никаково отечествено, или инострано лице пропутовало.

6. Путници без свои уредни пасоша у Округије ово долазили нису.

7. Ништа се по Струци полицајној чрезвичайно догодило није.

8. Јесењи и пролетњи усеви врло добро напредак свој показују, гди града било није.

9. Скотоводство добро напредује и за њега изобилно раане за сада има, а земљеделије и винограделије, у коим селима града потревело се није, такође добро напредује.

---

¹⁴ Неша Стефановић био је помоћник началника Округа рудничког од 23. августа 1847. године. На исти положај, али у алексиначком Округном начелству, постављен је крајем марта 1851. године (Љ. А. Поповић, *нав. дело*, 533, 83).

7.

Брусница, 31. јула 1850.

Начелство Округа рудничкој Појечителству унутрашњих дела – месечни извештај о раду за јул 1850.

Високославному Попечителству
внутрењи дела

Началничества Округија руднич-
ког месечно известије

По постојећем правилу Началничество Округија рудничког месечно известијевисокославном Попечителству внутрењи дела у понизности доставља.

1. Народ се је за овај м[есе]ц кошењем ливада, огртањем кукуруза и жетвом бели жита занимао.

2. Крађе су се за исто време догодиле и то: на прошле Благовести ов.[е] год.[ине] украдено је Пауни, удовици поч.[ившег] Петра Калојевића из Грабовице Среза црногорског једно оглавље у вредности од 186 гроша чар.[шискиј]. Крађу је ову учинила Перуника, слушкиња Марка Лучића из с.[ела] Бруснице, која је славним овоокружним Судом, пошто му је од надлежне полицајне власти предата, за крађу и осуђена; исто тако, украо је Гаја Милисављевић из Мојсиња Среза моравског дугу пушку Ранка Вучићевића, комшије свог, због чега је Суду овдашњем предат, и од истог осуђен, а што се насилија тиче, ова се за преднаведено време догодила нису.

3. Чрезвичајне смрти нити убијства нису се потрефиле.

4. Пожара било није.

5. Без пасоша људи из други округија у ово долазили нису, осим што су из Округија ужичког Савко Симић из Ивањице и Риста Кондић из Гостинице у вароши овој без пасоша увађени, и од овог Нач[алничес]тва славном Началничеству реченог Округија надлежно спроведени.

6. Како странно тако ни отечествено знатно лице, за означено време, кроз Округије ово прошло није.

7. Важно, што у Струку полицајну спада, догодило се је и то: Јован Нешковић из села Бруснице нашао је од малог детета ногу, од стопала до колена, коју је кучка његова кучићима донела, а остало да су пашчад изела, и такову доневши Началничеству показао, по којем учинило је оно наредбу на кметове овдашње, почем је Јован казо да је речена нога из чаршије псетом донешена, да у траг уиђу, која ће бити скоро незаконо дете родила и богомрзско дело то учинила; у истраживању преступнице тога, од стране кметова и доцније дошавшег надлежног срезског началника, пало је подозреније на Анну, удовицу поч.[ившег] Василија Пировића, и Саву, жену Милана Гавриловића, овдашњи, прва да је дете незаконо родила, а друга да је око ове сиреч прве дејствовала дете отровати, подкрепивши доказателство то са сведочанством Станке, жене

Павла Нешковића, Анђе Кићовића, Цмиљане Крсте Борисављевића жене, овдашњи, и Манде Н. [непознато презиме], жене из Чачка.

Кад је пак Началничество наведене две подозритељице од срезског началника са известијем од 4^е тек. [ућег] м. [есеца] № 779 спроведене му добило, предало иј је ономестном Окружном суду кои, испитав само подозритељице, тог дана поставивши иј у слободу, кући одпустио.

8. Усеви јесењи и пролетњи куда града било није, добро напредују.

9. Скотоводство и земљеделије добро, а виногради прилично напредују.

10. Цена је раани као: а) пшеници 55, б) пшеничном брашну 60, в) кукурузу 40, г) кукурузном брашну 45, д) јечму 40 до 45, е) крупнику за до 35 гроша чар. [шискиј] на товар била, и ове за сада доста има.

11. Трговци за сада никакву стоку не купују, следователно се овој ни цена не зна.

12. Погода је времена за предозначено време по већој части с помало кише следователно пријатна била.

№ 4156
31. јулија [1]850. год[ине]
У Брусници

У от. [суству] пр. [ивременог] г [осподи]^н началника
Помоћник, капетан,
Н. Стефановић

Писар,
Проко А. Пауновић
[АС МУД П ф I Рн 7/1850]

8.

Брусница, 30. августа 1850.

Начелство Округа рудничкој Појечишелству унутрашњих дела – месечни извештај о раду за август 1850.

Високославному Попечитељству
внутрењи дела

Началничества Окружија
рудничког 1/м. [есечно] известије

Началничество Окружија рудничког, на основу полумесечниј известија од подручни му срезскиј началника за т. [екући] м. [есец] добивени, следујућег содржанија оно високославном Попечитељству внутрењи дела по Струци полицајној известије учтиво доставља.

1. Да се је народ Окружија овог, за означено време, с кошењем ливада, дењењем сена и жетвом и вршидбом бели жита занимао.

2. Крађа се је догодила у томе, што је Јанићију Миловићу из Цветака до 6 товара ракије незнано ким украдено, без да се је лопов наћи мого.

3. Чрезвичајне смрти нити убијства нису се догодила.
4. Пожара било није.
5. Људи без пасоша из другиј у Округије ово долазили нису.
6. Како страном, тако и отечествено но знатно лице, кроз Округије ово прошло није.
7. Што у Струку полицајну спада, ништа се важно догодило није.
8. Земљеделије, виноделије и скотоводство добро за сад напредује.
9. Цена је раани и то: а) пшеници 55, б) пшеничном брашну 58, в) кукурузу 40, г) кукурузном брашну 45, д) јечму 45, е) крупнику 35, ж) и овсу 30 гр.[оша] чар.[шискиј] на 100 ока била, и ове у средњем степену на продају има.
10. Трговаца на стоку слабо има, и то: на краве и овце, прве по 14, а друге по 2 талира на пар плаћају, и
11. Погода је времена у првој половини м[есе]ца овог топла, а у последњој с ветром ладним била.

№ 4832
30. августа 1850. год[ине]
У Брусници

Привр.[емени] началник окр.[ужниј]
мајор кавалер,
Милија Илић

Писар
Проко А. Пауновић
[АС МУД П ф I Рн 8/1850]

9.

*Брусница, 30. септембра 1850.
Начелство Округа рудничког Појечийельству унутрашних дела – месечни извештај о раду за септембар 1850.*

Високославному Попечительству
внутрениј дела

Началничества Округија
рудничког 1/м.[есечно] известије

За текући м[есе]ц следујућег содржанија известије Началничество Округија рудничког високославном Попечительству внутрењи дела учтиво подноси.

1. Народ се је Округија овог са денењем сена, вршењем стрвниј жита и брањем кукуруза занимао.

2. Крађе су се догодиле и то: по известију началника Среза качерског, да је између 1. и 2. т.[екућег] м.[есеца] незнано ким Јанку Јовановићу, меанцији рудничком, 1400 гр.[оша] чар.[шискиј] бивши у дућану оштећеног, исто тако и Спасенији, жени поч.[ившег] Јевте Ђурковића из села Бруснице Среза црногорског, да је у готовости 1334 гр.[оша] и у стварима разним 82, свега дакле

1416 гр.[оша] чар.[шискиј] украдено, без да се је лопов наведеним крађама пронаћи мого.

3. Нису се никаква убијства, нити пак чрезвичажне смрти догодиле.

4. Пожара било није.

5. Без пасоша људи из други окружија у ово не долазе.

6. Од отечествениј знатни лица 5. т.[екућег] м.[есеца] дошао је у Стргаре¹⁶ код барутана¹⁷ попечитељ внутрениј дела, господин Илија М. Гарашанин,¹⁸ гди преноћивши сутрадан преко Блазнаве у Врбицу одпутовао је, исто тако дошао је 21. т.[екућег] м.[есеца] член Совјета, господин Книћанин¹⁹ у Блазnavу на ко-нак, гди се је 3 дана бавио, и одакле је 25. ис.[тог] м.[есеца] преко Стргара у Кнић на добра своја отишао.

7. Што у Струку полицајну спада, ништа се важно догодило није.

8. Никакови се одсад напредак у земљеделију не показује, што је већ јесен настала.

9. Скотоводство добро напредује, а виноделије и земљеделије не напредује.

10. Раана се у Окружију овом продаје, и то: а) пшеница 50-55, б) пшеничном брашну 55-60, в) кукурузу 25-30, г) кукурузном брашну 30-35, д) јечму 40-45 и пасуљу 60 гр.[оша] на 100 ока.

11. Стока се за сад слабо од трговаца купује, следователно се овој цена не зна.

16 Треба: Страгаре.

17 У Страгарима је, на реци Сребрници, у самом подножју планине Рудник око 1807. године подигнута прва и најпознатија државна барутана у Србији. Порушена је и спаљена након слома устанка 1813, а обновљена и знатно проширена 1837. године, када је у њој поново покренута производња барута. Он је пакован у бурад и вреће, па преношен у рудничке манастире (највише у Благовештење и Враћевшницу) и склоништа, одакле је одношен тамо где затреба (Радован Радовановић, „Производња и складиштење барута у околини Крагујевца за време прве владавине књаза Милоша“, у: *Крагујевац пресјоница Србије 1818-1841, Зборник радова са научној скупи одржаној 20. септембра 2006. године у Крагујевцу*, ур. Бориша Радовановић, Предраг Илић, Крагујевац: Историјски архив Шумадије – Крагујевац, 2006, 140, 146, 147; Живомир Спасић, „Почеци војне индустрије у Крагујевцу“, у: *Крагујевац пресјоница Србије...*, 94-95).

18 Илија Гарашанин био је један од најзначајнијих српских државника 19. века. Уз Тому Вучића Перишића и Аврама Петронијевића, представљао је трећи стуб уставобранитељског режима, у току којег је постао члан Државног савета и помоћник министра унутрашњих дела (1842), министар унутрашњих дела (1843-1852. и 1858-1859), председник владе и министар иностраних дела (1852-1853). За време друге владавине кнеза Михаила био је председник владе и министар иностраних дела (1861-1867). Као министар унутрашњих дела, 1844. године написао је чувено *Начертаније*, програм српске националне и државне политике. Наредне, 1845. године, постао је почасни члан Друштва српске словесности (Р. Љушић, „Централно правленије 1852-1853. Влада Илије Гарашанина“, у: *Владе Србије...*, 87, 88; Љ. А. Поповић, *нав. дело*, 24, 41, 244).

19 Стеван Петровић Книћанин био је члан Државног савета од 1842. године. У току револуционарних збивања 1848/9. командовао је српским добровољцима у јужној Угарској, а почасни члан Друштва српске словесности постао је почетком 1849. године. Као осведочени пријатељ кнеза Александра Карађорђевића, војвода Книћанин је крајем 1854. године постао министар унутрашњих дела, али је на том положају, због болести, остао свега недељу дана (Радомир Ј. Поповић, „Централно правленије 1844-1852. Влада Аврама Петронијевића“, у: *Владе Србије...*, 84; Исти, „Централно правленије 1853-1855. Влада Алексе Симића“, у: *Владе Србије...*, 89, 90; Љ. А. Поповић, *нав. дело*, 24, 244).

12. За овај је м[есе]ц време промењљиво, т[о] је.[ст] са сушом и кишом било.

№ 5409

30. септемвра 1850. г.[одине]

У Брусници

Привр.[емени] началник окр.[ужниј]

мајор кавалер,

Милица Илић

Писар

Проко А. Пауновић

[АС МУД П ф I Рн 9/1850]

10.

Брусница, 30. октобра 1850.

Начелство Округа рудничког Појечишљству унутрашњих дела – месечни извештај о раду за октобар 1850.

Високославному Попечительству
внутрењи дела

Началничества Округија
рудничког 1/м[есе]чно известије

По досадањем обичају, Началничество Округија рудничког почитује себи за дужност и овог м[есе]ца следујуће известије високославном Попечительству внутрењи дела у покорности подноси.

1. Народ Округија овог с разним пословима занимао [се], као: с вршид-бом стрвниј жита, брањем кукуруза, орањем за стрвни жита и прибављањем дрва за огрев.

2. Насилија није никакови било, а крађа се је пак у селу Леушићима Срезу црногорском Илији Жижовићу 20. тек.[ућег] м.[есеца] ноћу догодила. Њему је из вајата некиј, незнано кои, обивши сандук, у разним монетама 59 #²⁰ цесарскиј украо, и овај се лопов пронаћи није мого.

3. Чрезвичајне су се смрти пригодили у томе: што је се Милован Минић, родом из Кадине Луке, бивши у служби код Ранка Марковића из Смрдљиковца Среза качерског 14. ов.[ог] м.[есеца], хотећи пиштољ за појас метути, на место убио; и другим случајем, што су 4. ов.[ог] м.[есеца] деца Гавријла и Милије, браће Јеремића из Бечња, коју су мајке њине – дечиње – када су у пољу кукуруз пошле брати, повели, у колеби при ватри да се греју оставили, а оне пак кукуруз брати отишле, од запаливше се колебе тако ватром опечена, да се ни данас на ноге дићи, нити пак очима видити могу.

20 # је ознака за дукат.

4. Пожара било није.
5. Без пасоша људи у Окружију овом долазили нису.
6. Знатно какво инострано лице кроз Окружије пролазило није, а од отечествени јесте, имено: г.[осподин] Александар Ј. Ненадовић,²¹ помоћник високог Попечитељства внутрениј дела, који се је овде по познатом делу више дана бавио и 27. ов.[ог] м.[есеца] ипак је натраг одпутовао.
7. Ништа се тако чрезвичајно по Полицији догодило није, што би требало да се овде напомене.
8. Овогодишњи усеви, а нарочито кукурузи, добар су плод принели, но су мало с бербом одоцнили били. Што се пак тиче усева јесењи, који су посијати, о њима се то рећи може, да им се напредак због зимњег доба не зна.
9. Скотоводство добро, а земљеделије и виноделије из узрока зимњег времена не напредује.
10. Цена је ране, и то: а) пшеници 50-55, б) пшеничном брашну 55-60, в) кукурузу 28-30, г) кукурузном брашну 30-35 и д) јечму 40-45 гроша чаршискиј на једном товару била.
11. Цена је стоки, имено: овцама од 44 до 50 гро.[ша] чаршискиј на пару, а другу стоку трговци куповали нису, и
12. Погода је времена у ови 30 дана разно дејствије имала, тако да је било силно дување ветрова, топлоте, слане и падања кише са помало снега.

№ 5954
30. октомбра 1850.
У Брусници

Дуж.[ности] окр.[ужног] началника
извр.[шни] помоћник, капетан
Н. Стефановић

Писар
Проко А. Пауновић
[АС МУД П ф I Рн 10/1850]

11.

Брусница, 30. новембра 1850.

Начелство Округа рудничкој Појечителству унутрашњих дела – месечни извештај о раду за новембар 1850.

²¹ Александар Ј. Ненадовић, један од стубова уставобранитељског режима и истакнути члан дворске камариле кнеза Александра Карађорђевића, био је најпре столоначалник, а потом и секретар Државног савета и кнежев ађутант. Начелник Округа ваљевског био је од новембра 1844. до септембра 1847. године, када је постао помоћник министра унутрашњих дела. На тој функцији се налазио и у тренутку писања овог извештаја. Ненадовић је у току периода од 1852. до 1854. био и заступник (вршилац дужности) министра унутрашњих дела. У децембру 1854. постаје најпре привремени, а годину дана касније и стални министар финансија. На тој дужности остаје до јесени 1856. године. Кнежевим заузимањем постао је саветник, иако Савет претходно није одобрио његову кандидатуру (Р. Љушић, „Правитељствујушчи совјет 1805-1811“, у: *Владе Србије...*, 61; Исти, „Централно правленије 1852-1853...“, 88; Р. Ј. Поповић, „Централно правленије 1853-1855...“, 89, 90; Исти, „Централно правленије 1855-1856...“, 91; Исти, „Централно правленије 1856-1857. Влада Алексе Симића“, у: *Владе Србије...*, 93, 94; Љ. А. Поповић, *нав. дело*, 24, 25, 38, 41, 62).

Високославному Попечителству
внутрењи дела

Началничества Окр.[ужија] рудничког
1/м.[есечно] известије

С овим известијем Началничество Окружија рудничког високославном Попечителству внутрењи дела у покорности јавља то:

1. Народ се Окружија овог за преднаведено време занимао: са орањем и сејањем стрвни жита, прибављањем дрва за огрев и надгледањем своје стоке.

2. Као што се крађе, тако и никаква насилија догодила се нису.

3. Чрезвичајне смрти, као и убијства, нису се потрефила.

4. Пожара нигди било није.

5. За ово време ниједно лице без пасоша увањено није, осим што је началник Среза качерског неког Ранка Јакшића из Окружија подринског у срезу свом уватио, и Началничеству овом особеним известијем под стражом спровео, с којим је оно по § 227 Полицајног законика²² поступило.

6. Од знатни отечествени или инострани лица, ни једно кроз Окружије ово пропутовало није.

7. У овој точки, што би требало да се јави, ништа се чрезвичајно, које би у круг Полиције спадало, пригодило није.

8. Усеви јесењи, кои су раније посијати, добар изглед имају.

9. Како земљеделије, тако и виноделије не напредује из узрока тог, што време к тому није.

10. Цена је рани на сто ока била, имено: а) пшеници 50-55, б) пшеничном брашну 55-60, в) кукурузу 25-30, г) кукурузном брашну 30-35, д) јечму 40-45, е) крупнику 30-35 и, напоследку, ж) пасуљу 50-55 [гроша чаршискиј].

11. Трговци су у Окружију овом само овце куповали и плаћали су пар од 40 до 45 гр.[оша] чар.[шискиј], и

12. Погода је времена чрез ови 30 дана била кишовита, снежна, ветровита, но при том је и лепиј дана било, које се и данас продужава.

22 Полицијски законик (*Казнишелни законик за полицајне пресџуйке*) донет је 27. маја 1850. године. Састојао се од 269 чланова, сврстаних у двадесет поглавља. Полицији је значајно подигао углед и ојачао власт јер јој је дао право кажњавања батинама. Члан 227, о којем се у документу говори, први је члан 16. главе, која носи назив „О путницима и њиним пасошима“, и дословце гласи: „Кад Попечителство внутрењи дела, по указавшој се потреби, наредбу изда, да су сви путници, путовали они даље или само од једног Окружија у друго, дужни пасоше имати и ове у путу визирати, онда се сваки те наредбе, као што она гласи, придржавати мора. Кои би се тада без пасоша у путу уватио, ако је човек познат, да се посаветује, да другиј пут без пасоша, не путује, јер ће онда казнен бити затвором од 2 до 10 дана; а ако је човек непознат, па не би у стању био, или показати, да иде по дозвољеном и уредном послу, или позвати се на добре људе, кои ће за њега јемствовати, онда да се обустави и стражарно одправи оном Окружном началничеству одкуда је.“ [*Сборник закона и уредба, и уредбени указа, издани у Књажестиву Србији (од почетка 1849. до конца 1850. године*, V, Београд: Правителствена књигопечатња, 1853, 129-186; Р. Љушић, „Централно правленије 1852-1853...“, 87].

№ 6504
30^е нојемвра [1]850. год.[ине]
У Брусници

Дужности окр.[ужног] начал.[ника]
извр.[шни] помоћ.[ник], капетан
Н. Стефановић

Писар
Проко А. Пауновић
[АС МУД П ф I Рн 11/1850]

12.

*Брусница, 29. децембра 1850.
Начелство Округа рудничкој Појечишљеству унутрашњих дела – месечни изве-
штај о раду за децембар 1850.*

Високославном Попечительству
внутрењи дела

Началничества Окр.[ужија] руднич-
ког месечно известије

На основу известија срезскиј старешина под ведомством Началничества овог стојећи, сачинило је оно – Началничество – настојеће известије, које у покорности високославном Попечительству внутрениј дела подноси као што следује.

1. Народу је Окружија овог јединствена забава у времену овом била та: да је стоку своју надгледао и дрва за огрев брао.

2. Никаква се насилја догодила нису, а крађа пак јесте, и то: Милану Миливојевићу из Рудника 30. пр.[ошлог] м.[есеца] украдена је кошница с пчелама, која је вредности 24 гр.[оша] чар.[шиска], и лопов се ове крађе ни до данас пронашао није.

3. Смрт чрезвичайна и убијство догодило се у Срезу моравском, и ове случаје началник истог Среза овако описује. А) Некиј Младен Кушовић из Милочаја између 29. и 30. пр.[ошлог] м.[есеца] у 5 сати ноћи, спремивши коња свог, незнано куд отишао је – као што жена његова показује – и сутрадан нађен је на путу који између Обрве и Катрге постои, мртав, а коњ му је пак у зору сам кући дошао. Узрок овој смрти, вели, никако дознати није мого, будући при визитирању није се могло приметити да је покојник од кога убијен бити морао; не мање да је икакве знаке убоја на себи имао, осим само што је сав изгребан био, и ваљда како је с коња пао, те је на прси чпаром пробивен. По учињеној визитацији над мртвим телом, издао је предпоменутиј срезскиј началник наредбу, те су исто тело саранили. Б) Некиј по имену Ђорђе Николић из Вујетинаца, који је 7. ов.[ог] м.[есеца] на слави код комшије свога Милије

Васиљевића био, и ту неотично сина домаћиновог Мату од 8 год.[ина] старог из мале пушке, која се при пуњењу окинула, и с дрвеном арбиом утробу му разнела, убио. Производител овог убијства предат је од стране Началничества овог Суду овоокожном на даљи поступак.

4. Пожара било није.

5. Без пасоша ниједно лице у Округују овом за ово време уваћено није.

6. Од отечествени знатни лица, илити пак од инострани, кроз Округује ово ниједно пропутовало није.

7. Ништа се тако чрезвичажно пригодило није, што би вниманије Полиције на се обратило.

8. У земљеделију другог рода не може се због наступивше зиме никакав напредак оценити, разве што се о усевима јесењим, кои су на места обникли, то рећи може, да добар напредак показују.

9. Скотоводство добро, а земљеделије и виноделије, као што томе време није, не напредује.

10. Раана се у Округују овом по следујућој цени продавала: а) пшеница 55-60, б) пшенично брашно 60-65, в) кукуруз 28-30, г) кукурузно брашно 30-35, д) јечам 40-45, е) крупник 30-35 и, напоследку, ж) пасуљ од 45 до 50 гр.[оша] чар.[шискиј] на стотину ока.

11. Како од трговаца нико чрез ово време ниједног рода стоку по Округују овом куповао није, тако јој се цена за сада не зна, и

12. Погода је времена промењлива била, тако, падала је киша и снег, а при том трајао је и мраз са ведрим данима.

№ 7019

29. декемвра 1850. год.[ине]

У Брусници

Привр.[емениј] началник Окр.[ужија]

рудничког, мајор

М. Жујевић²³

Писар

Проко А. Пауновић

[АС МУД П ф I Рн 11/1850]

---

23 Младен Жујевић је био кнежевски ађутант, началник Округа крајинског (на тој дужности налазио се само четири дана у септембру 1840. године), управител вароши Београд, помоћник началника Округа гургусовачког и Округа ћупријског. На место началника Рудничког округа постављен је 28. новембра 1850. године (Љ. Поповић, *нав. дело*, 38, 53, 65, 72, 83, 96).

РЕЧНИК МАЊЕ ПОЗНАТИХ РЕЧИ И ИЗРАЗА

вајаџи – омања зграда у дворишту сеоске куће, намењена ноћивању младенаца и држању спреме, воћа и слично
ведомство – ресор
вниманије – пажња
вопросни – поменути, који је у питању
грош – стари бакарни новац (порески грош вредео је 40, а чаршијски 20 пара)
дукат царски – царски дукат (#), врста златног новца
касателни – додирни, који се тиче
крушник – врста крупнозрне пшенице
одјако – одсад
окода – околности, услови
подведомство – подручност, подређеност
одобије – сличност
покушти – покушати, усудити се, одважити се,
получити – добити, примити
починовати – поштовати, уважавати
разве – зар, можда, сем ако не
сирец – то јест, заиста, управо
скошководство – сточарство
случити – догодити
сошве(ш)сшвујући – одговарајући, сходан
шалир – стари аустријски сребрни новац
фаџи, хваџи – стара мера за дужину, износио 1,8965 метара
чрез – због, после, помоћу
чрезвичајан – необичан
шилјеже – једногодишње јагње

Резиме

Према месечним извештајима које је Окружно начелство слало Попечитељству унутрених дела у Београд, стање у Рудничком округу у току 1850. године било је редовно. Народ се бавио уобичајеним сеоским пословима: орањем земље, сејањем пролећних и јесењих усева, копањем и брањем кукуруза, жетвом и вршидбом жита, кошењем ливада, печењем ракије, спремањем дрва за огрев, надгледањем стоке и слично. Временске прилике су му у обављању ових послова ишле наруку, уколико се изузме град који је у јуну задесио шест села у Моравском и четири села у Црногорском срезу. У Округу су се за годину дана догодила два самоубиства, док је седам особа живот изгубило несрећним случајем. На истој територији је у истом периоду извршено десет крађа, од којих у чак осам нису пронађени починиоци, а догодила су се и два пожара.

Од значајнијих лица Округ су у септембру посетили министар унутрашњих дела Илија Гарашанин и саветник Стеван Петровић Книћанин, а у октобру Александар Ј. Ненадовић, Гарашанинов помоћник. Поред уобичајених послова, настављен је и рад на путу Брусница – Чачак, али су његову изградњу ометале бројне потешкоће, због којих је Начелство од надлежног министарства тражило помоћ.

Месечни извештаји Рудничког начелства за 1850. годину пружају мноштво података значајних за проучавање историје овог краја, мада су прилично сиромашнији од извештаја из неких других година. С друге стране, иако је 1850. година у Округу протекла мирно, без знатнијих догађаја и потреса, извештаји настали у њеном временском оквиру представљају незаобилазну карику у ланцу полицијских извештаја Рудничког окружног начелства, који су до сада објављивани у континуитету, хронолошким редом. Због тога се ни значај њиховог објављивања не може довести у питање, тим пре што је грађа Историјског архива у Чачку за овај период веома сиромашна.

OLIVERA R. MILOSAVLJEVIĆ

POLICE REPORTS OF THE RUDNIK DISTRICT AUTHORITIES FOR 1850

Summary

According to the monthly reports which the District Authorities sent to the Ministry of Internal Affairs in Belgrade, the state of affairs in the Rudnik District during 1850 was regular. People did usual farming jobs: plowing fields, planting seeds in spring and autumn, digging and picking corn, harvesting and threshing wheat, mowing grass, distilling brandy, preparing firewood for winter, raising cattle etc. They were lucky with the weather so they easily performed all these jobs. Only in June it hailed in six villages in the County of Morava and in four villages in the County of Montenegro. In the course of the year, two suicides were committed, while seven people died in accidents in the District. In the same period, on the same territory, ten robberies were performed, eight of which were not solved. There were two fires as well. The District was visited by the Minister of Internal Affairs Ilija Garašanin and the counselor Stevan Petrović Knićanin in September. Aleksandar J. Nenadović, the assistant of Garašanin made a visit in October. Besides regular jobs, work on the road Brusnica – Čačak continued, but its construction was interrupted by numerous problems. That's why the Authorities asked the competent ministry for help.

Monthly reports of the Rudnik Authorities for the year 1850 give a lot of important data for studying history of this region, though they are poorer than some reports for other years. On the other hand, though 1850 was a peaceful year, without significant events and impacts, the reports from that period represent an unavoidable link in the chain of the police reports of the Rudnik Authorities, which have continuously and chronologically been published so far. Therefore, the significance of their publishing can't be called into question because the documents of the Historical Archives in Čačak are very scarce for this period.

УДК:94(497.11 Руднички округ)"1881/1883"(093.2/.3)
323(497.11 Руднички округ)"1881/1883"(093.2/.3)
329(497.11 Руднички округ)"1881/1883"(093.2/.3)
32:929 Гарашанин М.(093.2/.3)

РАДОМИР Ј. ПОПОВИЋ
Историјски институт Београд

ДОКУМЕНТА ИЗ АРХИВЕ МИЛУТИНА ГАРАШАНИНА О СТРАНАЧКИМ БОРБАМА У РУДНИЧКОМ ОКРУГУ 1881–1883. ГОДИНЕ*

АПСТРАКТ: У раду су приређена документа из породичне архиве Милутина Гарашанина, министра унутрашњих дела (1881–1883) која су дошла у посед историчара Драгослава Страњаковића. Данас се чувају у Архиву САНУ у Београду. Чиновници и пријатељи Милутина Гарашанина из Рудничког округа извештавали су га у званичним и приватним писмима о политичким приликама у округу, предизборним и изборним радњама, и, по власт, неподобним чиновницима и грађанима. Документи верно дочаравају страначке борбе и функционисање власти у Рудничком округу почетком осамдесетих година 19. века.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Руднички округ, Милутин Гарашанин, Напредна странка, радикали, либерали, Драгослав Страњаковић, избори, Горњи Милановац, окружни начелници.

У фонду историчара Драгослава Страњаковића у Архиву САНУ у Београду чува се, између осталог, вредна изворна грађа коју је Страњаковић током свог научног рада пасионирано прикупљао. Осим у Архиву САНУ, Страњаковићева заоставштина чува се и у Архиву Србије, Народној библиотеци Србије и Историјском архиву града Београда. Значајан део оригиналних докумената у Страњаковићевој заоставштини потиче из архиве породице Гарашанин.¹ Страњаковићеви потомци део његове заоставштине продали су Архиву САНУ у Београду, док је Архив Србије почетком шездестих година 20. века од потомака Илије и Милутина Гарашанина откупио њихове личне архиве.²

* Рад је настао као резултат рада на пројекту *Европа и Срби (1804-1918): Подстицаји и искушења европске модерне*. Евиденциони број пројекта 177031.

1 Страњаковић је тридесетих година користио та документа за своје научне радове: *Влада уставобранишесља 1842-1853*, Београд 1932; Како је постало Гарашаниново „Начертаније“, *Стиоменик САН, ХСГ*, Београд, 1939, 83–113; Исти, *Илија Гарашанин*. Рукопис је објављен 2005.

2 Архив САНУ из Београда документа из Страњаковићеве заоставштине откупљивао је више пута од 1971. до 1997. године (улазни инвентар број 501, 786, 839, 887, 1156 и 1122). У Историјској збирци заведена су под бројем 14 556. Архивска грађа фонда Илије Гарашанина откупљена је од Вукосаве Гарашанин, пензионера из Београда 6. јуна 1961. Заоставштину Милутина Гарашанина Архив Србије је откупио 1963. односно 1964. године од Софије и Вукосаве Гарашанин (Момчило Жеравчевић, *Лични фонд Илије Гарашанина 1812–1874*, Београд, 1977; Исти, *Милутиин Гарашанин, лични фонд (1843–1898)*, Београд, 1977).

Овде су, дакле, приређена документа која потичу из архиве Милутина Гарашанина (1843–1898), министра унутрашњих дела Србије (1881–1883) и која већим делом – званични извештаји окружних и среских начелника – припадају фонду Министарства унутрашњих дела, али су стицајем околности завршила у поседу министра Гарашанина и, на крају, историчара Страњаковића. Страњаковић је, наиме, од тих докумената образовао сопствену тематску збирку и насловио је „Радикална странка“, а грађа је разврстана према тадашњој административној подели Србије –окрузима. Ради се, дакле, о званичној и незваничној преписци окружних и среских начелника, доставама грађана и извештајима званичника и писмима грађана и пријатеља са подручја Рудничког округа министру Гарашанину. Најранији документ је из септембра 1881. године а последњи из августа 1883.³

У Србији су почетком осмадесетих година 19. века образоване три најзначајније странке: Народна радикална, Напредна и Либерална странка, чиме је започет организован и буран страначки живот. Однос напредњака на власти према опозиционим либералима и радикалима, кадровска питања, политичка и из тога лична подметања, доставе, ургениције и изјаве представљају сиже приређених докумената, која пластично показују с којом су страшћу вођене политичке борбе, а уједно откривају механизме које је власт примењивала у борби против опозиције, али и методе опозиционог отпора власти. Колико је дотадашњи неприкосновени ауторитет среских и окружних начелника доведен у питање, потврђује начелник Среза моравског Панта Сандић који пише о разузданом и поквареном свету „кои је до тога дошао да се тек одмете од закона и власти“. Политичари различитих оријентација из Рудничког округа либерал Панта Луњевица, напредњаци Вељко Јаковљевић, окружни начелници Сима Михаиловић и Јован Бабић и радикали, Максим Л. Сретеновић, Коста Борисављевић и Аврам Петровић израћају из таме прошлости.

Приређено је укупно 23 документа из одељка „Радикална странка – Руднички округ“ који се налазе у Архиву САНУ под бројем 14 556/804-816.⁴ Датуми у изворном тексту дати су према тада важећем јулијанском календару. Наше интервенције, у циљу очувања изворности језика ограничиле су се на интерпункцију, одвојено и састављено писање речи и писање великих и малих слова. Скраћенице у изворном тексту разрешене су у угластим заградама. Потребна објашњења личности и појмова дати су у напоменама.

3 Видети Лични фонд Милутина Гарашанин у Архиву Србије, бр. 110, 126, 566, 567, 572, 650, 695, 735. У личном фонду Милутина Гарашанина у Архиву Србије налази се преписка окружних начелника Рудничког округа Симе Михаиловића и Јована Бабића са министром унутрашњих дела и она су компатибилна са овим документима. С тим у вези значајни су документи Месног одбора Народне радикалне странке из Горњег Милановца (25. мај, 14. јун, 18. октобар 1882. и 1. јануар 1883) Главном одбору странке у Београду, које је Бранко Перунички објавио (*Б. Перунички, Чачак и Горњи Милановац 1866-1915, књига група*, Чачак, 1969, 255–259).

4 Поједини архивистички обрађени подбројеви имају више од једног документа.

***

14 556/804. Марко⁵–Милутину Гарашанину, Горњи Милановац 22. септембар 1881.

Драги зете! У суботу 19. ов[ог] м[есе]ца после подне дошао је овди Стојан Бошковић⁶ бивши министар преко Трстеника и Чачка. У недељу 20-ог око подне бије је код Панте Луњевице⁷ у селу. У понедељак бије је код овдашњег начелника Симе у канцеларији и с њиме је више од једног и по сата конферисао. Он је имао састанка и са неким овдашњ[им] познатим либералима као судија Вуја и т[оме] п[одобним]. Овом Вам јављам ради знања да видите какав вам је овај начелник који шурује с либералима, па такове начелнике и капетане ви још трпите, па ће лепо испасти, а своје људе немојте награђивати, док сте у власти.

Добро би било на сваки начин да овог др Богдановића,⁸ казначеја Николу одавде одјурите где год у ослобођеним крајевима, да овако јавно не ненасмевају данашњу ладу, па се јошт трпу. Зар за њих нема Куршумлије и Врање?

Овог начелника требало би на његово место у Контроли⁹ да вратите, а овде да поставите Саву Самарџића за помоћника, а да врши дужност начелника, а садањег старог лисца помоћника у пензији, пошто за ништа није, а неког писара од ваших људи да врши дужност капетана и тада би у овом округу били сигурно и не би клица либерала с Пантом Луњевицом могла бушити овуда, а друго било би и уштеде, јер не би начелника место попуњавали. Поздравље Вама, Јуци и тетка Милеви, Ваш Марко.

На полеђини: Господину М. Гарашанину, министру.

14 556/805 Сима Б. Мијаиловић, начелник Округа рудничког – Алимпију Богићу, секретару Министарства унутрашњих дела, Горњи Милановац 10. октобар 1881.

Гор[њи] Милановац, 10. октомвра [1]881. год[ине]

5 Очигледно ради се о сроднику Милутина Гарашанина чији пуни идентитет нисмо утврдили.

6 Стојан Бошковић (Свилајнац, 1833 – Београд, 1933), професор Велике школе, министар просвете у влади Ј. Ристића 1879/80. Када је влада пала 1880. либерали су прешли у опозицију. Са Владимиром Јовановићем покренуо је 1881. лист „Нови век“ у коме је критиковао напредњачку владу.

7 Панта Луњевица (Луњевица, 1840 – Београд 1887), унук је богатог сточарског трговца Николе Милићевића, отац будуће краљице Драге Машин. Године 1881. смењен је са места окружног начелника у Шапцу одакле се 1881. вратио на своје имање у Луњевици. Године 1884. постављен је за ужичког окружног начелника. Као припадник Либералне странке строго се односио према политичким противницима (*Српски биографски речник 5 Кв-Мао*, Београд, 2011, 677–678).

8 Александар Богдановић, окружни лекар Рудничког округа, 5. класе

9 Главна контрола била је ревизорска установа у Кнежевини/Краљевини Србији.

Поштовани господине Богићу!

Кад сам ономад бијо у Београду и с тобом разговарао, ја сам ти обећао дати бележку од чиновника и практиканата у овом округу који заслужују унапређење, па сам ти при растанку с тобом, а због краткоће времена то заборавијо, и зато ти овим путем исту бележку шаљем, молећи те братски, да у прилици предложиш ове личности господину министру за унапређење.

Што се мене тиче, ти знаш колико ја служим, и да осим г[осподе] Ђелмаша¹⁰ и Бабића,¹¹ нема ни једног старијег по годинама службе од мене међу садашњим начелницима, да ја за сво време моје службе нисам досад ни од једног чиновника који ми је бијо старешина, као што и кондуита сведочи, никад ни за што ни устмено и после писмено опоменут, или за шта казњен, и по овоме да је сва досадања моја служба безпорочна, па држим да сам и у праву да се молим да се ова моја безпорочна и немала служба награди. А наградити се може тиме, ако се вратим за начелника као што сам и бијо, и ако ми се даде класа, а г[осподин] министар може то лако учинити, кад има празних места, па може г[осподина] Стојковића¹² поставити на друго место за начелника, или га вратити на своје старо место. А ја се надам у г[осподина] министра да он неће дозволити да ја и даље трпим овако и штетим се на правди бога за кривицу другог, и да ће ме он као заштитник правде узети под своју заштиту, на чему ћу му ја остати вечито обвезан. А ја се обвезујем да ћу му свакад остати веран и искрен чиновник, и да ћу одржати оно што сам ти и при растанку казао.

Уосталом, здрав сам, а то желим и тебе, свој твојој фамилији и свима пријатељима нашим, твој истинити поштоваоц, Сим[а] Б. Мијаиловић.

У прилогу: Списак полицајних чиновника у Округу рудничком кои заслужују да буду унапређени:

1. Милош Кузмановић, начелник Среза качерског, да му се даде класа.
  2. Паун Ружић, писар Начелства овог, за писара среског.
  3. Јован Б. Мијаиловић, практикант овог Начелства, за писара Начелства.
  4. Владимир Радуловић, практикант ово Начелства, за писара Начелства.
  5. Иван Милосављевић, практикант ово Начелства, за писара Среза црногорског.
  6. Ђорђе Терзић, практикант ово Начелства за писара Среза моравског.
- Остали практиканти и начелства и срески заслужују да им се плата повиси.
10. октобра 881. год[ине]. У Гор[њем] Милановцу. Начелник Окр[уга] рудничког,

Сим[а] Б. Мијаиловић.

10 Павле Ђелмаш, окружни начелник.

11 Јован Т. Бабић, окружни начелник.

12 Уместо Алексе Стојковића за начелника Рудничког округа 1881. године постављен је Сима Б. Мијаиловић (*Календар са шемајизмом књажевства Србије за годину 1881, 184*).

14 556/806 Симо Б. Мијаиловић, начелник Округа рудничког – Милутину Гарашићину, министру унутрашњих дела, Горњи Милановац, 23. октобар 1881.

Господине министре!

Кад је г[осподин] Живко Поњавић, јавни правозаступник овдашњи, 9. т[екућег] м[есеца] јавио депешом Министарском савету, да се по вароши овој проноси глас да ће Књаз растерати Скупштину и збацили садање министре, онда ни Начелство, ни ја о тим гласовима ништа ни од кога чули и дознали нисмо. Но, истог дана у подне, кад сам из канцеларије изаћи хтео, дошао је у Начелство поп Михаило Протић, оvd[дашњи] свештеник, да се тужи на председника обштинског суда Максима Ј. Сретеновића, што га је оне ноћи на пијаци псовао и кад је са женом кући пошао из кафане Танасија Милановића, оvd[ашњег], да га је уапсит хтео, и тим поводом, ја кад сам из канцеларије изишао и пошо на ручак кући, нађем истог председника и запитам га, шта је било те ноћи у вароши, и зашто је попа Михаила у апс отерати хтео. И тад ми је он казао, да је поп говорио у кафани оне ноћи, да ће Књаз растерати Скупштину и збацили садање министре, па да му је он припретио само апсом, али, да га у апс није терао, и онда сам ја тек за ове речи које кажу да је поп говорио дознао. Пошто ме је предсе[д]ник овако известио, ја сам му заповедио да ми одмах после подне поднесе президијални извештај о овом поповом говору, у коме да именује гди је то било, кад и пред киме, и уосталом да ми јави све што се је те ноћи у вароши догодило, јер ми ноћни извештај за ону ноћ од дежурног члана поднешен није био. И председник то обећа, али не учини, него сам му морао писмено извештај искати, који је тек сутрадан поднио и у ком каже да је поп Мића заиста говорио горње речи и да то знаду г[оспода] Саво Самарција начелник срески, Вељко Јаковљевић из Бершића и Андрија Андрејевић из Бруснице, за кога кажу да му је то казивао или он – председник – да није ту лично био и то слушао. И кад сам ја већ ствар ову узео у поступак, онда дознам и то, да је г[осподин] Поњавић депешу горње садржине послао Министарском савету, не јавиши, пре тога ништа Начелству о проношењу тих речи, које наравно не може ништа дознати, ако му други ко не каже, или ако који његов орган сам то не види или не чује, што овде није било.

Као што рекох, ја сам узео ову ствар у поступак и испитао сведоке, за које председник у извештају свом каже да су чули кад је поп Михаило изговорио горње речи, и од њих су г[оспода] Саво Самарцијћ и Андрија Андрејевић казали, да није пред њима поп Михаило говорио исте речи, а да нису чули да је и код другога, и да управ о томе не знаду ништа. А Андрија је јошт и то казао, да он оно вече није видио председника Максима и да му ништа није ни казивао да је поп говорио. А Вељко је казао да је поп Михаило заиста пред њима говорио да ће књаз да растера скупштину и збаци владу, но да он мрзи попа, а и поп њега, и да је можда поп ово њему и заиста говорио.

Г[осподина] Пољавића питао сам да ми каже, одкуд он зна да је ко разносио и говорио оне речи што је он у депеши јавио Министарском савету, и пред ким је то било и кад. Па ми је и он одговорио да пред њим то није било, него да је он од других чуо, да их је говорио поп Михаило Протић и да то знаду г[оспода] Сава Самарцић, Андрија Андрејевић, Вељко Јаковљевић и Новак Јовановић овд[ашњи] и ја, пошто су прва тројица испитана, испитао сам и Новака, па и он каже, да ништа пред њим поп није говорио и да није чуо да је пред другима, и управ да ништа од овог не зна.

Као што ћете Ви г[осподине] министре види[ти] из акта под % приложених,¹³ која Вам у понизности подносим и која садрже ислеђење чињено по овој ствари, нема никаквих других доказа да је поп Михаило горње речи говорио и проносио, осим исказа Вељковог, који сам признаје, да са попом у омрази живи и тим своју сведочбу потири, и кога сведочба више личи на тужбу противу попа, него на сведочбу. А показивање г[осподина] Пољавића и није сведочба, него проста тужба, јер и он и Вељко у својим испитима побрајају противу попа више које каквих других ствари, које је он од пре чинио, него што сведоче и говоре о ствари о којој су питани, па Вас молим да изволите Ви промотрити иста акта, па ако нађете да није све урађено што се је урадити имало, и да јошт што треба чинити, да ми их изволите са упуством нужним вратити.

Господине министре, ја не смем прећутати, а да Вам не кажем да је поп Михаило човек од Ристићеве партије, да је доста немиран и да му баста и знати оно што не постоји за сваким, а можда је и онако као што Вељко и г[осподин] Пољавић кажу, но и код њих има кривице, јер они често потргну на среду политику и политичне личности, а особито г[осподин] Пољавић кад се мало напије, а има обичај то почесто учинити, чиме изазивају друге на сукоб и због тога се и догађају раздори и неслоге и у том стању г[осподин] Пољавић измишља којешта, као што је 9. т[екућег] м[есеца] измислио горњу депешу Министарском савету послао, и тамо чак досуду чинио, као да овде власти нема, а ово је учинио с намером, да власт кињи и багателише, јер он кад би знао шта ради, он би као што му је дужност била, доставио ову ствар Начелству, па ако оно не би хтело по истој шта треба урадити, жалио се Вама, а никако Министарском Савету, и ја не знам по коме је закону ово учинио г[осподин] Пољавић као јавни правозаступник, и да би мого човек други чисте савести овако што учинити, а особито адвокат.

Ваш понизни поштоватељ, Симо Б. Мијаиловић, начелник Округа рудничког.

23. октомбра 1881. У Гор[њем] Милановцу.

На полеђини: 30. октобра 1881. Гор[њи] Милановац.

¹³ Поменутих прилога нема у Страњаковићевој заоставштини.

14 556/12¹⁴ Стојан Новаковић, министар просвете и црквених послова – Милутину Гарашићину, министру унутрашњих дела, Београд 4. новембар 1881.

Ц. № 1224. 4. новембра 1881. У Београду
Господине,

Част ми је известити Вас, да сам под данашњим наредио консисторији епархије ужичке да ислеђење учињено по делу отужења г[осподина] Михаила Протића, свештеника из Горњег Милановца односно његовог недоликујућег свештенику живота и понашања његовог уопште, узме у званични поступак и о резултату свега мене да известите.

Писмо начелника Округа рудничког од 23. пр[ошлог] м[есеца] част ми је, по зактеву Вашем, вратити Вам.

Министар просвете и црквених послова Ст[ојан] Новаковић.

На дну странице: *Г. Министру унутрашњих дела.*

14 556/807 Сава Самарџић, начелник Среза црногорског – [М. Гарашићину], Горњи Милановац 3. април 1882.

Достојни поштовања господине,

радикалци држали су збор 30. марта тек[уће]године, овди у Милановцу, и ја сам послао практиканта да буде на томе збору, зато што ја нисам тада могао бити, јер сам био на кулуку са људима из повереног ми среза. Шта је на збору говорено и ко је говорио, видићете из приложеног писмена. Од полиције није нико био, а од кметова био је председник обштинског суда, који је уједно и председник збора радикалског. Сем овога што је говорено на збору, ако се скоро сваки дан говори и сељацима по Милановцу који дођу поради својих послова у Милановац, а што им говори учитељи наших мушких школа Срећко и Коста.¹⁵

У исто време могу Вас известити да је за посланика за Срез моравски Јован Зарић врло добар и поштен човек и радићу да он дође на скупштину, ма како било.

3. априла 1882. год[ине]. Гор[њи] Милановац.

Вас поштујући ја сам покорни, Сава Самарџић, начелник Среза црногорског.

На полеђини писма: 5. април 1882. Г[орњи] Милановац Збор радикалаца.

¹⁴ Документ 14556/12 је у вези са документом 14556/6, јер се односи на претходни извештај начелника Округа рудничког Симе Мијаиловића министру Гарашићину 23. октобра 1881, и због тога штампа се овде.

¹⁵ Срећко Ђурић и Коста Недић били су учитељи у Горњем Милановцу

Написати од стране Милинковића писмо капетану и упитати га може ли се штогод доказати од овога?5/4.[18]82. Гор[њи].

На збору радикалаца 30. марта 1882. године који држан у Гор[њем] Милановцу:

На овом збору било је 2 попа и неколико учитеља, сељака било је из Среза моравског, Среза црногорског и грађана из в[ароши] Гор[њег] Милановаца, одприлике било их је свега на 20-30 људи.

І Г[осподин] Коста Борисављевић¹⁶, родом из Мајдана, бив[ши] судски писар, сад сурадник у радикалски новина „Самоуправе“, објашњавајући тон Радикалне странке између осталог говорио је ово: О самоуправи: – да је самоуправа начело да се не бој[и] начелника, капетана и те зловне полиције, него народ сам себе да суди, и да се живо настане да се та погана секта властника утамани, те да их буде мање итд. 2. О Радикалној странки и политици унутрашњој: – да је њено начело да се смањи војска на 2. хиљаде људи; да војска много кошта, и да она у рату скоро ништа није донела до дуг на јадну сиротињу; да данак не буде већи, но 60 гр[оша] чар[шијски]; – да је садања влада лажов; – да је влада продала Србију и њен један део земљишта Шваби – Аустрији – и то да је учинила овим начином: на штету народа дала је Бонту¹⁷ грађење жељезнице; Бонту је члан Друштва швабског; народу је србском подменуто и Бонту банкар, и сад је народ србски оштећен два милијуна дуката, или двадесет и четири милијуна динара.

Садања влада, та народња изјелица, прати свог члана Чеду¹⁸ у Париз да заступа народ да не буде толико штете – он оде и дође – никоме од посланика не смеде изаћи пред очи, но се крије по салама скупштинским и не смеде ником ништа казати. Посланици из мањине скупштинске видећи ту народњу пропаст опуномоће свог верног друга „Пашића“ и он потражи од владе рачун. Влада знајући да ће бити уапшена, не смеде дати рачуна и тако посланици мањине видећи несрећу по народ, оставе клупе скупштинске и врате се у народ, да народу кажу јаде шта данашња влада ради.

– По Уставу, браћо и господо, кад трећа час[т] од посланика напусти седницу, онда остала већина не може радити. Сад је народу да се нов избор учини у целој земљи. Обраћа пажња људима из Среза црногорског да не буде Вељка, који је интересија и само пуни џепове наполеонима и поставља са сокака своје рођаке за чиновнике, већ их упућује на честитог Павла Смиљанића

16 Коста Борисављевић (Мајдан, 1858 – Београд, 1922) Завршио је крагујевачку гимназију 1874. и права на Великој школи у Београду. Од студентских дана одушевљавао се социјалистичким идејама. У *Самоуправи* листу радикала био је новинар. У Горњем Милановцу радио је као судија или адвокат, како су већ налагале политичке прилике. Као припадник Радикалне странке биран је за народног посланика.

17 Ежен Бонту (Paul Eugène Bontoux) директор привредног друштва „Генерална унија“ (L'Union générale) којем је поверен посао изградње пруга у Србији. Пропаст „Генералне уније“ у јануару 1882. дала је повода радикалима да нападају владу.

18 Чедомил Мијатовић (Београд, 1842 – Лондон 1932), истакнути припадник Напредне странке, у својству министра финансија, боравио је у Паризу током фебруара и марта 1882. где је преговарао са страним финансијерима око наставка изградње железнице у Србији.

из Такова. Овако рече и онима из Среза качерског. Моравцима препоручује са се живо журе и на томе раде да одрже свога посланика на власти да буде опет изабран. Варошанима Г[орњег] Милановца обраћа пажњу да не бирају Јову Шалвардића, јер он није за посланика пошто само гледа за у џеп што, а не за народ. Овако, ако се уздржимо доћи ће наши људи на владу, и тада ће разчистити штету од 2 миљуна дуката, те да народ не плаћа. Не послушамо ли се, отићи ће старији посланици, те ће ту штету забашурити и од народа укрити, па јадни народ да плати само да садања не дође у апс.

Раша Милошевић¹⁹, пиротски посланик, убедио је краља да није мањина скупштинска погазила устав, што је оставила клупе скупштинске, јер мањина она само ради за народ, а већина чуда чини.

II Јанко Протић, поп из Заграђа, говорио је ово:

– да је он обукао дугачку аљину само зато те да се не боји начелника ни капетана, и да му не могу ништа те изјелице светске; – да су радикалци ради да се избије власт из шака онима који раде наопако за народ, а то су министри; – да се смање власти, да ником чиновнику не буде већа плата, но 3 динара. Који год радикалац да се не боји начелника ни капетана, да се држи радикални начела, те да се не плаћа оволики данак, оволики чиновници, крчмарина, патентарина и буду бог којешта; – да не плаћамо владикама по сто дуката, већ да буде и њима колико сељаку добра надница. Њему су, вели, говорили неке његове старешине да се он радикалаца мане, да ће за њега бити бољи, но да он те бубе не слуша. Радикалаца је намера да Србија не сме ратовати, нити од кога се бранити, док се не здружи Србија са Црном Гором, Бугарском, Влашком и босанским народом. Радикалцима, вели, подмећу чиновници и гадна лажовска влада, да они нису уз краља (чита радикални програм). Ето видите, господо, да се лаже. Чита програм Напредне странке, па каже: баш напредњаци нису за краља, него видите у њиовом штатуту каже се ово: влада може бити онај који је од историчке породице. А од историчке је породице Карађорђевић, Петровић из Црне Горе и такима подобни могу бити Швабе итд. И тако садања влада наша само подмеће, али нам не може ништа.

Овај програм радикални био је код Гарашанина министра 2 месеца дана и њему је тражио ма каку закачку, није мого наћи, и он га је пустио и сада напредује у народу. Слошки браћо, да сатерамо изјелице сиротног народа.

Да се ово остварује нужно је да се договоримо: – да сваки унапред даде по 3 динара, а убудуће да сваки члан даје по сто пара. Овај новац употребиће се на то ако кога од чланова ова зла полиција уапси.

III Аврам Петровић²⁰, рачуновођа Суда округа Крагујевачког говорио је ово:

19 Раша Милошевић (Алексинац 1851 – Београд 1937), један од оснивача Народне радикалне странке, народни посланик 1880–1883.

20 Аврам Петровић (Медвеђа, Ресава, 1855 – Београд, 1944), истакнути представник Народне радикалне странке. Од 1879. до 1881. писар је треће класе у Рудничком окружном суду, 1882. рачуновођа у истом суд. Од 1883. до 1887. службовао је као рачуновођа у окружном суду у Крагујевцу. Године 1879. оженио се Персидом Србовић из Г. Милановца (Аврам Петровић, *Успомене*, приредила др Латинка Перовић, Горњи Милановац 1988, 15).

Чули сте господо и браћо да народ вели за некога трговца који много стоку продаје: „фала онај зли трговац продаде сву стоку“. Но, сад ево гори јади, нас људе продадоше неки Срби за наполеоне, то је веће зло. Само зато што смо људи, треба да се од оваки трговца који људе уместо стоке продају бранимо, да зборове држимо чешће, а ви који сте из села, можете то чинити и по селу сваке недеље, те не би ли дао бог да сиротиња прогледа очима. Ит[ако] д[аље].

14 556/808 Сима Б. Мијаиловић, начелник Округа рудничког – Милутину Гарашанину, министру унутрашњих дела, Горњи Милановац, 6. јун 1882.

Господине министре,

У броју 26. новина „Садашњост“²¹ од 3. тек[ућег] месеца под „Београдским вестима“, а под поднасловом *Само ме нападате*, сто[ј]и ово: „Самоуправа“²² напада начелника горњомилановачког, како се он бајаги мешао у изборе против Максима Милутиновића. Неће бити да је тако, већ обратно, јер и начелник руднички припада међу оне начелнике кои кажу: нападајте ви мене по „Самоуправи“, да ја не изгубим свој леб – а ја ћу већ радити што радикална влада без портфеља из Београда заповеда“. Када сам ово прочитао данас у истим новинама, ја онако слаб, умал нисам у несевест пао; напада ме и најцрње грди „Самоуправа“ посведневно што гоним радикалце, и што стојим на путу да се радикалац у Скупштину не избере, а опет ми се у „Садашњости“ подмеће да ја са њима у споразуму стоим, и да радим по упуствима радкалне владе без портфеља. Ја не знам шта сам коме учинио, и чим сам заслужио ову грдњу и нападање, та Ви, господине министре за Бога знате из аката пред Вама находећи се, у каквим односима ја стоим са овдашњим радикалцима, па од куд ја могу имати са њима и њиним одборима икаква споразума, кад би они мене да им је власти, жива дерали, кад ми прете бојем, прогонством и бог зна јошт каквим брукама. А са онима у Београду ја се и не познајем, нити сам икад видио тога Пашића и Таушановића, па одкуд ја могу у споразуму са њима стајати, и по њеним упуствима радити, кад ја њих не сматрам другче, него за највеће душмане наше отачбине, и кад ја од њиног доласка на владу стрепим, као овца од ножа. А што се није могло успети да се у Моравском срезу изабере Максим, то се ниуколико не може приписати мени, него пропуштању овакових депеша из Београда у народ, као што су ове четири које вам у копији овде под % на увиђај подносим,²³ а и самој покварености народа, кои просто лаже, што

21 У библиотекама у Србији сачуван је само први број листа „Садашњост“, од суботе 3. априла 1882. (<http://www.vbs.rs/scripts/cobiss?ukaz=DISP&id=2156568137769104&rec=3&sid=2&fmt=12>). Лист не помиње ни Јеремија Митровић у: *Грађа за историју и библиографију српске периодике до 1920*, Београд, 1984.

22 Лист Народне радикалне странке. Излазио 1881–1883; 1886; 1903–1915; 1918–1929; 1936–1941.

23 Садржај прве депеше (телеграма) гласи: „Н° дневника 2327. Н° протокола 391. Копија. Максиму Сретеновићу, тр[говцу] Гор[њи] Милановац. После неуспелог покушаја за споразум да сви посланици и већине и мањине положе своје оставке и целом народу даду прилике и дође до обшних избора,

год рекне и обећа, који се обмањивати даје, и који више верује које каквим протувама светским, него своим старешинама.

Од кад је јутрос овај лист новина по вароши раздат и прочитан, мене иза леђа исмевају и радикали и либерали, говорећи, да је „Садашњост“ Ваш лист лично, и да је све оно што је у њему написано, написано по Вашој заповести, но ја не знам је ли ово овако или није. Али знам, и савест ми је чиста, да ја не припадљим ни либералној, ни радикалној партији, нити коју потпомажем и учем, а припадљим напредњачкој утолико, што је ова на влади, што сам заклет краљу Милану Првом, што је напредна влада на влади по вољи његовој, што сам ја као чиновник и по дужности и заклетви дужан тачно и савесно вршити наредбе ваше, које ми Ви као министар краљев издавали будете, што сам ја то чинио и досад спрам дугих министара, и што ћу то чинити и од сад докле сам чиновник и докле ме заклетва веже.

Ако Ви, господине министре, делите мишљење онога што је о мени у „Садашњости“ написано, ја Вас молим, наредите нек се испита по Округу рудничком, а питајте и Јову Шалавардића, који је Ваш човек, који је поштен и има деце, па нека мете руку на срце, па нека Вам каже он у каквим односима ја стојим са радикалцима. Па ако се докаже да сам ја пред ким год подпомагао радикалце или либералце од кад сте Ви министар, или кога другог наговарао да то чини, или напротив, да сам коме год говорио да гласа за Максима да икад буде посланик, или да се у икаквом моим писменом то докаже, или да сам ја у Радикалној или Либералној партији, или да ове партије подпомажем, готов сам да одмах будем отпуштен из службе без ичега, па макар са женом и децом под старос од глади липсао, а не умро, а да се овако не нападам, и грдим, ни крив ни дужан, јер је горак леб који се под оваким клетвама и грдњама заслужује. А ако не делите и Ви ово мишљење, а овај лист као што се каже, стоји под Вашом влашћу, ја Вас молим, да ме од њега бар узмете под заштиту, и да наредите да горње опозове што је о мени у њему штампано, пошто ја не држим да је оно допис какав, него онако нечије погађање које личи више на какво врачање. Јер је моје правдање преко новина – и кад би ја хтео правдати се – друге новине то неће примити хтети, а и кад би хтеле, слабо ће вредити.

положили су данас оставке 39 посланика који су дошли, три су још од пређе положили, четворица су на путу, а четири избора још нису извршена, дакле, упражњено је свега 50 посланичких места. Сто петнајест посланика, а треба по Уставу сто двадесет и девет, решише, а распис накнадних избора и да не треба бирати старе посланике. Бирајте старе поверенике и старе посланике. Главни одбор Радикалне стране“. Друга депеша гласи: „Н° 2516. Н° протокола 413. Копија. Максиму Сретеновићу, тр[говцу] Гор[њи] Милановац. Напредњаци решили не рачунати гласове дате старим посланицима, не фермајте, бирајте наше бирачке одборе, издајте пуномоћја законом. Само кандидата са највише гласова. Одма известите Срез. Избори идућег понедељника. Главни одбор радикални“. Трећа депеша гласи: „Н° 2615. Н° протокола 437. Месец: V Копија. Максиму Сретеновићу, тр[говцу] Гор[њи] Милановац. Устав вели сваки може бити биран за посланика, нико га не може лишти тога права. Не верујте неистинитим гласовима. Јавите срезовима. Пашић“. Четврта депеша гласи: „Н° дневника 2672. Н° протокола 451. Месец: V Копија. Алекси Ратарцу, писару Гор[њи] Милановац. Не допуштајте да се народ облажује. Употребите сва закона средства да народу објасните право стање ствари, да може и да треба бирати старе посланике. Коста [Таушановић].“

Ја Вам се, господине министре, свим на свету заклињем да сам Вам искрен и веран и да Ваше наредбе искрено и поштено вршим. А ако Ви о овоме и уколико сумњате, ја Вас најучтивије молим, дајте ми пензију, па да идем у миран живот, пошто сам по подписатом Вам већ уверењу лекарском и онако слаб за даљу службу и пошто ја у овом стању по свој прилици нећу дуго моћи ни радити, а ја Вам се обавезујем, да и после ни у једну партију ући нећу, и ако уђем одричем се пензије.

6. јуна 1882. год[ине]. У Гор[њем] Милановцу.
Ваш понизни поштоватељ, Сим[а] Б. Мијаиловић, начелник окр[уга] Рудничког.

На полеђини: 8. јуна 1882. Гор[њи] Милановац. Г[осподин] Докић да реферује г[осподину] министру.

14 556/809 Телеграм Симе Б. Мијаиловића, начелника Округа рудничког – министру унутрашњих дела Милутину Гарашанину, Горњи Милановац, 14. јул 1882.

Телеграм из Гор[њег] Милановца министру унутрашњих дела, г[осподину] Милутину Гарашанину у руке. Београд.

Сад ми каза Филип Јосиповић, из Мрчевца да је њему неки Витор из Претока, Среза грузанског Округа крагујевачког, пре шест дана у Мрчевцима на вашару казивао, да је он био о Петрову дне на вашару у Пожеги, да је тамо видео Петра Карађорђевића, да се је са њим разговарао, да Петар обећава од народа само по дукат и цванцик данка наплаћивати, а више ништа не тражи, да они намеравају Петра извикати за краља и да се на томе ради, да ће скоро њих неколико Грузана тога ради код њега доћи ноћу код куће да се договоре о томе. Него, нека и он са њима буде и нека на њих не пуца кад ови ноћу дошли буду, јер они, а и посланици њихови рачунају на њега да ће са њима и он бити. Па кад му је Филип одговорио да код њега ноћу нико не долази, јер он оће да пуца, па ма ко био, да му је Витор запретио да ово никоме не казује, и ако коме каже да ће он са Грузанима доћи и свему што има у ништа претворити, па и њега убити. Овом приликом каже да му је Витор казао да он није имао никаква посла у Пожеги, него да је овога ради ишао тамо и колико да се у послу нађе купио два вола, па да их је на вашару у Мрчајевце дотерао и продао и на њима штетовао. Витор му је и то казао да је Петар и сад у Србији. Филип моли да се сачува, јер ако дознаду да је он јавио за ово да ће пропасти. О овоме ја Вас учтиво хитам известити, с тим да слабо ко овамо реченог Карађорђевића лично познаје и да би нужно било да ми се што пре слика његова набави и пошље и да се нареди, да се народна војска Краљу на верност закуне, јер то још учињено није.

Начелник Округа рудничког, Сима Б. Мијаиловић.

На полеђини: 14. јул 1882. Гор[њи] Милановац. Писано Крагујевачком [округу] президијално да овога Петра потанко испита о овој ствари, па да ако има, његов одговор саобшти. 15. јула 1882. примио на експедирање Ник[ола] Станишић 17/7. [18]82.

14 556/810 Кафеџија Милоје Радојковић – Милутину Гарашанину, министру унутрашњих дела, Горњи Милановац 19. јула 1882.

Министру унутрашњих дела господину Милутину Гарашанину, Београд.

Од пре годину дана овде је изабрат Максим Сретеновић, трговац, за председника ове обштине, а ја сам пре Максимовог избора на годину дана у великој свађи, па шта више и судили смо се. После његовог избора, ја сам код ове обштине казао да не пристајем да ми Максим никакве моје ствари код обштинског суда расматра ни пресуђује.

Максим, чим се окметито, издаје наредбу да се у кафанама не сме седети после десет сати, а исто да ковачи не смеду одобрити пред своим дућанима–радијоницама да рабације кола поломљена или за оправку ма какву пред дућаном–радијоницом држе, већ у авли(ји), као и налабанти²⁴ да не смеду пред своим радијоницама коње ковати.

После овог, позвао је начелник Среза црногорског кметове и одборнике свију обштине поради неки послова. Истог дана увече пођу кметови Обштине грабовичке своим кућама, а удари јака киша и грмљавина, ови сврате и код мене као у крајну кафану и код Симе и освану око 40 људи. Због овог ме казни обштински суд 5 динара, не обзирајући се на то што се кметови поменуте обштине заузимаше због ове казне говорећи да мене није било могуће из кафане њих и одборнике као и сељаке који су са њима дошли истерати напоље на кишу, а у ноћно време, и да је неправдо што се ја казим, јер су они, веле, у мојој кафани свој живот спасли. Ја сам поменутој казни платио.

Пре четири месеца сам Максим је отишао у кафану код „Лафа“ овди, напао помоћника Н[ачелст]ва овоокружног и начелника и ктео им одузети музиканте, пак су се око ови свадиле и на пијаци ктели су се бити. Помоћ[ник] н[ачелст]ва позове своје пандуре да Максима уапси. У том случају Максим употреби и своје обштинске пандуре. И тако пандури Начелства Максима подвуку до пред здање. И начелник Максима ослободи. Ово је било после поноћи. И овде немаде кривце ни кафеџије за седење, ни лутача ноћни промо горе поменутој наредби.

Када Танасић се из Београда вратио, Максим је са својом радикалном партијом водио свираче од Саве Нешића кафане до Жујовића кафане, па чак преко целе вароши до Вука Буквића меане, која је изван вароши. Са великом лармом и певањем, уто целу ноћ, па ни овди немаде ни кафеџије за седење, преко наредбе, кривога, нити пак ког лумпача.

²⁴ Налабанта – поткивач коња и волова.

А код Стевана Матића оvd[ашњег] после поноћи било је боја и сама обштинска влас дошла је у помоћ. Па и овде нема кривице да се казне ни лумпачи ни кафеџија, нити за њих вреди горња наредба.

Између 20-21. јуна у кафани Ђорђа Новаковића оvd[ашњег] поразбијате су столице, џамови,²⁵ астали и то у 3 сата по поноћи. Па и овде нема кривца ни лутача ни кафеџије да се по горњој наредби казни. Дакле, и за њи горња наредба не вреди.

Ја мислим да се са њима поступа преко горње наредбе зато што су поменуте кафеџије и меанџије у Радикалној партији, па зато нису могли бити [у] кафани, а ја се нисам хтео у ту партију записати, па према мени терају неправедну осуду, или што сам узео кафану г. Милована Браловића, начелника ужичког за коју ми је сам Максим казао да се иде на то да се поменута кафана затвори. А ово ми је казо у заседању оvd[ашњег] обштинског суда.

30. јуна седео сам у мојој кафани до 12 сати са пет другога грађана овдашњих без музике и икакве ларме. За овоме поменути председник Максим казни са 10 динара. Ја се противу ове неправедне осуде жали Начелству овоокожном 6. јула 1882. год[ине] после подне, а мени се иста жалба, преко обштинског суда враћа, као решена седмог истог месеца. Саобшти у обштинском суду да Н[ачелст]во одобрава осуду. Ова ми се ствар изгледа као да није ни прочитана моја жалба, а камо ли да је што по њој рађено, или је исти пандур који је одно апелату Н[ачелст]ву, он одмак и вратио.

Господине министре, ја имадо чести бити воиник о бомбардовању Београда. И како се образовала прва класа народ[не] војске, па и кад књаз Михаило погибе, а доцније у сва три одеља²⁶ на границу прве године, као на чување границе у 1875. год[ине], а доцније 1876. на Јавору у 2. кл[аси], 1878-9. године као војник 1. класе. Све дације државне и обштинске носити, а сад немам чести седети у мојој кафани и кући, гди и са мојом женом и децом живим после десет сати, као и остали механџије и кафеџије, већ само ако се у мојој кући свећа увати да гори после десет сати, ја морам кажњен бити.

Пре кмества Максимова, ја никад кажњен нисам, нити ма зашто одговарао. А ако г[осподин] министар не верује, нека изволи изискивати акта од оvd[ашње] обшт[ине], а и и полициске власти, па нека се увери.

Господину министру познате су данашње дације,²⁷ особито меанске, па у једној вароши окружној, кад се само један одвоји да не сме даље седети у својој кафани од 10 сати, а сви остали могу до зоре, одкуда ће он моћи то плаћати. Па, зато, молим г[осподина] министра, ако му је икако могуће, нека пружи руку да бар сви равни код закона будемо, јер овако јошт, ако према мени потраје, ја морам бегати из овог округа, јер ми се није вајда жалити овди никоме. Што ме год обштина осуди Н[ачелст]во одобрава, па ма како даје.

25 Реч арапско-персијског порекла: окно, прозор, стакло.

26 Нечитко написана реч. Одељ, можда: део, одељење.

27 Финансијске, пореске обавезе.

Мени није могуће данас у мојој старости мешати у партију радикалну, која се са моим мишљењем ниуколико не слаже, а ове зулуме од председника и осталих не могу трпити. И тако, ја не знам шта ћу радити.

Ја би имао јошт много које шта Вам јавити, али се боим издаћете ми име, те тако као што ме сад непрестано гоне, онда би морао са мојом децом и женом бегати из овог округа. Г[осподине] министре, ја ово не сматрам за жалбу, већ доставу.

19. јула 1882. Г[орњи]Милановац. Понизни г.министру ун[утрашњих] дела Милоје Радоиковић из Гор[њег] Милановца, а род[ом] из Крагујевца.

На полеђини:Г[осподин] Ковачевић ми приложити има ову. 23/7. Гор[њи] Милановац.

14 556/811 Вељко Јаковљевић – Милутину Гарашанину, министру унутрашњих дела, Горњи Милановац 23. јула 1882.

Господине!

Могу Вас уверити да у народу овога округа уколико сам ја у приликама разговарао, влада расположење. Ово расположење у народу учинио је енергичан и смишљен рад садање владе и скупштине. Од радикализма само се трагови познају у неким обштинама, а у неким, пак, о њему се престало сасвим говорити. Код нас је летина у свему тако добра, да се одскора не памти кад је боља била. И ово много чини, те је народ уопште задовољан и расположен.

О полицајним властима самим је Вама познато какве су, а и Јова Шалавардић који је сада у Београду држим да ће Вас изближе упознати. Народ се често диже у потеру за хајдуцима, којих се приличан број у овом округу намножио, али без икаквог успеха.

Крајње је време да што повише чета употребите онакових и на онај начин како сте дали реч у Скупштини. Многе су личности у овом срезу од хајдука уцењене, да ли о свему томе имате тачна извешћа не знам, а знам да полицајна власт ову потеру више ворме ради чини, да се само нађе као бајаги да је тачан вршилац дужности, а међутим, без икакве смишљене и опредјељене цели.

По оваковој потерији и хватању хајдука слободно смем рећи да и бабе могу бити хајдуци и бити старешине харамбаше. Потпуно сам уверен да наша радња уопште код народа свеснијег и озбиљнијег ни на какове препреке најићи неће, изузимајући на новинарске дрекавце. Има додуше народа нашег простодушног који верује да се и сада понегде ноћу појављују дрекавци, који они држе „да ето нису неке обичне животиње, него ноћне авети“, али већ мало их је, који у то верују. Све по степену изазова, па тако ће изчезнути и ова дрека, коју буду просипали радикали, фарисејски књижевници и социјалисте. Свршеном се чину и зрели људи поклоне, као на пример, што пре неки дан Енглеска бомбардова Александрију,²⁸ па Европа поклони се свршеном чину

²⁸ Британска флота бомбардовала је луку у Александрији 11. јула (по г. к.) 1882. што је било увод у британску окупацију Египта.

иако су листови званични и полузванични свију држава толику праску и дреку противу тога надали били. А и нашој радњи у овогодишњој скупштини сада су се скоро све партије поклониле, пошто су се уверили да садања скупштина и влада чврсто стоје, озбиљно, промишљено и енергично напред корача.

Овом приликом сматрам за дужност да у неколико искажем моје мњење о скупштини која се има о јесени састати. Скупштина треба да се састане најдаље до 8. новембра зато што је рок овај перијоди истиче 1. јанура идуће године. Уколико је мене познато има се много важних закона посвршавати и ако можда неће бити они сметњи, тако и народних посланика о којима ћемо можда више времена у дебати прибавити, него што би се то напред могло прорачунати: као предлози о подели Србије на веће области, о организацији војеној и о много јошт другим важним предлозима о уређењу наше земље која је више година чамила без икакве поправке и потребни реформа.

У духу опште сигурности и безбедности, у духу веће и јаче одговорности свију и свакога, који такве дужности врше, зато постарајте се да све предлоге, које држите да су необходимо нужни овој скупштини пренесете и ако пословица србска није никако вала грчког ни римског филозова, она је нашег народа која вели: „Што данас можеш учинити не остављај за сутра.“ Ја се јошт нисам кајао за оно што сам учинио, а много сам се пута кајао што сам могао, а нисам учинио.

Овом приликом сматрам за дужност да Вам препоручим два практиканта за указно звање, који су врло добри и способни и одавно пуноплатежни и то: Ивана Милосављевића прак[иканта] овосреске канцеларије, који је поред горе наведеног владања и способности у овом срезу, у време када су ми многи неповрење издавали, највише трудио се, по срезу трчао, те ми је и од многи обштина изјављено поверење, како мене тако влади и скупштини једном речју, он је био главни помоћник г[осподину] Саву Самарцићу овосреском начелнику који је и сам уколико је год могао трудио се и код народа доказивао, да ова влада и скупштина у истини ради за опште добро народа и владаоца.

Овај практикант по препоруци мојој ишо је у Старији Вла, одакле је родом, и тамо радио у мисији коју сам му ја био ставио у дужност. Што се није успело, томе није узрок он, него опште стање стварији свије избора, који су се имали у то време обавити.

Овај је практикант био главни управник магацина јаворског кора је у време рата, он је господину Тихомиљу²⁹ врло добро познат као добар раденик, о чему се можете непосредно од самог г[осподина] Тоше уверити. Његова кондуита и препоруке пред вама су, које Вам је сам г[осподин] Тоша лично и непосредно у руке предао.

Ђорђе Терзић, практикант Среза моравског у свему је, такође, добар, одавно пуноплатежни, и заслужује да га ја препоручим.

29 Тихомиљ Николић (Крагујевац 1832 – Београд 1886), министар војни за време првог српско-турског рата 1875/76. године.

У интересу саме државне службе, да што више бољих и способних полицајни чиновника добијемо, уверен сам да се овој двојници ниједан од практиканата који сада у полицији имате, у тачном вршењу поверене им дужности, као и у владању, предпоставити не могу. И потоме што су ово људи зрели, већ у својим по 30 година. Истина да о практикантима и о њиховој препоруци за указано звање, воде бригу ваши млађи и подчињени чиновници у Министарству, но кад испадне погрешка, те који чиновник испадне да је хрђав и да не одговара својој дужности која му је поверена, онда они не одговарају, него све пада непосредно на Вашу личност, па кад сте Ви за све лично одговорни, како у народу, тако и у скупштини, то је лично и непосредно Вама их препоручујем, за коју је препоруку, такође, опет само Вама лично и морално одговарам.

Примите искрени поздрав са Вашим друговима у исто време извините ме код г[осподина] Светозара³⁰, Вашег брата, што се с њим нисам могао поздравити кад сам пошао, а баш уочи мога поласка долазио сам код куће и тражио га. А нисам могао ни бити на [а]јуденци код краља, коју сте Ви били за мене издејствовали, што сам и то да у друштву из Београда кући пођем, јер самцу је због познати хајдука пут несигуран био, па зато из ових разлога нисам могао иза друства изостати.

23. јула 1882 у Г[орњем] Милановцу, Ваш поштоватељ Вељко Јаковљ[евић].³¹

14 556/13 Јован Т. Бабић, начелник Округа рудничког – Милутину Гарашанину, министру унутрашњих дела, Горњи Милановац 9. децембар 1882.

Високославни господине Министре!

Овог часа, а пред полазак поште добивени извештај од начелника Среза моравског имам част у прилогу % поднети Вам на увиђење.

8. децембра 1882.

у Г. Милановцу

Вама понизни и одани

Јован Т. Бабић, начелник Округа рудничког

Извештај Панте Сандића, начелник Среза моравског – Јовану Т. Бабићу, начелнику Округа рудничког, Прељина, 7. децембар 1882.

Господине начелниче,

Према ономадашњем Вашем президијалном налогу био сам у Мрчајевцима и о свему учтиво Вам јављам следеће.

³⁰ Светозар Гарашанин (Београд 1840 – Београд, 1886), син Илије Гарашанина, официр. Године 1882. изабран је за народног посланика за Срез грочански.

³¹ Вељко Јаковљевић, трговац, народни посланик, рођен у Бершићу. Углед и богатство стекао је бавећи се трговином. Најпре је приступио радикалима, да би убрзо прешао у напредњаке. Посланик у Народној скупштини био је 1874/75. и 1880-1885. Убијен је у јулу 1885. за шта су окривљени радикали Милан Бурић и Максим Сретеновић (*Српски биографски речник 4 И-Ка*, Нови Сад 2009, 220).

На Мратиндан био је у Мрчајевцима Ранко Тајсић³² као председник изабраног суда са Миланом Јелићем и Јованом Шалвардићем там[ошњим]. Тога дана била је и свадба свастике Јоце Илијића мех[анције]. На свадби су били Ранко Тајсић, Максим Милутиновић и учитељ мрчајевачки. Увече их је све позвао Максим на вечеру. По вечери отишли су у школу и тамо су пили одприлике до 1 сахат по пола ноћи. При овом весељу око пола ноћ звоњено је у школско звонце.

Овај шкандал односно звонења, и то ноћу, у школи ради увеселења пијанима, па и Ранку, узео сам у поступак. Сведоцима је доказано да је у пола ноћи школско звонце звонило, а није се могло дознати ко је звонио. Учитељ вели да то није чуо ни да је чула његова жена. Он се изговара да никога на гозбу није звао, но да су му изненада, па и Ранко дошли. Изговори му не вреди, иако се то са сведоцима не доказује, кад се позитивно зна да их је, па и Ранко позвао. Овде је учитељ крив што је овакав шкандал у школи светом месту, а у част и дочек Ранков правио. Рад око овега послаћу Вам што пре.

Што се тиче избора повереника у општини склонио сам их да учине нов избор и то у идућу недељу. Што се тиче избора посланика уопште жао ми је што Вам не могу ништа повољно јавити.

Оваке покварености и лукавства, а и неискрености нигде видио нисам. У општини Врнчанској и у свима доле редом и преко мог упињања да не буду изабрани стари, изабрани су готово сви.

Довољно ми је оправдања кад Вам кажем да и Ваш онакав и онолики човечански и старешински новце на Раку, не само упливиса, но изабра опет све старе, па и ону вуцибатину Чврковића.

Данас ми сами председник Општине пријеворске Коста Даниловић каза да је и Васа изабрат за повереника и да и он оће опет Максима.

Рад мој против избора Максимовог, и о избору посланика око другог, верујте ми г[осподине] начелниче толико сам развио и радио, да ми цигерице моје знаду. Како у свему остао сам и у овоме. Ко би био рад до ја да ми иде као што треба, а кад се не може, шта ћу? Опет, преко свега овога, надам се да ћу имати уз нашег кандидата бар 20-30 гласова.

И овом приликом ја Вас уверавам да ћу се трудити и да се трудим, и дању и ноћу, да се што више успје. Та прам овим не могу описати угурсузлуке овога несрећнога народа којем су напуњени од рђавих и злих људи.

Држим да сам Вам довољно дао израза о мојој трпњи. Са тога Вас најучтивје, као мог доброг и праведног старешину, молим да ми не замерите и ово стање и моје тешкоће доставите г[осподину] министру како не би мислио да је код мене нешто друго, а не немогућност и тешкоћа повратити овај разуздани и покварен свет који је до тога дошао да се тек одмете од закона и власти.

Молим Вас г[осподине] начелниче немојте ми замерити што Вам о овоме

32 Ранко Тајсић (Пухово, 1843 – Пухово 1903), један од оснивача Народне радикалне странке. За народног посланика први пут је изабран 1874. године.

пре не јавих, што сам 4. ноћу кући дошао, а 5. сам ваздан имао са кметовима посла око честитака. Опет оправкама путева и говору и надзиравању на скитнице и обрађаше пажња преко писмених наредаба, за мене и оне кои по њима пијанче и картају се.

Пријељина, 7. децембра 1882. год.

Понизан, П[анта]Сандић.

На дну писма: Начелнику Округа рудничког господину Јовану Т. Бабићу у Г[орњем] Милановцу.

Јован Бабић, начелник Округа рудничког – министру унутрашњих дела Милутину Гарашанину, Горњи Милановац, 14. децембар 1882.

Господине Министре! Извештај начелника Среза моравског са ислеђењем по делу обвинства Јефрема Марковића, учитеља мрчајевачког, што је дозволио да ноћу школско звоно звони имам част у понизности, а у свом ранијем извештају овде у прилогу на увиђење поднети.

Вам одани и понизни слуга, Јован Т. Бабић, начелник Округа рудничког.
у Г. Милановцу, 14. децембар 1882.

Начелник Среза моравичког Панта Сандић – Јовану Т. Бабићу начелнику Округа рудничког, Прељина 8. децембар 1882.

Господине начелниче,

У свези мог президјалног извешћа од 7. т[екућег] м[есеца] учтиво Вам шаљем под ислеђење учињено по делу кривице г. Јеврема Марковића, учитеља мрчајевачког, због што је са известним лицима које се из ислеђења може видети, пијанчијо на прошли Мратин дан преко ноћ и при оном весељу, дозвољавао да се у пола ноћи, ваљда сигурно у част Ранку Тајсићу из Драгачева у школско звонце звони.

8. децембра 1882. у Прељини.

понизан П[анта] Сандић.

Рађено 3. децембра 1882. у Мрчајевцима

На дну писма: Начелнику Округа рудничког господину Јовану Т. Бабићу у Г[орњем] Милановцу

Истийи сведока односно звонења у школско звонце ноћу њри весељу и њијанци 11. новембра

Г-ви: Име ми је Мијаило презиме Величковић, имам 40 год[ина] касапин сам, живим овде у Мрчајевцима. Нисам род а и ни у омрази са овд[ашњим] учитељем.

На Мратин дан ноћу, око отприлике 9 сати ноћи, ја сам чуо у два маа да је се у школско звонце звонило. Ко је у исто звонце звонијо не знам, а оног вечера знам да су ишли г[осподину] учитељу на гозбу, а кои су то, не мого виђети и зато што је била помрчина. После овог времена чуо сам од људи да су оног вечера били код г[осподина] учитеља Ранко Тајсић из Драгачева, Максим Милутиновић, Јоца Илић, Мијаило Новаковић и неке жене. Не знам о овоме ништа више да кажем. На казано, заклећу се.

II-ги: Име ми је Петар, а презиме Ивановић. Стар сам 27 год[ина]. Досада нисам низашта кажњен, живим у Мрчајевцима, фарбар сам.

На Мратин дан прошли, и то ноћу ја сам бијо код Максима Милутиновића овд[ашњег] и око неко доба ноћи ја сам отишао мојој кући, а Максим, Ранко Тајсић из Драгачева, Јоца Илић овд[ашњи] и Мијаило Новаковић овд[ашњи] отишли су у школу код г[осподина] учитеља. Нити сам оне ноћи чуо да је се у школско звонце звонило, нити сам од кога до пре неколико дана чуо. А пре неки дан чуо сам од Филипа Јосиповића да је звонце горње ноћу заиста ударало. Ово је све што по овоме имам да кажем, и на ово ћу се заклети.

[III] Ја се зовем Петар Лукић, имам 45 год[ина]. Нисам до сад осуђиван. Нисам род учитељу. О овоме о чему се питам, знам ово: На прошлог светог Мрату, жена је моја чула да школско звонце и то ноћу звонило и она мислећи да учитељ нешто тражи помоћ, изашла је напоље да чује шта је. Па кад је престало, она је ушла у кућу и мене пробудила и онда ми каза да је неко у школско звонце звонијо. Не зна ко је звонијо и зашто и ко је био оне ноћи код г[осподина] учитеља. Више ништа не знам по овоме, а на ово могу се заклети.

[IV] Филип Јосиповић, земљоделац из Мрчајеваца, 40 год[ина] стар. Досада некажњен показа:

На Мратин дан до десет сати ноћи, ја сам бијо код Јоце Илића у меани. Тога је дана Јоца удао свастикку. Онда су били овде Ранко Тајсић из Драгачева и бијо је председник изабраног суда Мијаило Новаковић, Максим Милутиновић и г[осподин] учитељ и то са фамилијама. После 10 сати Максим је позвао све, па и мене, његовој кући и отишли су, па и г[осподин] учитељ само ја не одо. По овоме чујем да је г[осподин] учитељ позвао од Максима све оне, па и Ранка Тајсић у школу, и да је се оне ноћи у школско звонце звонило, али ја то мојим ушима нисам чуо нити знам ко је звонијо. Више ништа по овоме немам да кажем, а на ово се могу заклети.

[V] Ја сам Анђелија, а жена сам Петра Лукића, сељака из Мрчајеваца, имам 40 год[ина]. Досад нисам низашта кажњена.

Ја мојим ушима нисам чула да је звонило школско звонце на Мратин дан вече, но су ми казали Василија Павлова и Станојка Јованова овд[ашње]. Кад јој би прочитан испит њеног мужа она каза: Заиста је онако било. И ја сам баш причула да је звоњено и мога сам мужа пробудила и онако му као што он сведочи казала. Ко је био код учитеља и ко је звонијо и шта је тамо било, не знам. Више ништа не знам, и немам по овоме да кажем, а на ово се могу заклети.

[VI] Арсеније Симовић, сељак из Мрчајеваца, 55 година стар, неосуђиван, покза:

На Мратиндан вече ја сам бијо на слави код Мијаила Величковића овд[ашњег], коме је школа до куће и око пола ноћи чуо сам да је се звонило у школско звонце. После овога отишао сам мојој кући и кад сам бијо спровоу попове куће, опет сам чуо да неко у школско звонце звони. Не знам ко је и зашто звонијо. Овде све што имам да кажем с тим да ми је било зачудо да звонце ноћу звони, што у ово моје година нисам никад чуо. На ово се могу заклетити.

[VII] Станојка, жена Јована Мићића из Мрчајеваца, 28 год[ина] стара, некажњена, показа:

Ја нисам чула да је звонијо неко у звонце школско на Мратиндан ноћ, но ми је то казивала сутрадан Василија, жена Павла Гаровића, добошара. Ништа више по овоме не знам да кажем, а на казато могу се заклетити.

[VIII] Име ми је Чеда, а презиме Достанић, свећеник сам у Мрчајевцима. Имам 30 година. Досада нисам низашта кажњен. Знам о чему се питам ово:

И ја сам дошао пошто су сватови отишли код Јоце Илића меанције овд[ашњег]. Од Јоце отишао сам на вечеру код Максима Милутиновића и то уколико се опомињем са Ранком Тајсићем, Мијаилом Новаковићем, Јоцом Илићем а и г[осподином] Јевремом Маринковићем, учитељем, и тамо смо вечерали. После вечере на пола сата учитељ је отишао кући, а ми смо по одласку његовом, за пола сата отишли учитељу и тамо смо седели отприлике за 3 четврти сата и оданде отишли кућама и то сви кои смо код Максима били. У оном одукда [је] школа чули смо да је школско звонце три пута ударило, што једанпут у једну страну, а други пут, двапут у другу. Ко је звонце звонио, не знам. Не знам да је учитељ звао Ранка и остале у гозбу. Ово је што знам да покажем и на ово се могу заклетити.

Испит учитеља Јефрема Маринковића. Рађено 3. дец[ембра] 1882. у Мрчајевцима.

Потписани је сазнао да је 11. новембра т[екуће] год[ине], при удаји свастике Јоце Илића овдаш[њег] била нека пијанка и гозба у школи овдашњој, ђе је покрај остали гостију бијо и Ранко Тајсић из Драгачева и да се при чаши вина, ваљда сигурно у част Ранкову, усред пола ноћи звоњено у звонце школско.

Пијанчење у школи а и употреба звонења у школско звонце и то ноћу, шкандал је [за] школу као свето место. За овај шкандал одговоран је г[осподин] Јефрем Маринковић, учитељ мрчајевачки и стога НАРЕЂУЈЕМ да се учитељ за све наведено узме на одговор и са њиме даље према закону поступи. Начелник Ср[еза] морав[ског] П[етар] Сандић.

Рађено 4. дец[ембра] 1882. у Мрчајевцима. Позват г[осподин] Јеврем Маринковић, учитељ мрчајевачки да покаже ко је код њега бијо на Мратин дан вече, шта му је тога дана значајно било да прави весеље и што је дозволио да се

у пола ноћи ради уживања и весеља при чаши пића у школско звонце, које је ради сасвим друге цели, звони, и он одговори.

Ја сам на Мратиндан и то после подне у четвртак бијо при испраћају и удаји свастике Јоце Илића, меанције овдаш[њег]. Ту је покрај остали гостију бијо и Ранко Тајсић, који је бијо тада изабрани судија у спору са Миланом Јелићем из Д[оње]Горијевнице и Јове Шалвардића из Г. Милановца а и Мијаило Новаковић и Максим Милутиновић оvd[ашњи]. Код Јоце по испраћају сватова и младе седели смо до шест сати вече. После овога времена ја сам отишао са женом кући а они су остали у меани. Отприлике око 11-12 сати ноћи дошли су код мене Максим Милутиновић, Мијаило Новаковић, поп Чеда Достанић оvd[ашњи] и Ранко Тајсић из Драгачева, а и Јоца Илић оvd[ашњи] и то сви са женама, сем Ранка, а и Стева Протић привремени адвокат из Чачка. Сви овако кад су код мене дошли попили су по чашу вина и кафу и ту седели отприлике за три четврт сата, па отишли. Кад су звонили и ко је звонијо нисам чуо у оној забуни, но моја је жена чула и казала ми да је неко у звонце звонијо само два три пута. Ја сам овај случај негодовао и сажаљевао, а нарочито долазак Ранков ка мене, који ми је онда и казао да ће ме ово коштати. Али, бадава, никако ми није ишло да их кад су ми кући дошли не пустим, а нарочито моје прве људе из општине, а баш иако су први, да сам знао да је са њима и Ранко, ја их не би пуштијо. Тога дана никаква ми значајност није била. Ово је све што имам да кажем, а више ништа.

Оверава начел[елник] Ср[еза] мор[авског] П[анта] Сандић.

14 556/814 Учитељ школе шутачке Витомир Ј. Николић, – Милутину Гарашанину, министру унутрашњих дела, Калањевци 6. фебруар 1883.

Господину министру унутрашњих послова.

У интересу среће и напретка ове земље и као сину овог отачества, на срцу ми лежи само благо овог народа, зато најпонижније молим да ми г[осподин] министар дозволи што ћу следеће казати.

Наши чиновници са Рудника М. Кузмановић³³ капетан, и г[осподин] Тома писар,³⁴ као вршиоци закона, често су овама у овом нашем месту и увек нешто шурују са кметом преседником оvd[ашњим], са попом Вићентијем и осталим њиним јединомишљеницима. Тако сам од скора сазнао да они говоре: „који не исповеда либерална начела, не може кмет бити“. На основу њиног предњачења ова се начела овамо јако шире, па су по нас који исповедамо напредна начела још и опасни.

Из уста једнога од ове господе са Рудника чуо сам да рече: „Данашња влада, министри Гарашанин, Пироћанац, Новаковић и остали заједно су са

33 Милош Кузмановић, начелник 3. класе Среза качерског.

34 Тома Васић, писар 2. класе Среза качерског.

пок[ојним] Јевремом Марковићем³⁵ шуровали, па Јевремова жена пуца данас на краља,³⁶ а они седе на министарским столицама. Њих би требало поапсити, пре него ону жену, јер су они сви из Чумића³⁷ школе.“

Нека изволи г[осподин] министар видети како г[осподин] Кузмановић³⁸ и његов писар г[осподин] Тома³⁹ сеју раздор у народу и подстичу људе на незадовољство, а то је задатак и г[осподину] Вићентију Матијевићу овд[ашњем] свештенику и председнику овд[ашњем].

Не сматрам себе за тужиоца, нити тражим као да би ме г[осподин] министар за ово чим наградио, већ просто достављам. А ако би нужно сазнати било о мом карактеру, то би г[осподин] Вељко Јаковљевић посланик, казати могао.

С највећим поштовањем, Витомир Ј. Николић, учитељ школе шутачке, Окр[уг] руднички, Ср[ез] качерски.

6. фебруара 1883. год[ине], у Калањевцима.

14 556/815Н. Јаковљевић, писар Среза моравичког – [Милутину Гарашанину], Пријељина 18. јул 1883. године

Поштовани господине,

Приликом држања збора „Радика[л]не странке“ у селу Бресници на дан 17. тек[ућег] месеца био сам присутан ради одржања реда.

Кад је збор отворен и народу који је онди био, саопштено за шта су позвати онда је г[осподин] Витомир⁴⁰ суплент из Ваљева говорио, прво о уставу, наводећи како садањи устав није добар и како га по радикалном начелу треба изменити и преправити га у свему, осим оних места који се тичу владоца и вере. Потом је говорио о просвети о смањењу војске.

Затим је узео реч Коста Борисављевић из Мајдана, бивши сарадник „Самоуправе“ и говорио како данашње судије и чиновници уопште нису добри, потом како је код чиновника, без разлике огрезла „мита“, а нарочито код полицијских и да код данашњих судова може добити парницу само онај који је богат т[о] ј[ест] ко има новца, а сиромом без разлике ништа не може учинити код данашњих судова и чиновника, па усљед тога, да би добро било, да народ сав скупа ову беду скине с леђа.

35 Јеврем Марковић (1839 – Аранђеловац 1878), официр, народни посланик, брат Светозара Марковића. Због оптужби за припрему Тополске буне 1877. осуђен је на казну смрти и стрељан.

36 Реч је о тзв. Илкином атентату, односно покушају жене Јеврема Марковића, Јелене – Илке Марковић да у Саборној цркви у Београду октобра 1882. године убије краља Милана.

37 Аћим Чумић (1836–1901), професор права, судија, председник владе 1874/75. Осуђен на казну смрти за припрему Тополске буне, али је казна замењена десетогодишњом робијом.

38 Милош Кузмановић, начелник треће класе Среза качерског.

39 Тома Васић, писар друге класе, Среза качерског.

40 Витомир Младеновић, суплент у Ваљевској гимназији, предавао је ботанику, зоологију, физику, хемију и минералогiju. (*Календар са шематизмом Краљевине Србије за годину 1883*, 54).

Даљи је говор продужио о војсци како би то требало укинути, јер, веле, није нам она потребна стога, што скупо кошта њено удржавање, јер ко зна кад ћемо заратити с Турцима, па вели, и кад будемо заратили, ми ћемо сви сложено поћи од куће, ко с мотиком, ко с ђускијом и одбранити се од оног ко на нас нападне, а гледаће се свакојако да се до тога не дође, већ да се то све на други начин врши и постиже. Затим је прешо на судове и полицију сву уопште, рекав: Браћо, шта ће нама да суди чиновник онај кога министар амо пошаље, кад ми и то знамо да исти чиновник који дође да нама суди, он је огрезао „митом“ и да он нама неће по закону пресудити већ ће гледати ко је од нас двојице богатији, па по ономе ствар и да пресуди, јер зна да ће му онај за учињену доброту добро платити. Но, да би то требало овако уредити: да се општински суд не сме нико од стране полиције мешати, но да општински суд помоћу збора и одбора свог, решава и расправља разне кривице, јер вели, ако ми у једној општини не знамо себе какав је ко, одкуд ће моћи онај што га министар амо пошље знати; да се укине Државни савет; да се укину начелства окружна; да се капетаније прошире, и да се за капетана постави онај кога народ изабере, а не да нам суде министарске улизице, које су дошле само да народ арају, јер вели да су чиновници сви уопште пропалице и огрезли „митом“, па зато треба да га сами изаберемо, па нека нам суди он, а не други; како данашња влада не ради на основу закона и правила ништа, но баш све по ђефу. Затим је почео говорити о финансији, вели да ту треба постављати људе оне, који народ избере да рукује новцем, а не министарске прешле-петље, т[о] ј[ест] садањи чиновници, јер они ништа друго не раде, но само то, браћо, што ми крваво зарадимо, да нам ма на какви начин узму и себе да користите, јер, вели, ево браћо доказ целог тог рада то је што садања влада чак и на „со“ удари по 5 динара регала, кад нам то треба што јевтињије да даде. Овакови непосредни пореза влада је ова много уложила. При целом овом говору чешће је питао онај свет: „Јел’ тако браћо?“ Они му скоро баш ниједан ништа не одговораху, већ сам самцити Раде Протић из Цветака, викаше више пута: „тако је, тако је“. При сврштеку овог говора рече: „Браћо, мислим да сте сви за ово што вам реко“. Но како одговори њих пет-шест, тако је, није другчије, ми ћемо господине теби платити, а ти, бога ти, потруди се за то, ако ти је што могуће учинити, а ми ти бога ми о томе слабо разумемо, но вере ти баш потруди се, па ти неће бити бадава. Онда говорник, т[о] ј[ест] Коста рече: „оће ли ко да се упише за ово“. На то су сви ћутали и опет сам Раде Протић рече: „Сви, сви, хоћемо“. Затим је настало уписивање у радикалну партију, али није се више од 20-25 уписало, јер су се сви одма разишли са збора многи говорили: „Идем ја, брате, мојој кући, мани се ти те твоје ђаволије радикалије. Како ли се зове не знам, а није ми нужно ни да знам, јер мени је добро и овако, а ти за други поса и не знам, па се бори зато“. Неки су говорили ајде да попијемо по једну па кући, сутра треба радити. Други, пак, веле шта учини, уписа[и] се? Нек ђаво носи 3 динара“. Трећи су питали се: „Каж ми, бога ти, шта ови оће, они оће да за народ раде,

лажу, брате, лажу, они кад би за мене или тебе радили, не би ти они за упис узимали по 3 динара, већ би ти дали још 3 динара, јер ја разумем да је то помоћ учињена народу, но брате, иди ти тражи она твоја 3 динара, па овди видиш код овог нашег дућанџије купи једне добре опанке, па ајд кући, боље ће ти бити, а кобајаги шта ти је фалило“. Тек други рече баш ништа ми није фалило, ајде мани се више тога говора, а кад си луд, те паре дајеш, које каквој гусеници и пропалицама, а ти даји.

Кад је упис свршен, онда је се Коста Борисављевић попео на астал и оном свету који је онди у ладовини за време његовог говора спавали и пушио, рекао: фала на одзиву браћо, но гледајте приликом бирања посланика за велику Народну скупштину те изберите неког од ови наши људи те да успемо ово што хоћемо. Кад је казао да изберу од наши људи, он је онда руком мануо на ону страну ди је Раде Протић са неким Гор[ње]милановчанима био, рекав: Браћо, мислим да се доста заузима за Вас“. Но неколико њих рекоше измеђ себе: „ Кад се ти за нас заузимаш, дајде ти нама те паре, што си сад покупио, да видим да заиста за нас радиш“.

Говорили су на завршетку, да народ бира из Народно радикалне странке, да народ на биралишта иде групама, не видећи тога дана ни капетана, ни писара, јер то је народно право, и веле, прошла су она времена, кад се је скидала капа пред капетаном, па шта он буде казао онако је, а данас је браћо ваше и ви можете да капетана и не видите!

На јучерашњем збору, ниједан се газда уписао није, већ све голанфери, који штоно велу нема пас за шта да га уједе, а пред кућом ни кокош нема, а има и назоришта⁴¹ који су на робију били, као што су Миленко Јовичић и Вукосав Кошчетић из Тавника, а има их и таквих, који је од свог одела нешто у рем(?)⁴² дао, те 3 динара узео, само да се упише у радикалију а и два либералца један из Љубића, а други из Коњевића, уписали су се у чланство радикално.

За све ове њиве говоре шта су народу [господа] Коста и Витомир изговорили, сведоци су Васа Ковачевић из Пријелине, предсеник општине бечањске Мијајло Вукадиновић из Бреснице и Јеврем Божовић из Брђана.

Најзад и то достављам, да су на јучерашњом њином збору, променули стару управу, а за нову изабрали су и то: Рада Протића за предсе[д]ника, а Милутина Анђелића за потпредседника, Мијајла Новаковића, Милека Јаковљевића, Недељка Радомирца, Тому Анђелића, Крсту Вучићевића, Милоша Бајића, Максима Милутиновића и Вучића Митровића – сва четири либералца, Николу Обрадовића и Милинка Ацовића за чланове пододбора.

Са стране, на скупу били су ови људи и то: из Гор[њег] Милановца: Максим Сретеновић, трг[овац], кмета Маковића син, Стеван Матић, механџија, Петар Љутић налбанта, Коста Драгићевић, младић од 18 год[ина], Андрија, писар општински и Коста Борисављевић, а из Краљева двојица момака Павла,

41 Они на које се мотри, који су под присмотром.

42 Нејасно значење.

Јуче је на мој позив долазио г[осподин] Ђурчић и уверава ме да је изглед врло повољан према изабраним повереницима и да је само остало јошт у три општине да се изберу повереници.

Сад дође г[осподин] Самарцић⁴⁴ из среза. Он ми казује да је чуо од овуда из његовог среза, који имају земље у Морави и који су од Мораваца слушали да је Максим Милутиновић уступио место Мијајлу Новаковићу и да ће као извесно Мијајло изабран бити за посланика, док ме напротив г[осподин] Ђурчић уверава да ће под сигурно бити изабран Јангерић.

И овом приликом увери ме г[осподин] Самарцић да ће се или г[осподин] Вељко или Смиљанић бити изабран, али више изгледа да је за првог.

Од г[осподина] Кузмановића добио сам уверење да је поп Сретен Поповић, брат бивш[ег] ми помоћника агитовао и агитује да Тодор Ракић који је имао највише изгледа, но буде изабран за посланика и то у Општини рудничкој где је његова парохија и у околини. Због тога сам одабрао да зборно место буде у Угриновцима, гди је средкораћа среза. До сада никаквих нередa није у Округу било. Само сам добио две жалбе и то из Бруснице и Љубића од појединих попова против избора повереника и то су радикалци које сам среском на поступак спровео.

Од неколико дана патим чешће од лупања срца и пролива, но јошт се држим на ногама. Са уверењем дубоког поштовања пребива вољи одан и понизни, Јов[ан] Т. Бабић, начелник Округа рудничког.

29. августа 1883. у Г[орњем] Милановцу.

ломити живот наше странке, а с тим и живот народњи, не жалите ни труда, ни трошка, ни дангубе. Уобште, не жалите ништа, ако је икако могуће, нека за сво то време буду што више наших људи по селима, док се повереници не изберу, избори по вароши ићи ће лакше и правилније, влада неће гледати на рокове у закону изборном или уставу. Ово је вам радња скупштина и без обзира на законе извршиће се избори. Тако нас извештавају и тако према томе радите, а не да се ватате за овај или онај параграф и премишљате, може ли бити или не. Нарочито обратите пажњу на оне општине где нису кметови ни одбори од наше странке, а не очекујте да можемо много радити телеграфом или поштом. Радите преко наших људи и другова. Што се збива то одмах, али одмах, известите најближи окружни одбор, а овај ће одма доставити ту вест Главном одбору. Што, пак, Главни одбор буде сазнао, јавиће. Не осврћите се на лажне гласове, које растурају напредњаци, но радите. Предсеник Глав[ног] одбора Народне радикалне странке Никола П. Пашић. 1. августа 1883. у Смедереву. (Верна ка бог шта хоће Рад. П. Мартиновић).

44 Сава Самарцић, начелник Среза црногорског, Округа рудничког.

Резиме

У Архиву САНУ у Београду, у заоставштини Драгослава Страњаковића 14556/804-816 чувају се документа из личне архиве Милутина Гарашанина, министра унутрашњих дела 1881–1883. Ради се, углавном, о званичној преписци коју је Гарашанин водио са локалним званичницима у Рудничком округу, пре свих, са окружним начелницима Симом Михаиловићем и Јованом Бабићем. Документа су значајно сведочанство о страначким активностима у Горњем Милановцу и Рудничком округу на почетку организованог страначког живота у Србији, пошто су 1881. године установљене Народна радикална, Напредна и Либерална странка. Приређено је укупно 23 документа који су разврстани у тринаест архивистички обрађених подбројева у одељку „Радикална странка – Руднички округ“. Однос напредњака на власти према опозиционим либералима и радикалима, кадровска питања, доставе и полицијски испити представљају сиже приређених докумената, који пластично показују с којом су страшћу вођене политичке борбе у Рудничком округу и Србији, а уједно откривају механизме које је власт примењивала у борби против опозиције, али и методе опозиционог отпора власти.

RADOMIR J. POPOVIĆ

DOCUMENTS FROM THE ARCHIVES OF MILUTIN GARAŠANIN ON POLITICAL STRUGGLES IN THE RUDNIK DISTRICT 1881-1883

Summary

The documents from the personal archives of Milutin Garašanin, the Minister of Interior Affairs 1881-1883, are kept in the Archives of the Serbian Academy of Sciences and Arts in Belgrade, in the legacy of Dragoslav Stranjaković 14556/804-816. They mostly deal with formal correspondence that Garašanin had with local officials in the Rudnik District, first of all with the prefects Simo Mihailović and Jovan Babić. The documents are a significant testimony of political parties activities in Gornji Milanovac and the Rudnik District at the beginning of the organized political life in Serbia, since the National Radical, Progressive and Liberal Parties were founded in 1881. Twenty-three documents have been prepared. They have been classified in thirteen processed insets in the chapter “Radical Party – Rudnik District”. The relationship between the members of the Progressive Party, which was in power, and the members of the Liberal and Radical Opposition Parties, personnel questions, reports and police exams represent a synopsis of the prepared documents, which clearly show how passionate the political struggles were in the Rudnik District in Serbia. At the same time, they reveal the mechanisms that the government applied to the struggle against the opposition, but also the methods of the opposition’s resistance to the government.

МИЛОМИРКА М. АЏИЋ

Међуопштински историјски архив за град

Чачак и општине Горњи Милановац и Лучани, Чачак

РАТНИ ДНЕВНИК РАДОМИРА К. ЦВИЈОВИЋА август 2015 - јануар 1916.

АПСТРАКТ: Учитељ Радомир К. Цвијовић учесник ослободилачких ратова 1912-1918. водио је дневник током Првог светског рата (од 24. августа до 25. јануара 1916). У свом месту словио је за личност са високим карактерним и хуманим особинама. Поред учитељског позива учествовао је у оснивању Дљинске земљорадничке кредитне задруге у Лучанима, био је школски надзорник и народни посланик у скупштинском сазиву 1938. године. Његова писана сведочанства о бурним догађајима са фронта, наредбама, причама војника, писма родбини, забалшке о новчаним позајмицама, адресе познаника из Швајцарске, су сачувани од заборавља.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Радомир К. Цвијовић, учитељ, ослободилачки ратови, писана сведочанства, Први светски рат, Солун, - Крф, Албанија.

Учитељ Радомир К. Цвијовић је био учесник ослободилачких ратова 1912–1918. године. У свом месту словио је за личност са високим карактерним и хуманим особинама. Учествовао је у оснивачкој скупштини Дљинске земљорадничке кредитне задруге у Лучанима 16. јуна 1905.¹ Био је школски надзорник и народни посланик у скупштинском сазиву 1938. године². У току Првог светског рата водио је дневник од 24. августа 1915. до 25. јануара 1916. године бележећи записе у првом блоку до доласка на Крф а у другом одлазак на Солунски фронт и догађаје на том фронту. Садржај дневника је разнородан чине га записи са фронта, адресе познаника из Швајцарске, новчане позајмице војницима, писма родбини, наредбе, приче војника. Радомир Цвијовић у дневнику описује сва догађања и запажања која се односе на српску војску, његову јединицу на бојном пољу, тешко и мучно повлачење из отаџбине, као и емоције у току тог крвавог рата. Сваки поменути догађај има свој дан, а сваки дан свој датум. Иако је писан лапидарно, овај дневник није само штури документ о редоследу догађања, већ једна интимно виђена и вођена историја

1 Миломирка Аџић, „Документа Дљинске земљорадничке кредитне задруге“, *Изворник*, бр. 18, Међуопштински историјски архив Чачак (у даљем тексту МИАЧ), 2002, 65.

2 Миломирка Аџић, „Одликовања Радомира К. Цвијовића од 1912 до 1918 године“, *Изворник*, бр. 30, МИАЧ, 2014, 217.

рефлектована кроз догађаје који су се одигравали под утицајем неких виших сила и неумитне судбине. Његове забелешке у дневнику пуне су података који могу бити од значаја за све оне који желе да виде Први светски рат на бојишту. Сви ти подаци су проткани личним доживљавањем. Поједине догађаје прате описи природе и времанских прилика. Слика Првог светског рата Радомира Цвијовића аутентично говори о несрећама и патњама целог једног народа напуштеног у својој праведној борби, али носи у себи битне људске пориве: родољубље и решеност да се до краја бори за очување слободе уз својеврстан презир према свему што је нечовечно.

Дневник је дат у изворном облику уз мање лекторске интервенције. Топоними су тачно исчитани, као и имена појединих личности из рукописа. Белешке обилују подацима о географским појмовима чије би објашњење захтевало посебне напомене о идентификацији и основним информацијама. Због њихове бројности, то није учињено за сва насеља. Објављивањем овог дневника један непознат рукопис приближен је не само будућим истраживачима, већ и ширем кругу читалаца.

Датуми у дневнику бележени су по старом календару, па су тако остали и у објављеном тексту. Дневник је писан графитном оловком. Странице нису пагиниране.

Рукопис дневника је у приватном власништву породице Цвијовић, а скениран је у Међуопштинском историјском архиву за град Чачак и општине Горњи Милановац и Лучани, где се скенирана копија и чува.

Дневник

Дана 24. августа кренули смо се из Мургаша³ - Лазаревац - Аранђеловац - Марковац - Црквине код Младеновца. 15. септембра кренули: Младеновац - Влашко Поље па возом: Влашко Поље - Пирот. У Пирот стигли 17. септембра у 2 и 30 јутро. Улогорили се десно од пута Пирот - Бабушница. 18. септембра покрет за Бабушницу стигли у 8 ч увече и ноћили. 19. септембра у 4 часа јутро пошли смо даље преко села: Љуборађе, Грнчара, Модре стене, па поред Великог Бањинца лево, уз Власинску реку кроз село Свође, Гаре за положај Тумбе⁴ на граници.

Ручали смо у селу Свођу. Ноћили смо на брду у селу Гаре. Време дивно. Силна врућина. Воде доста. 20-тог септембра пошли смо у 5 часова ујутру. У 10 сати на Тумбу десно од Власине. Пред нама граница - У Бугарској види се планина Руј⁵ и Црни Врх. На нашој старани готови ровови. На Црном Врху видимо 2-3 коњаника бугарска. Одморили се и ручали. Пук има да брани

³ Мургаш, насеље у општини Уб

⁴ Тумбе, географски и стратешки важна тачка у југоисточној Србији на граници са Бугарском

⁵ Руј, планина на крајњем југоистоку Србије, уз границу са Бугарском, недалеко од Пирота

Тумбу. Наш батаљон добио Киселицу истурио 1 чету на М. Са⁶, а 4 десетина да држи везу са Власинским одредом. 21. овм ми се утврђујемо. То исто раде и Бугари. На Рују виде се њихови нови ровови. На граници апсолутан мир. Време дивно. Сунце греје. 22. септембра поште немамо - новина нема. Писма не добијамо. Време лепо. Мали ветар. Сунце слабо. 23. септембар време лепо, телефоном чусмо вест да су данас око 12 сати прекинути дипломатски односи са Бугарима.⁷ Завршено са утврђењима. Командир 1 чете јавља да су Бугарима синоћ стигли војници из 1 позива на границу, до сада им је био 3 позив. 24. септ. Још мир на граници. 25. септ. Извештени смо да ће Бугари напасти на целом фронту у ноћи између 25/26. Нису напали. 26 и 27 виде се Бугари где се утврђују. 28 септ. Чуло се Швабе напале на север и да се још бију у Београду. 29/9 Бугари се престали утврђивати, значи да ће да нападају. 30/9 Време дивно. На граници мир. Ноћу између 30 и 1. октобра Бугари напали и заробили 16 војника из 1 чете. 1. октобра у 6 сати почеше Бугари тући артиљеријом наше положаје и Власину. Наши ћуте. По подне убише Бугари на нашој земљи НН из Цр. Јабук⁸ од 70 година и унука му од 10 година и отераше му 40 оваца и 20 коза. 2. октобра мир, снег пада. 3 октобра око подне запалише Бугари кућу и сено оног убијеног чиче. Њега сахранише сељани 2 овм, а унука нађоше 3 ов. м. у шуми убијеног кундаком. Истог дана поподне почеше Бугари палити све куће у Цр. Јаб. поред границе. Наше патроле их дочекаше и ранише и ухватише војника Мустафу Ахмедова из 41. пешад. пука. 4. окт. У 11 и 20 минута пре подне нападоше Бугари са једним батаљоном на наш 2 батаљон који је на Чуки и засуше артиљеријом. Наша хаубица туче групе које се спуштају и разби их по шуми. Дух им је убијен. Борбу прекида силна магла. 5- мирно. Бугари се не појављују. Јуче их је остало мртвих 60. 6-мирно. Време хладно. Сипи киша. Ужасна магла као тесто притисла све положаје, да се прст пред оком не види. Ми смо на опрезу. Патроле и страже напрегле очи те гледају у маглу. Од 7 до 13 магла, да се ништа не види. На нашем фронту мир. 14 ог у 1 сат добили смо заповест да напустимо положај и да идемо на Тумбу покрет у 3 – јутро. На Тумби смо били до 2 по подне, а тада смо кренули назад на коту 765. Ухвати нас киша, магла и ужасна помрчина. Страховита грмљавина и севање. До појаса се гази блато. Војници мирно иду, прешли смо Власину и попели се до школе у Орачу. 15 – ог ужасна магла. Ништа се не види. 16 у 7 сати јутро са Тумбе повукоше се Бугари у колонама. Поче артиљеријска борба. Истог дана у 10 сати увече, наређено ми је да идем на положај Г. Гарина.⁹ Отишао сам нашао

6 Шифрован положај

7 Општа мобилизација бугарске војске објављена је 23. септембра 1915. Имајући у виду и војне припреме Аустроугарске и Немачке, Србија је крајем септембра извршила реорганизацију својих група, тако је 30. септембра 1915. формирана војна јединица - Тимочка војска - која је требало да прими на себе један део граничног фронта према Бугарској (*Велики рај Србије 1914-1918*. приредили Михаило Војводић и Драгољуб Живојиновић, Београд: СКЗ, 1970, 166

8 Насеље се зове Црвена Јабuka у близини је границе са Бугарском

9 Голема Гарина - за борбе на овом положају Радомир Цвијовић је добио чин мајора и одликован је

положај и кад је свануло дигла се магла. 17 окт. око 8 сати напао ме је батаљон Бугара (2 батаљон, 41 пука). Борба је била јака и свршила се нашом победом. 18, 19, 20, 21, 22 на том положају мало пуцкарања иначе мир. 22 у 7 сати поподне наређено ми је да са четом идем у састав пука. Целу ноћ смо ишли, ужасно блато. Прешли смо реку и прошли кроз Власотинце. 23 окт. прешли Мораву и заноћили више Лесковца. Исте ноћи смо пошли назад и 24 окт. зауставили се код села Славујаца и ту били цео дан. Увече се кренули путем за Лебане. Ужасна киша, опште зло. Отишли смо у зору 25 вратили се на исти положај па нас око 9 сати пре подне смени 17 пук, и пођосмо поново у састав пука ка селу (нечитко) ср. Јабланички. Заноћили смо на реци Јабланици близу села (нечитко) окт. Изашли смо на положај. Борба се само види на Кочанику. Учествује више трупа и 4 батаљон. У долини се чује грмљавина топова. Уз пут сам чуо да су Немци узели Ужице, Пожегу, Чачак, Краљево, Крушевац¹⁰. Бугари источну Србију и Ниш. Наша остала Јужна Србија у којој [су] узели Бугари Скопље и Велес. Борбе на Кочанику. Стање критично, али није безизлазно. Чудо ми је да су војници весели. Дух је добар. 27 окт. Борба на Црној Чуки и Вељој Глави. Победа наша. Ноћили смо на Вељој Глави. 28. окт изјутра нападоше Бугари 4 чету која је била у резерви на Вељој Глави. Моја чета одрече послушност и оде око 150 војника са Веље Главе да се предају Немцима. Услед тога ми се повлачимо са Веље Главе. 4 чета која се борила као што треба. Бугари их опколе и ухвате нових 80 војника и Аџу Јаковљевића поручника и Драг. Игњатовића пот. поручника и капетана I класе Ал. Милорадовића. Све војнике покољу ножевима, а офицере стрељају. Ово су потврдили 10 људи који су побегли после 2 дана. Једва изашао кап. Милован. 29. окт. Били смо на граничном фронту и заноћили код карауле Кобиле. Преко ноћи много војника оде на немачки фронт и преда се. Та ноћ је пропаст нашег пука. 30. окт. враћали смо се у Равну Бању. Ја сам одатле увече ишао за Куршумлију службеним послом. Вратио се 5 новембра увече. Тог дана (5 нов.) пук је водио борбу на Новом Брду. 6 нов. смо ноћили лево од Новог Брда. 7. нов 3 пук из 1 борб. реда попусти. Ми уђосмо у борбу. Погинуо Радоје Недић. Увече смо се повукли на положај од 5 ов. м. а сутрадан 8. нов. на Ново Брдо. 9 нов. са Новог Брда на положај Козеру. 10. нов. Ишли смо целу ноћ око 6 сати јутро прошли смо поред Грачанице. Свратио сам и помолио се Господу Богу. 11-прешли смо Косово Поље и заноћили код Могуре. Били смо на истом месту до вечери. Увече смо заузели други положај и ту ноћили. 12. нов. Остали на истом месту. Одатле смо кренули у вече и сишли па прешли Дреницу и заноћили изнад села Седлара. Ту смо се задржали ту ноћ (12 сати). Сутра 13. нов. Моја чета је на предстражи заноћила на истом месту. 14. нов. кренули смо ка Сувој реци и заноћили у селу Сомодрежи. 15. нов. Пошли смо ка Ђаковици, уз пут лом мала кола, топови,

---

Карађорђевог звездом види: М. Аџић „Одликосања Радомира Цвијовића“, 217 – 229.

10 У Чачак је 19. октобра 1915, ушла аустријска 20. брдска бригада под командом генерала Сорсића. (Лела Павловић, „Документа као сећање на прошлост“, *Изворник* 30, МИАЧ, 2014, 5 - 9)

муниција болесно. Маса коња умрло. Заноћили смо на прелазу моста на Дриму – на снегу. 16- кренуло се даље и ноћили поред Пећи. 17. нов. Ноћили у Пећи. 18. кренули се из Пећи путем за Митровицу. Наш артиљер. пук уништио топове и оде са колима ка Андријевици, а ми даље путем у састав дивизије. Заноћили смо код Гудника у добром забрану, где смо имали доста воде. Овде нађох Ђока Миљка Јовановића из Мојсиња. (готово мртав од глади) 19. нов. Пошли смо са преноћишта у село Исток.¹¹ Ово је село врло богато. Има много воде и воденица. Све може да се наводњава. Насељено бунтовним Арнаутима побунили се против нас 16. ов. м те му је артиљерија разрушила куће, а XIX пук попалио и побио све. Прошли смо кроз Исток путем и заноћили у селу Врелима. Ово се село није бунило. 20 XI преданили у селу Врелу. Издали војницима храну за 3 дана. 21. XI Пошли смо путем за Пећ. И окренули десно и почели се пети уз само брдо путем Рожаје - Беране - Андријевица. Кола се спаљују, топови уништавају. Муниција гори. Маса стоке и људи само ври. Ужас и пропаст. Заноћили смо на коти 1800 (Жмеб планина) у шуми боровој. Тражих цело вече брата¹² и не нађох га иако је његов пук ноћио на 200 метара од нас. Кренули даље пут закрчен од 6 до 11 прешли само 200 м. Од 22. нов. до 28 – ог путовали смо са Жљеба¹³ преко Рожаја, Берана, Андријевице до Подгорице. Уз пут смо се страховито помучили од рђавог пута и од глади. Уз пут јавише, да је НКВ прест. послао у Андријевицу 50 000 кг. хлеба. Кад смо тамо дошли – нема хлеба. Лаж. У Подгорицу дођосмо 28. новембра у подне. Варош лепа. Дрва нема. Логор на реци. Киша ужасно пада целу ноћ и сутрадан. Ништа се не види од кише. Глад све јача. Од Црногораца се не може ништа да купи све је прескупо. Кило брашна 4-5 динара. 30. новембра кренусмо из Подгорице добрим путем за Скадар. Близу Скадарског језера скренусмо лево и преко ужасних кршева, идемо цео дан поред језера. Сва комора пропаде. На сваких 10 метара коњ пао међу камење и липсује, често се види и који војник где умире у камену од глади и изнемоглости. Несрећа, ужас глад све већа. Војници иду као сенке, али се надају да ће у Скадру бити хлеба. Пут је трајао од 30. новембра до 4. децембра. 4 децембра у 3 по подне дошли смо у Скадар. Били смо у Скадру до 20. децембра. У правом смислу умирали смо од глади. Мој редов Михаило Савић, умро је од глади 13. децембра. За јело се добијало оно што сам [нечитко]. Ја сам гладовао. Хлеб се могао добити за 5-8 динара у сребру, а ја нисам имао ни 5 пара сребра. Сит сам се најео кад је Света донео из мин. Војног 2 хлеба. Глад нас је била савладала. Војници једва иду. Немци сваки дан бију Скадар аеропланом. Црногорци се арогантно понашају. Ужасно нас деру са ценама. За банке се ништа не може купити. Видео сам да војник продаје банку на пијаци. Држи је високо подигнуту у прстима, даје је за 4 динара. Војници све што имају

11 Исток, варош који се налази у западном делу Косова и Метохије, припада Пећком округу

12 Светомир Цвијовић (1876-1954) дивизијски генерал. Учествовао у одбрани Смедерева 1914. године, где је имао запажену улогу у командовању. Активна служба у ВКЈ престаје му 1927.

13 Жљеб, планина између северозападног Косова и Метохије и источне Црне Горе

дају за хлеб. Улице скадарске су пуне света. Сви јуре на све стране и гледају, само траже хлебац. Деца, девојке, жене, војници, сељаци, Арнаути, Црногорци све се измешало, само ври и јури за хлебом. Пропаст народа Српског. 20. децембра кренули смо се из Скадра за Љеш. 21/12 прошли Љеш и ноћили. 22/12 ноћили у селу Плани на Маћи¹⁴ и задржали се на предстражи у том селу. Сва села је попалио Есад Паша у борби против Кнеза Вида.¹⁵ 23. и 24. били смо у истом селу. 25. на Божић смо гладовали. У вече сам ја отишао на предстражу, а сутрадан 26. децембра кренули смо се и прешли Маћу на истом месту где и 1912. и заноћили у селу на сумпорној води. 27. ноћили у селу Лачи, 29. дошли и ноћили више вароши Шијаки. Уз пут смо се опет мучили гладни. Од 30. до 14. јануара били смо на истом месту, добили смо хлеб и конзерву. Сваки дан Немци бију Драч са аероплана. 12. јануара 1916. год. Били су га са 5 аероплана. Направили лом. Има више од 60 мртвих. 13. јануара тако исто. 14. дошли до Драча примили по 7 пексимета на војника и по 4 1/2 конзерве. 16. јануара смо пошли из Драча. 17. увече сишли смо на Шку(м)бу¹⁶ и ту остали да се наш први ешалон пребаци преко Шкумбе. Немци са аероплана бацаше у Драчу прокламације где кажу: „да су Црногорци положили оружје, позивају Србе, да исто ураде и да се врате кућама где их жељно чекају, а да им је кроз Црну Гору слобода. Нема потписа, ни места и датума. У Драчу су бацили прокламацију драч(ким) муслиманима, опомињу их да се иселе из Драча до понедељка 18. овм тада ће Драч сравнити са земљом. Муслимани беже у села, Талијана има у Драчу. Ноћили у 2 сата по поноћи превозили се у чамцу (по 20 војника и 3 коња у 1 чамац) Кренули се даље. Пут је обичан. Блата нема. Сунце греје као око Петровдана. Славуји певају. Цвеће по ливадама љубичице, јагорчевине и кукурека поред пута доста. Чобани Арнаути чувају овце и певају. Прешли смо више од 35 километара и дошли у варошицу Лубавчу на преноћиште. Целу се ноћ грејасмо на маслини и смокви. 19. јануара седимо у логору, одавде до реке Семене има око 3 сата. Преко ње морамо прећи, али како се још није пребацила Тимочка дивизија I позива и XI пук Шумадијске дивизије и ми чекамо. Војници имају пексимита и конзерви једу и ћаскају. Нико не гунђа нити псује. Око 10 сати прешли смо блато иза варошице и изашли на брег изнад грчког манастира Орденице, који је сва [нечитко]. Одморили се до 1 сат по подне и кренули. Дошли близу реке и улогорили се на обали у једној лепој луци где има траве, воде и дрва. Сунце пече овде ћемо преноћити. 20. јануара око 4 часа пре подне прешли смо на леву обалу Семене. Ову обалу држе Талијани. Платили смо за 0,10 по војнику, а 0,20 на коња превоз Талијанима. У 8 сати пошли смо се са обале Семене и дошли тог дана до реке Војуше и ту ноћили. 21. јануара били

14 Маћа, (ал. Мати) река у северној Албанији, представљала је једну од тежих препрека коју је Српска војска савладала

15 У сукобима током Балканских ратова између Есад Паше (1863-1920), водећег албанског политичара почетком двадесетог века и кнеза Вида, који је био у Албанији до септембра 1914.

16 Шкумба, једна од највећих река, налази се у централној Албанији

смо у логору цео дан. 22. јануара у 4 сата пре подне пошли ка мосту на Војуши. Мост је на понтонима- талијански. У 5 часова отвара се мост и наша војска прелази у колони по 1, прво XI пук па X. Талијани нас броје на месту. У свакој чети иде напред (нечитко), командири, официри, наредници па редови. Преко моста је велики талијански логор. По прелазу уређује се батаљон у колону по 4 и за сваким батаљоном по два коњичка војника са перјаницама. Од моста су трасирали пут. Одмах се преко моста осећа рука културне државе. Види се море. Сви брегови засађени маслином. Маслине су добро родиле и тресу их арнаути као ми шљиве – мотикама. Жене и деца купе. У сваком насељеном месту су талијанске страже, нико се у село не пушта.

Од Валоне¹⁷ су почели пут нов правити, пропусте цементирају раде као да је њина земља. Одмах по прелазу види се Валонски залив и све се гледа док се не дође до Валоне. На улазу у залив је утврђење. Сишли смо кроз маслине и винограде ка заливу, прошли кроз лепо грчко село Асну (Asna) и ушли у талијанске шаторе поред залива, ту смо ноћили. 23. јануара преданисмо. Цео дан долазише лађе у залив са војском талијанском. Око 3 часа по подне оде XI пешадијски пук да се укрцава у лађе. Ми остасмо за сутра. У логору се све ради по команди. За јело се добија хлеб и конзерва од Талијана. Примео сам дежурство у пуку у 11 часова пре подне. 24. јануара наређен полазак у пристаниште у 6 3/4 пре подне. Ишли смо по песку 2 1/2. Чим смо дошли до пристаништа, почели смо се укрцавати у лађу по 20 војника. Вуку нас моторни чамци до лађе. У пристаништу су војници талијански. Командант укрцавања је пуковник Калафатовић¹⁸. Укрцавање врше Французи. Морнари су мали, а вредни и весели људи. На наш рачун праве вицеце. Изненаде се кад им неко одговори од наших на француском језику. Идемо на Крф, вози нас циновски брод океански „Лорен“ у њега је ушло 3500 војника и официра. Брод је као брдо, унутра сјај и раскош засењују човека. Сви официри добили су одличан ручак – по порцијама са вином бесплатно. Сви наредници у посебном салону ручак и вино – бесплатно. Сви редови хлеб и јело бесплатно. Французи су се смејали алапљивости наших гладних војника. Маса официра наших има скандалозно понашање. Пушили не базиру се на апсолутну забрану пушења по кабинама и ходницима, већ пуше и бацају опушке. Сви официри су имали кабине, а ипак један кадровски капетан легао у предсобљу салона за ручавање на плишано канабе, подигао каљаве цокуле на плиш па спава. Један кадровски поручник вечеру сместио у цеп 1/2 векне хлеба па после кроз ходник једе. Вечерали смо у 5 по подне. У 6 сати стигао је брод на Крф и почео истовар војника. Од брода вуку мотори и мале лађе. Официри се укрцавају у ту лађицу у 1 час по поноћи. Извели смо народ на Крф и ту је крај нашем пешачењу и оступању. Око 3 сата

---

17 Валона, град у Албанији на обали Јонског мора, друга највећа лука

18 Данило Калафатовић – армијски генерал Војске Краљевине Југославије, рођен у селу Конарево 1875, а преминуо 1946. у месту Мозбург у Немачкој. Током укрцавања трупа у Валони (1916) био је именован за председника Комитета за укрцавање трупа у Валони.

по поноћи избачене су ствари официрске из брода, ту се тек виде особине нашег народа да краде. Маса ствари је на лађи од наших војника опљачкана. Сандуци обијени, пакети разрешени. Све однето и празно. Мени су случајно све ствари. Од пристаништа је све логор до логора десно. Наш најдаљи - у селу Ипсос¹⁹. 25 јануара променисмо слабе војнике који су лађом из Драча дошли и подигосмо логор. Крф је рај, сва земља засађена маслином, лимуном, поморанцама итд. Сад је берба маслина и поморанци.

Бележење пренето у нов нотес.

У овом блоку написана је и наредба од јануара 1916. године.

Нар. Пов. бр. 70

Команданта 3. бат. Х пука I позива 5. јануара 1916. год. За све официре

I

Приметио сам да се према служби врло мало обраћа пажња и осећа се велика равнодушност у овоме и ако су свачије дужности правилима јасно обележене, па сматрам да ово и долази отуда, што се прописи и правила довољно не познају и што их сви и нису имали прилике и схватити.

Сваки старешина у своје кругу а према свом одељењу коме командује, он у сваком погледу треба да се стара да ли је све исправно. Ово је дужност свију старешна а ово не врше само што им је то неко наметнуо, јер су за то награђени и плаћени, па се с правом од њих то тражи и очекује. - Ово ће се до извесниог времена упућивати појединци али се и прибирају подаци за оне које у своје време треба са незаслуженог места уклонити.

Са службом не треба нико да се игра већ ову треба да сваки врши свестрано, с вољом, преданошћу и из сопствених побуда. Ја ћу у своје време у овом погледу бити правичан и нећу штедети никога, а оценом ће му зависити опстанак а чинићу корак и за укљањање не рада официра оних који за то место не показују воље.

Један човек који се на данашње време скупо плаћа не може се трпети само да ужива припадности, а да му војници из чете или вода умиру од нечистоће и вашију - његово је да га преведено чисте и у ред доведе.

Официри треба да су у команди више на служби, а мање да иду из батаљона у батаљон и на тај начин ће избећи оне сокачке разговорекони војсци не доносе користи већ само штете, а у овоме батаљону има тога приличан број, па нека се од овога строго чувају, јер ово је војска, а не сеоски скуп.

¹⁹ Ипсос, насеље на острву Крф, сада туристичко место удаљено 15 km од грда Крфа.

II

Официри по четама седе око ватре са војницима и воде разговор. Ово је противно правилима и војничким прописима и сви они који овако раде, значи да нису довољно начисто са прописима упознати, у каквим службеним односима стоје официри и војници. - Ови више не сме да буде, официри седе засебно и одвојено од војника на свом месту.

III

Има међу официрима и таквих који покушавају да оно што ураде не признају, већ покушавају обићи истину. - Овакви поступци су за осуду и што не треба да буду у официрском кору. О оваквим ће се водити рачуна и уносиће се у оцену па чинити и потребни предлози за уклањање из војске. Ово може да дође само код оних који су били више грађани а мање војници и који су врло мало служили у војсци или је и нису служили а чинове су добијали како су хтели. Страшна појава а у војсци јој нема места.

IV

Има официра који се за не вршење службе заклањају за поједине одредбе правилника као да су им поступци били оправдани. - Ово долази само отуда што се овакви службеници да свој нерад оправдају тиме и што непознају сва правила и прописе о њиховим дужностима, јер кад би ова правила и прописе довољно сви познавали до овога не би ни дошло.

V

Наређујем да свака служба у чети, воду, десетини и одељењу иде под командом својих старешина, па ма се на какву службу излазило и ишло. - Старешина води своје одељење, зато је постављен и он тога не треба да се стиди, јер је то његова команда

Противан поступак овоме, чинићу кораке, да се уклањају са својих места као излишни, те да радницима не заузимају место.

Наредба ова да се саопшти свим официрима на подне

Командант мајор
Драг. Арсенијевић

Друга свеска

23.4 (1916) Пук је добио заповест да се спреми за полазак у Солун. 24. 4. у 7 часова пре подне кренуо се пуков. штаб, 3 батаљон и 246 војника из 2 батаљона. Ја послах у том броју капетана Торомана са 47 људи. 25. 4. у 9 и 45 наређено ми је да са 100 људи моје чете кренем одмах из Мезони и да у 11 часова будем на пристаништу Мориотици ради укрцавања за Солун. У 11 тачно дошао сам у пристаниште, ушао у 1 малу лађу, довезао се у Крфско пристаниште и у 1 по подне укрцао сам се са мојим људима на теретни брод „Елабија“ циновски брод један од највећих океанских бродова. На броду је био чачанин апотекар Пантовић и ја са 100 оружаних људи. Најстарији официр мајор Мита Марковић. Као што су увек безобразно и овде су некакви лекари заузели кабине, а ми остали спавали смо на крову. Лекари исто хранили су се у салону, а ми код војника. Занимљиво је било гледати утовар коња и коморација. Један сељак завезао кобилу за чекрк, узјахао кобилу на леђа, а њено ждребе узео у крило и тако на чекрк диже се, шлепа на лађу у магацин. На лађи има црнаца морнара. И они и Енглези су се смејали овом чуду српском. Са једног шлепа сви су коњи утоварени, остало 10 коморција. Да би по обичају српском скратили пут-да би нашли пречицу свих 10 поседају у мрежу у којој се трпају цакови. Црнци управљају чекрком. Мрежа са коморцијама се диже у вис завитла се и спусти у магацин. Црнци пустише мало више чекрк и мрежа са коморцијама лупи на гвоздени под. Задњице коморцијама лупише и чу се дрека. Бога ти арапског што то пусти. У 5 часова кренусмо се. Уз нас иде још једна лађа са српском војском. Напред са стране и позади иза нас прате торпедне и мале патролне лађице. Командант брода позва све официре и нареди нам, да и ми и сви војници узмемо по 1 појас за спасавање и да га опашемо, чим се лађа крене, са њим ће се и спавати. Сви треба да скину камашне²⁰ и раскопчају цокуле. Тешке чизме треба скинути. На 4 знака (најаче свирање) сви људи треба да су на крову и да скачу у море. Велика је опасност од немачких сумарена²¹, нарочито при изласку поред Крфа на отворено море, а највећа после 2 дана на савијутку око рта Мотопана. Целу ноћ сам преседео у салону. 26. 4 Крећемо се даље на мору. Доручак се даје у 8 часова, ручак у 1 по подне. Још за време ручка у 1 и 30 даје се узбуна на броду „Елаби“. Послуга заузима своје место. Гобџије и инжињер на топу-на задњем делу лађе. Чамци за спасавање удесише се. Сви путници излетеше на кров брода са спаносним појасевима за пливање. Наста страх. Лађа „Камерун“ која иде испред нас – са српским трупима поче правити цикл-цак, наша „Елаби“ исто тако, а торпеди силном брзином лете на све стране, а још даље напред и око њих мале лађице. Објаснише нам Енглези, да се позади нас појавио немачки сумарен. Сви упиљисмо очи у мирну површину водену, која се као бисер сијала на сунцу. Време лепо и топло. Торпеди као гује секу

20 Камашне покривају део ноге од ципела до колена, служе да снег не упада у ципеле.

21 Сумарен (sous-marin, fr) подморница

морску воду. Избегли смо опасност. Заноћили смо на мору. 27.4 око 5 часова-јутро пролазимо између Крита и рта Матапана²². Висови на Криту покривени снегом. На Грчкој обали виде се села. Око нас веће осигурање него јуче, јер се пролаз овуда сматра за опасан, јер се овуда крију немачки сумарени. На лађи у магацину где су смештени коњи, ухватиле коморције и исекли коња па га пеку уз звуке сељачке свирале. Око њих се наместили неки нубијски црнци па покретима и гласом одобравају ову игру. Црнци су велики лопови. Нарочито име је мерак на добре револвере. Краду их нашим официрима на лађи. На лађи има много црнаца. Раде на машинама и друге теже послове. Говоре енглески. Око 5 часова по подне прелазимо поред Киоса²³ острва и атинског полуострва. Пошто се сматра се да је прошла опасност од сумарена, па наша „Елби“ као бржа остави „Камерун“ који је био немачки, па га Енглези заробили има неки квар зато теже плови. 28. 4 појави се Халкидикијско полуострво на коме се виде сва три крака. Гледао сам Атос - Света Гора и побожно се помолио Богу за живот мојих драгих код куће и за мој и Светомиров повратак кући. Командант брода сматра да чемо стићи у 3 часа поподне у пристаниште. На хоризонту и јуче и данас око сваког острвца види се енглески брод на стражи. Пред нама плови један енглески торпедо најновијег типа. На броду је и један енглески резервни пот. поручник, родом из Ђаковице - Арбанас католик пре 30 година отишао у Лондон и постао трговац велики богаташ. Био је на Крфу, а сад се враћа у Солун. У 2 часа по подне угледасмо Солун, десно у заливу Солунском на самом песку пола у води велики енглески брод „Дијана“ кога су Немци торпедовали у овом месецу. На „Дијани“ били су војници Моравске дивизије када га је погодио торпед. Командант брода окрене га ка обали и терао је пуном паром док је насукао брод на спруд. Нико се није утопио. Жалосно видети ову лађу. Још жалоснија судбина српског народа који све ово доживе. Око нас маса бродова ратних, обичних и једрилица чува остатак овог несретног народа, да не нађе смрт у мору. Искрцаваћемо се десно од Солуна. Око 4 сата по подне стигли смо у пристаниште и искрцали се. Заноћили смо на обали, а сутра 29. 4 у 5 и 30 минута сви су се војници окупали у новом купатилу француском. Сво су одело дензификовали и пошли смо да тражимо пук који је на 15 километара. Сад написах Мишу²⁴ карту. Настанисмо се у Лутри²⁵ где смо провели у одмору и спреми до 12. јуна 1916, а тада кренусмо преко Солуна ка граници. 14. јуна у селу на Вардару логор рђав, воде нема за пиће. Време проводимо на занимању, више радимо него икад у кадру. Рад траје до 3 јула. 4.

---

22 Рт Матапан има велики стратешки положај налази се на крајњем југу области Лаконије у Грчкој.

23 Грчко острво у Егејском мору

24 Мишо Милисављевић рођени брат Радомирове супруге Олге

25 Село на Халкидикију, где је био смештен логор Шумадијске дивизије. Миливоје Алимпић, *Солунски фронт*, Београд: Војноиздавачки завод, 1967, 78.

јула кренусмо се у 10 часова. 9. 7. прошли село Драгоманци и Костријан²⁶ ту осванули. 10. 7 ту преданили и увече пошли. 11. 7 осванули у селу Раниловићу, преданили у шуми. 12. јула борба са Бугарима. Сад седим између два камена који ме заклањају од бугарске ватре, пишем ове белешке и мислим о кући – о мојој прошлости. Код мојих ногу лежи Мишо спава, дечко само се трза од пуцања топова. Жао ми га је што се мучи овако млад – јер га волим личи на Олгу²⁷. Ноћ 12/13 прође мирно. 13. 7. лежимо на истом месту. По која пушка пукне са обе стране, иначе је тишина, лежимо по камену као гује. Ужасна врућина. У селима испред нас редован живот ору, раде, хоће на џамијама, деца плачу и смеју се а ми гинемо. 14. 7. Помало се пуца и лежи. Ноћи велика опреза. Погибе Милић Танасијевић из Заблаћа. 16. 7. Ужасна киша на истом смо месту.

Леја Тодосијевић, кћерка Радомира Цвијовића, рођена 1916. године²⁸

17. 7. Обрадовао сам се више него икад у овом рату. Светомир ми јавља депешом са Крфа, да је Олга родила ћерку. Луд сам од радости. Ја сам отац. Дај

²⁶ Насеља кроз која је пролазила Шумадијска дивизија по распореду за пробој Солунског фронта. Миливоје Алимпић, *нав. дело* 96.

²⁷ Олга Цвијовић, супруга Радомира Цвијовића

²⁸ Ову фотографију Радомир је добио од породице док је био на ратишту. Један бугарски заробљеник је насликао на основу фотографије и слика је у власништву породице Цвијовић. Лепосава Лепа Цвијовић удата Тодосијевић је била учитељица у Краљеву. Умрла је 1991. године.

Боже да моју малу ћерчицу и жену маму видим што пре живе и здраве. Ужелео сам се видети Рају, Драшка, снајку, тату. Мишо је врло весео. Сад је ујак. Увече дошли Руси у Солун. 18-19 мирно на истом месту. 20- 25 јула исто стање. ноћи често борба патрола. Најгоре ноћи. 25. 7 сменио нас 3 б. IX пука. Целу ноћ се смењивасмо, осванули смо у шуми овде смо пуковска резерва. 26. 7. седимо у шуми и гледамо брда- прко којих је пут за Србију, али пут крвав брањен од Бугара. 27. 7. Прочитах заповест за напад Шумадијске дивизије на Ковил и Голо Било. Чине се велике припреме. Војници 1. б. На рукама извукли батерију топова на Ковил. 28. 7. обишао сам положај 11. батаљона, а 29. 7 – 3 батаљона Сва се брда своде на једно ребро – које се завршава голим висом Ковила. Страховито тешко отети га пешадијом. Време сваки дан лепо. Сунце. 30. 7. Страховит пролив мори војнике, крв, вода, велика малаксалост. Држи нас воља да видимо Србију и у њој породице. 31. 7. Борба артиљерије. Пад Станислава. Талијани узели Горицу. Талијани дошли у Солун. 1. 8. Стање исто. Говори се о паду Лавова. Новине се жудно чекају. Сваки успех савезника одјекује у душама неукних сељака српских што су пришли уз Могленске положаје на положајима Добро поље Кожуф или расути по у јаворовим шумама у подножју планине. У малим цбуновима на песку и камену здружио се војник и шаран²⁹ (гуја) и корњача. Гуја мирно миче и обилази војника, као да му је жао да га пече и убије јер можда зна, да нас је много остало по кршевима. 2. 8. 1916. године сунце пече. Стање исто. Јака борба артиљерије XII пука. Наша артиљерија ућутка бугарску. Мишо болестан има пролив. 4. 8. У зору ужасна борба цео дан XIX и XII пук одбили бугаре. 5. 8. заповест шумадијској дивизији да се припреми за напад на Ковил – Г. Било- Ветерник. У 9 часова вече сам сменио чету на Ковилу. Целу ноћ вршена смена. 6. 8. Преображење.³⁰Цео дан бугарска артиљерија бије наше положаје. Лежим под стеном. Очи побелеше од врућине. Војницима не може да се принесе ни вода ни хлеба. Добијају само вечеру јер се не може у дан да дође до њих. Увече највећа опреза. Никако не спавам. Око 11 часова увече, чу се на телефону глас , да су Румуни објавили рат Бугарима. Ја не верујем. Седим под стеном у 1 сат ујутру 7. 8 добих заповест у којој се вели, да у 5 и 30 тог дана почне општи напад на Бугаре. У 5 и 30 артиљерија ће почети напад. Свакога обузима нервоза. Удови се тресу као у грозници и ако нема ни зиме ни грознице. Пљувачка у грлу се суши. Иде се у смрт- али ипак радо јер нам се и овако досадило. Све је спремно за напад. У 5 и 30 загрме више од 50 наших топова. Под заштитом те ватре креће се пешадија. Ја идем десном обалом правац напада је „Голо Било“. Све се повија у лево ка „Ковилу“ где је мој први вод (капетан Тороман). Бугари се утврдили у шанчевима на Голо Било. Предвече се поново нареди да се напад са Ковила продужи и заузме Голо Било. Бугарска артиљерија која је целог дана ћутала поче да дејствује. Једна разорна граната удари у моју чету и уби ми ордонанса „Брицу“, рани

29 Шарка, врста отровне змије.

30 Преображење, непокретан црквени празник, који се сада слави 19. августа, по новом календару

другог ордонанса Драгића, само оста здрав Драгоје Петровић из Балуге звани „Клемпо“. Појавише се 3 бугарска митраљеза. Обустависмо напад и заноћисмо на Ковилу. Моја чета оде према Кривој Чуки. 8. 8. Увече се нареди мојој чети да заузме Криву Чуку на њеном врху у рову има Бугара. Разви се борба. Наша хаубица дејствује. У сам мрак пошаљем цео први вод (капетана Торомана) да ојача патролу на Кривој Чуки, а ја 9. 8. у зору (око 4 часа) са 3 вода пребацим се на Чуку. У покрету се рани пор. Саво Цветковић, а одмах у 7 сати рани се и командант батаљона п. пуковника М. Станојевић. Телефоном ми јавише да заузмем К. Чуку напад поче на левом крилу на ров бугарски. Војници чине чуда. Бугари се очајно бране. Артиљерија дејствује. Располажу са великим бројем бомби. Бомбе праште, војници хватају у руке враћају у бугарске ровове. Од свих се не можеш одбранити ни све похватати. Наредио сам да се лево крило измакне ван домашаја бомби. Тако се заврши дан и утврдили смо се у једном ужасном камењару, какав никад нисам нигде видео. 10/8 Цео дан пушкарање. Увече нас напали Бугари, ужасна борба. Одбисмо их. Погибе један пешадијски пот. поручник Панта Димитријевић, мој војник 4 вода каплар Добривоје Недовић „Ђевап“ и Милија Сретеновић редов. 11/8 опет пушкарање, а увече као и синоћ. 12/8 Осећам се измучено, малаксало. Од 5/8 до 12/8 нисам никако спавао на ноћу ни дању. Не могу да мислим ни да командујем. Јавих се за лекарску помоћ. Командант бат. и пука одобрише ми 3 дана поштеде. 12,13 и 14/8 лежим код доктора по цео дан спавам. Одмарам се. Мишо је здрав. 14/8 увече отишао сам на Кр. Чуку у чету.

15/8 на Госпођин дан увече чу се на телефону вест да су Румуни објавили рат Аустрији, Немци Румунима, а Италијани Немцима. Исту ноћ сменила ме 4 чета. Ја сам отишао на Ковил. 16, 17, 18, 19, 20 и 21 време лепо. Сваки дан борба из ровова. Увече сам отишао на Кр. Чуку и сменио 2 чету. У новинама се увелико пише о рату Румунском. Грци у Солуну дигли револуцију одвојили Македонију од Грчке, очекује се улазак Грчке у рат. Лежим између 2 камена као гуја. Од Светомира добих кратку вест из Солуна, да иде на фронт као командант XXII пука у Вардарској дивизији. Изненадих се. Осећам се уморно за десном плећком ме јако боли. Хоћу да живим за мене и моје драге код куће. Бугари бацају стално бомбе. Рекоше ми да је умро поручник Сава Цветковић. Јако ми га је жао. Ово је 6 - ти официр за неколико дана и 5 рањених. 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28 август стање исто. Време променљиво, магла. Сваки дан само грми топ, пушка, бомба. Гинемо ми, али гину и Бугари страховито. 29/8 добих наређење, да ће сутра 30. августа бити придружен напад 2 батаљона има да узме Криву Чуку и да иде ка Г. Билу. Саопштим војницима. Рекох, да је овуда пут у Србију. Нема друма, већ сваки има да прави себи стазу и њом да иде кући. Одредих бомбаше под командом наредника Вучковића из Забљања. Војници се моле Богу. Ја одох у шатор и искрено се молим Богу и сени моје нане, да сачувају мене и Светомира и да помогне Србима. Боже, великога часа! У смрт се иде нико није сигуран да ће доживети сутрашњи дан. Мени се живи!

Све у мени бије још животом. Живим зато, да поново видим моју Олгу, моје тек рођено дете, моју Рају,³¹ мог малог Драшка³², снајку и тату. Јест а да се то види, треба да се бије на живот и смрт. Треба много хиљада живота да се угаси, па тек преко њих да се уђе у нови живот онај коме је Г(оспод) Бог одредио да то дочека. Верујем, да се искрено већ годину дана моле Богу за мене моја Олга, Раја и сви остали. Бог је велики. Заспао сам пред зору и пробудио се. 30. август магла, Крива Чука завијена у маглу. У 7 часова- јутро, наша артиљерија почиње ужасну паљбу на све положаје Бугарске. У 8 часова моји бомбаши засуше ров бомбама. Дадох знак „Ура – Јуриш“! И после 1/4 часа улетесмо у ров. Бугари беже. Оста им много оружја, 2 митраљеза и др. У 4 сата по подне врше контра напад. Одбијени су. Целу ноћ се утврђујемо.

За борбу 30. августа 1916. године предложен сам за одликовање орден Белог орла V степена.³³

Мин. Савет СЂО бр. 1801 од 30. августа 1916. године прописује да се часови броје од поноћи до поноћи (0- 24) Овако рачунање почиње од 2- 3 септембра. (ЧУДО !)³⁴

31/8 Око 10 ч јутро Бугарске батерије са Ветерника, Г. Била засуше К. Чуку разорним гранатама. Сва Чука се зави у дим. Погибе 1 војник на митраљезу и ордонанс на телефону. Мене удари велики камен у ребра. Војници виде где и ја са њима седим, па и они ћуте и леже. Ништа страшније нисам видео 1 вод из 4 чете полудео од ватре. Има много оглувелих. Чуло се да сам погинуо. 1/9 отишао сам доктору Лужанину и био 1, 2 и 3 у амбуланти због удара каменом. 2/9 Наша хаубица ранила 1 редова- ђака 3 чете. 3/9 Опет ударила и избацила из строја 7 војника. 4/9 – освануо сам у чети. Чета се помела у лево. Заузела фронт од Г. Била до врха Кр. Чуке. 5, 6, 7, 8 септембар обично пушкарање. Увече сам добио смену (после 18 дана) проведених на положају у борби и отишао на Ковил. Ту сам остао 9, 10, 11, 12 септембар. Лежим између два камена на врху „Ковила“, а душа ми је у Србији код куће. Пре годину дана 9. септембра 1915. добио сам одсуство 10 дошао кући ноћио и био 11 у дан и ноћ код куће, па се 12. септембра вратио и отишао у Бугарски рат, преживео сам чуда и недаћа, а сад 12. септембра 1916. лежим у камењу на Ковилу и гледам на српску границу, замишљам кућу - Олгу и сећам се свих оних дана пре 12 месеци, па ми ипак пријатно. И Олга је ове дане запамтила. 13, 14, 15 провео сам са четом код кујине, видео сам Миша, леп дечко. Чува ми ствари. Личи на Олгу. Ако Бог хтедне чуваћу га да га живог вратим кући. Штета да погине, а још није видео ни живот шта је.

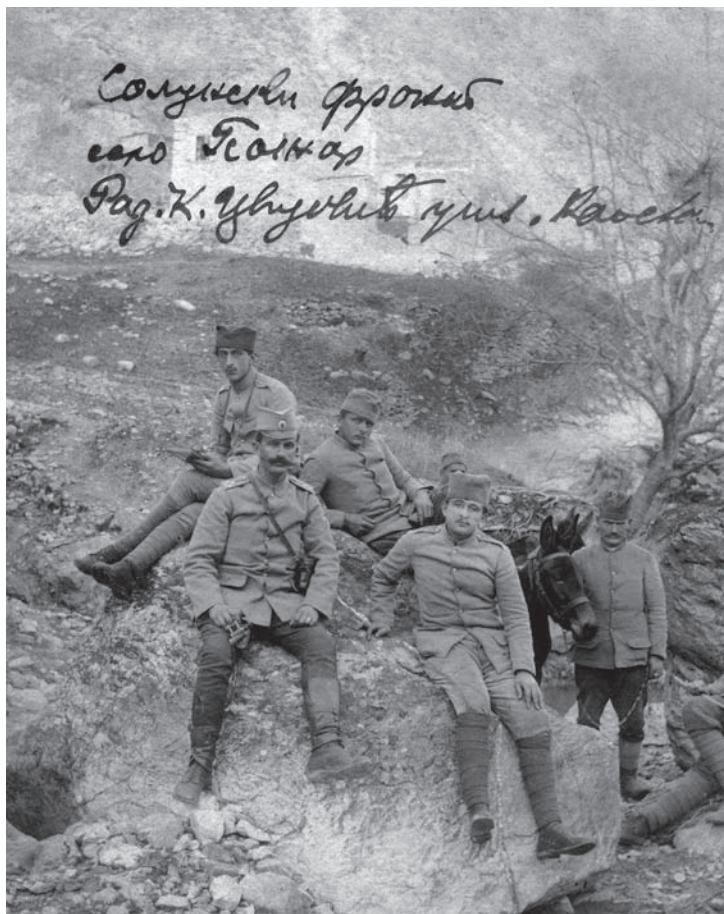
---

31 Радојка Раја Цвијовић, сестра Радомира Цвијовића

32 Драгомир Драшко Цвијовић, син Радомировог брата Светомира Цвијовића

33 Овај текст је накнадно уписан у дневнику.

34 До тада се време рачунало од 0-12 и од 12-0

*Радомир Цвијовић са својим војницима, поред њега седе његов шурак
Мишо Милисављевић из Коштраже*

Увече изашао сам опет на Ковил. 16/9 на истом сам месту. Сутра 17/9 врши напад лево српско крило. Ми треба да помогнемо ватром из ровова, артиљеријска паљба биће на целом фронту. 17/9 магла, по подне киша у 7 ч пре подне поче ужасна артиљеријска паљба и траје цео дан. Пешадија и митраљеска ватра меша се са топвима, а све то појачава прасак бомби. Направио се пакао. Уши хоће да заглухну. Добили смо нове чокуле. 18/9 продужен јучерашњи рад. Чујесе да су Срби овладали Кајмакчаланом³⁵ и да данас иду ка Старковом гробу. Цео дан магла киша. Вечерас смењујем 4 чету на истом месту где сам је оставио. Цео дан наша артиљерија грми. 19/9 На

³⁵ Врх на планини Нице, где је српска војска извојевала победу

положају сам сменио 4 чету. Топ не престаје. Бугарска бомба из топа иде на врх Чуке и рани поручника Љубу Томића, једног каплара и 1 редова из 2 чете. Пред вече чу се да ће и 1 батаљон да иде на лево крило, сигурно ће нам доћи у замену нека друга трупа. Измаглица цео дан- ужасно хладно време, војска дрхти. 20/9 1 бат. отишао, 1 чета 3 батаљона дошла место њега. Лево крило продужује напад. У 9 и 45 отворио сам брзу ватру, Бугари одговорили. Артирељерија их је тукла добро. Са Г. Била јави се један бугарски митраљез по пуцњу их нема много. Јавише телефоном да су Бугари напустили Старков гроб без борби и да се наши стрељачки стројеви подвлаче „Соколу“. То би било добро! Око 8 часова у вече рововски топ наш бацио је једну бомбу чија је експлозија била толико јака да се земља тресла, а после те са Кр. Чуке бачена је још једна бомба у бугарски ров и чула се кукњава и велики жагор. Бугари су мало пуцали ноћас. Сигурно им наша артиљерија убија дух, јер непрекидно бије. Направио сам нову земуницу под једном циновском стеном. Седим у њој, запалио сам свећу и мислим пета година рата, пета година живота- непроживљеног. Животу се приближује крај, старост долази, али са свим овим чудом што га преживљавам приближује се и крај овој земаљској невољи, овом уништењу народа и све више се назире у магли МИР, а ова реч, која некад није ништа значила, сад значи кућу, жену, децу, браћу, сестре, родитеље - Срећу и живот. Мир значи вратити се уназад у јесен 1911, а све остало време избрисати. 21/9 Јавише званично да је Дринска дивизија заузела коту 1881, Ц-3 од Нице. На мом реону Бугари целог дана нису пуцали ни на патроле које су близу жица долазиле. Увече почеше пуцати. Хладно, страشان ветар. У мојој земуници прашина велика. Јутрос видим да су пред мојом четом ударили 9 нових бодљикавих жица што је рововски топ јуче скидао. Данас ћуте. Не иде им баш добро. Јутрос јавише да је I армија узела положаје и прешла Црну реку, а да III армија иде од коте 1881 у десно у позадину Бугара. Данас обе армије придружују напад. Изгледа да ће опет постати Велика Србија. Дај Боже! Данас у 12 часова наређено ми је да овде оставим 2 вода, а са 2 да идем на Кр. Чуку поново где сам био. Увече одох на Кр. Чуку. 23/9 Цео дан су Бугари засипали Чуку са Г. Била. Око мога заклона пало је више д 100 зрна. 24/9 Званично јављају да је пало Добро поље. Данас се утврђује. Очекује се да ће Бугари испред нас бежати. Јави ми се Бојо Тајсић из Француске. Јутрос наћох близу мене једну кутију са 8 лоптица од свиле у величини ораха, у свакој лоптици завијен барут, има сладуњав задах (запуших нос) Ово је бачено у бомби или гранати од Бугара. Послах у батаљон са актом. 25/9 Време дивно. Сунце по целом нашем фронту, мир, по неки топ и бомба кажу: рат је. По подне јавише из 1 бат. да је погинуо поручник Станислав Ружић. Сиромах Ружић. У тој чети 31/8 погибе М. Терзић, сутрадан поручник Марко Црногорац, а сад погибе Ружић. Судбина! - сахраниће га у Суботском. Јавише да су на Добром пољу заробљене 2 чете Бугара, изгледају бедно. Од куће нема вести. Светомиру писах у Солун. Одавно ми се није јавио. Нерасположен сам. Дао би све што имам за једно опширно

писмо од Олге и Раје!! Због њих се морам тући и ићи напред. У 6 часова по подне рањен ми је у патроли Драгиша Гавриловић испред Г. Била. Пребијена му је нога лева испод колена. 26/9 Сунце. Мир. На левом крилу далеко чује се неки топ. Седим под каменом и гледам Могленско поље и сањам јесен у Србији, збирање жетве, људе, девојке, рад – песма. Живот, све то би и прође. Сад је другачије. У Србији и овде жалост и туга. Тамо чељади српске све мање - нас људи - и овде све мање. Нестало живота - нестало Србије – нестале народа. Да ли ће се икада вратити стари живот?!! Увече ме смени 2 чета. Дођох на „Ковил“ 27/9 Сунце греје и небо и земља пламти и дрхти од грмљавине топова, митраљеза, пушака, рововских топова. Наш напад на Бугаре. Мене на Ковилу обасуше гранатама. 28/9 Данас нас поче тући бугарска хаубица са Ветерника. Избаци неколико граната на „Ковил“. Јавише телефоном да је умро кап. Милован Недељковић што је рањен асен- топом (прешла бомба у шанац). Бог да те прости Миловане! Мој најбољи друже. 29/9 Отишао сам до Миша. Добих извештај од куће. Светомир ми је посла Лина³⁶ јавља да су сви у Чачку и Котражи здрави. Беба напредује. Дај Боже, да ми порасте да је и све остале видим. Светомир се креће на Крф. 30/9 Мир, време дивно. 1. октобар 1916 – Данас је годину дана од објаве бугарског рата! Колико смо чуда преживели за ову годину. Са Тумбе преко – Скадра - Крфа у Солун у борбу?? Сунце као у лето. Артиљеријска борба доста јача. Румуни се повукли испред Немаца на гранични фронт. Борбе у Добруци. Енглези миле. Французи поред Преспанског језера не журе. Само ми Срби свакодневно имамо крваве борбе – смањујемо се. Ми хоћемо све на јуриш. Само код нас пада заповест: „без обзира на жртве“ или „нека погине и последњи човек“ и тд. Боже, ти си једини свемоћан, теби се обраћам и молим помози Србима, да бар ово што има уведе у земљу те да наследи и продужи народ српски. 2/10 Сунце. Јака артиљеријска борба. Добио карту од Стева учитеља. Пише ми да је погинуо А. Радојичић из Дучаловића. Страхота. Из једне општине Терзић, А. Радојичић и Ружић. Од куће нема вести. 3/10 Идох код благ.(ајник) за плаву мају и војничку. Видох Миша, здрав је. Он ми је благајник, код њега 50 наполеона, 210 српских банака и 450 драхми. Време дивно. Чује се да су Руси и Румуни у Добруци тукли Бугаре. 4/10 Сунце. Довече смењујем 2 чету на Кр. Чуки. Око 10 часова тукла бугарска артиљерија Ковил нарочито Кр. Чуку – хаубицама. Хаубица ударила баш на врх Чуке, а бацано је и око резерве. Убацила у ров код рововског топа. 5/10 Ноћ врло хладна. На Кожуху снег. Пешадија и артиљерија ради са обе стране. Један Бугарин сишао и ухватио га Турчин и одвео га у пук. Предао се. Зове се Ђорђе Живков из М.Трнова. Седим под каменом. Са мном Миша и ровац Св. Ковачевић, чини им се да је овде сигурније него код њих. Ватра не сме да се ложи. Кафу и чај кувам на лоју. Истопим лој у кутији од конзерве, крпа као фитиљ, запали се и гори. 6/10 Време лепо, на левом крилу ужасна борба. Увече поче ужасна борба на Ветрнику (XI пук) осу се у десно, артиљерија загрме,

36 Ангелина Лина Цвијовић супруга Радомировог брата Светомира

Бугари гађају Чуку хаубицама, преко ноћи јака киша, хладно дрхтимо. 7/10 Киша, мокри до голе коже по ужасној магли, на опрезу смо. Живот дојадио, нико га ни не цени. Ко нема куће и породице у Србији луд је што живи. Трећем батаљону предаје се 6 Бугара. Кад би сви министри спољних послова ноћили у мом рову на врху Кр. Чуке по овом времену и по овој палби пушака, топова, хаубица и бомби, док сване рат би био свршен. Увече јавише да су наши имали успеха на л. (евој) обали Црне реке. Заробили 4 топа, 5 коња, 7 митраљеза, 2 официра, 6 Немаца итд. 8/10 у 12 часова ноћу удари киша, лије целу ноћ и дан. Сви заклони прокисли, војници бедни, дрхте и питају се: докле ће ово да траје? Магла ништа се не види, јесења киша продире до костију, скоро ће зима, а наше куће још далеко. Ја немам где да се склоним. Живим горе од пса, а сви мисле да сам господин, јер командујем четом. 9/10 Целу ноћ киша, кроз мој заклон поток. До 12 часова киша. Јутрос се предаде мојој чети 2 бугарска војника. Кажу, још ће их много да се преда. Они су из 8 чете 2. батаљона XI пука (а пре 7 дана дошли су из 29 пука), који је пропао на Кајмакчалану. По подне сушимо се, сунце греје. Тражио сам да се одликујем Карађорђевог звездом за 17. октобар 1915. Сад сам предложен за Белог орла V степена (за 30/8-916). На левом крилу, према Ветернику ужасна борба. 10/10 Сунце, јутрос у 7 и 30 часова пре подне на истом месту као и јуче. Предала се три Бугарина Стеван Маринов, Тодор Бојов и Стеван Бојов (браћа) Тодор Стојчинов из Варне из 3 вода 8 чете 2 бат. XI пук. Кажу много ће да се предаје. Пред нама је 1 батаљон 24 пука и 8 чета XI пука, 3 хаубице на Г. Билу. 11/10 Време облачно без кише. На целом фронту мир. Нигде се ни пушка не чује, па ми необично. Овај мир наговештава ужасну буру. На левом крилу појављују се пред нама немачке трупе. Стање критично. Краљ Грчке неће у рат. Румунија даје очајне напоре у Карпатима, Немци притежу. У Добруци³⁷ борбе наклоњене Немцима. Наређено је да се положаји утврде и одсудно бране, ако нас Бугари нападну. Зима долази, мора да се чека у овим кршевима, а нама се хита-кући-жени, деци и родитељима!!! Велики Господе, сад помози овом несретном народу, што засеја 2 дела света својим гробовима. Пета зима- у рововима и по кршевима?!! Данас правим списак војника који хоће да се јаве кућама! За мене се јавља Светомир, а ја моју душу увек шаљем кући. Мој поздрав Олги, ћерци, Раји, тати, снајки Драшку иде по ветру, по звездама по ваздуху. Мој дух је код њих бар по два сата дневно. Кад цела ратна врева прође, кад се увече смири, кад седнем под мој камен- тело остављам ту, а дух у Лучане, Чачак, Котражу! Док дух ужива – тело не осећа воду, зиму, ветар и болове. 12/10 хладно, магла на фронту мир. Утврђено је да су Бугарима на фронт стигли Немци у помоћ. (2 дивизије Немаца и 1 дивизија Турака заједнички огорчено нападају на Србе) Румуни се на Ердељ. фронту држе, а у Добруци се повлаче. Немци свуда нападају. Грчки краљ одбија захтеве Француа о предаји ратног материјала.

---

37 Добруца (рум. Dobrogea, буг. Добруджа) историјско географски регион у југоисточној Европи, који деле Румунија и Бугарска.

Ситуација се све више заплиће. Очекују се велики судари на Солунском фронту. Тихомир Рендулић погинуо (јавља Будимир Ђебић) Сиромах Рендула, нити је први, нити ће бити последњи. Вечерас идем на Ковил, а овде долази 2 чета. 13/10 На Ковилу сам. Магла. Румуни се боре на Добрици. На левом крилу грмљавина топова, сигурно Немци нападају. Цело вече дуел роваца наших и бугарских. Коморције причају тројакe вести.

1. Да ће српска војска од 21-25 ов. месеца бити смењена и ићи у резерву.
2. Да ће ићи у Св. Гору на зимовник.
3. Да ће се сва војска претворити у артиљерију, пешадије неће бити.

Чуди ме од куд ове вести. Чак се и међу официрима одржавају. Ја мислим да је све ово лаж. Нама је суђено да се бијемо-бијемо да нас нестане, а „Небо ће после плакати дуго и горко, јер неће бити Србина“ 14/10 Ужасна магла. Наређен нам напад на целом фронту. Немци и Бугари заузели Констанцу и Црну Виду. Руси и Румуни се повукли на север. Говори се да су врло велика појачања савезника дошла на овај фронт. Магла је ометала рад, увече се не зна резултат рада. 15/10 Сунце у 8 часова артиљерија поче борбу. За пешадију ће следовати наређење. 16/10 Киша, 17/10 Лепо време, идох до Миша. 18/10 Ужасна киша. Магла и снег по брдима. 19/10 Сунце. Рано Бугари почеше тући Ковил хаубицама и топовима. Зрна су падала око мене. Бог ме чува. Данас се предало 5 Бугара са пушкама, а 17/10 предао се 1 наредник – жандар и 2 редова. 20/10 Дошао сам на Криву Чуку. Поручник Башић напио се јако и избио 3 војника. Забранићу му пиће. 21/10 Ваведење – Магла – копамо заклоне и ровове. Осећам се већ 7 дана болестан. Не једем, не спавам. Постале ми очи жуте. Мокраћа као чађ. Румуни се у (нечитко) држе у Добруци беже. Француска победа у Вердену.³⁸ Овде на левом крилу борбе, али се не чује за какав успех. Светомир ми ретко пише. По подне артиљеријски и бомбашки дуел на Чуки. Јутрос се предала 4 Бугарина 3 батаљону. 22/10 – Још ми је горе здравље. Увече јавих команданту, да ћу сутра за лекарску помоћ. 23/10 – Јавих се Др Лужанину. Каже ми да имам жутицу. Није опасно, али ће болест трајати дуже, зато ми саветује да идем у болницу. Реших се, Мишу сам оставио сав свој новац, да спава засебно на мом кревету. Ја одох у Суботско³⁹ и ступих у болницу (I завојиште)

Белешке ћу водити на засебном нотесу

23. октобар 1916. године

капетан
Радомир К. Цвијовић

38 Верден, општина у француској, где била једна од најзначајнијих битака у Првом светском рату.

39 Суботско, место у Македонији, где је била смештена болница

Резиме

О ратним годинама, пуним тешких искушења за српски народ, учитељ Радомир К. Цвијовић је оставио драгоцену сведочанства у свом дневнику, који је водио у периоду 1915 до 1916. године. Бележећи и најмање ситнице, писао је и о оним детаљима, који се обично заборављају, или остављају као мање важни. Сачувани записи сведоче о његовој осећајној личности, бризи о војницима, породици у отаџбини. Верно описује борбе војника које воде приликом повлачења, посрћући од глади и зиме, једва су се пробијајући по снегу и мразу албанским беспућем. Данима без хлеба, засипани снежним вејавицама, промрзли ишли су стопу по стопу према мору. Хиљаде и хиљаде бораца је оставио кости у кршевима Албаније. Драгоцену су и занимљива његова запажања о понашању Арнаута, Италијана и Црногораца у тим тешким временима.

Овај дневник представља архивску грађу из које се може проучавати историја једног времена, земље и народа. Истовремено, Дневник Радомира Цвијовића представља и добар путоказ у очувању националног идентитета. Објављивање овог дневника представља покушај да се сачува индивидуално сећање пре него што избледи.

MILOMIRKA M. ADŽIĆ

THE WAR DIARY OF RADOMIR K. CVIJOVIĆ August 1915-January 1916

Summary

About war years, full of hard temptations for Serbian people, the teacher Radomir K. Cvijović left precious testimony in his diary, which he had kept in the period from 1915 to 1916. Recording the tiniest details, he wrote about those ones that were usually forgotten or left out as being not very important. The saved records testify about his sensitive personality, his care for the soldiers, his family and the country. He accurately describes soldiers' battles which were fought while retreating. Staggering from hunger and frost they hardly made their way in snow and frost around Albanian trackless region. They didn't have anything to eat for days, they were covered with snowstorm, their feet frostbitten, they walked step by step towards the sea. His observations about behavior of the Albanians, Italians and Montenegrins in those hard times are precious and interesting. In a similar way, with a lot of details and emotions, he also recorded some events at the Salonika front.

This diary represents the archives from which one can study the history of a period, country and nation. At the same time, it is a good access to the ways of preservation of the national identity. Publishing these diaries is a try to preserve individual memory before it fades.

СВETИСЛАВ Љ. МАРКОВИЋ

Висока школа техничких струковних студија Чачак

ЗАПИСНИЦИ СА СЕДНИЦА НАСТАВНИЧКОГ ВЕЋА И ШКОЛСКОГ ОДБОРА ВИШЕ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ У ИВАЊИЦИ 1921-1923.

АПСТРАКТ: Још у 19. веку Ивањичани су од просветних власти тражили да се њиховој деци омогући наставак школовања у овој невеликој и с путева скрајнутој варошици. Њиховим жељама и молбама удовољено је годину и по по окончању Великог рата. Виша основна школа је почела са радом 1. септембра 1920, да би 25. октобра 1923. године била претворена у приватну среску гимназију. На какав начин је организован рад и како се прешло са Више основне школе на Нижу приватну гимназију најбоље се може видети из записника са седница Наставничког већа и Школског одбора Више основне школе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Виша основна школа, Ивањица, Наставничко веће, Школски одбор.

Одлуком министра просвете Светозара Прибићевића бр. 20740 од 2. јула 1920. године у Ивањици је отворена Виша основна школа занатлијско–трговачког правца. Било је предвиђено да ће учење трајати две године и да ученици ове школе могу, по свршетку друге године, прећи у наредни разред гимназије и да ће се у новоотвореној школи предавати по наставном плану и програму за Више основне школе од 19. јула 1919. године.

Школски надзорник за основне школе у Моравичком срезу обавештен је средином августа 1921. године од стране Министарства просвете да, док се не реши питање отварања гимназије или грађанске школе у Ивањици, изврши упис у други разред Више основне школе „која се има отворити почетком ове школске године према распису бр. 16877 од 27. априла 1921“. Такође, одлучено је да ученици који заврше други разред могу прећи у трећи разред средње школе без полагања допунских испита, као и да је министар просвете прописао измене и допуне наставног програма за Вишу основну школу за наредну школску годину, које ће се накнадно послати.

Одлуком бр. 13713 од 12. септембра 1922. министар просвете Светозар Прибићевић отворио је и трећи разред школске 1922/23. године. Следећи министар просвете, Миша Трифуновић, је одлуком бр. 14588 од 29. августа 1923.

одобрио упис свим дотадашњим ученицима у Вишу основну школу у школској 1923/24. години и продужење наставе у четири разреда по гимназијском наставном плану и програму, док коначно не буде решено претварање ове школе у гимназију.

Указом Александра Карађорђевића, краља Срба, Хрвата и Словенаца Виша основна школа у Ивањици 25. октобра 1923. године претворена је у приватну среску гимназију. С обзиром да су сви ученици Више основне школе (првог, другог, трећег и четвртог разреда) изразили жељу да пређу у новоотворену гимназију, Виша основна школа је ликвидирана 30. децембра 1923.

Због значаја ове образовне установе за Ивањицу и цео Моравички крај прилажемо, без икаквих исправки, уредно вођене записнике са седница Наставничког већа и Школског одбора Више основне школе, који се чувају у школској архиви.¹

Колико је оснивање Више основне школе у Ивањици значајан подухват најбоље се види из прегледа стања средњих школа у непосредном окружењу. Познато је да је прва средња школа у овом делу Србије била Гимназија у Чачку (основана 1837. године), а потом у Ужицу (1839, премештањем чачанске Гимназије). Та прва гимназија враћена је у Чачак 1842, да би у Ужицу Гимназија поново основана 1865. године. То је све што се тиче средњих школа до свршетка Првог светског рата, уз напомену да је у Пријепољу Гимназија отворена 1913. године. У Ужицу је при Гимназији 1919. отворено Педагошко одељење, које је 1925. претворено у Учитељску школу. Ивањица, варошица са непуних хиљаду становника, пре других места у окружењу добија средњу школу 1920. године! Касније се гимназије отварају у Пожеги (1921) и Новој Вароши (1923). У то време су више основне (народне) школе биле нека врста продужене основне школе и осниване су у мањим местима. Између два светска рата у градовима и већим местима отварање су грађанске школе. Постојала су три типа грађанских школа: пољопривредне, трговачке и занатско-индустријске. У Пожеги је пред Други светски рат постојала пољопривредна, а у Ивањици занатско-индустријска грађанска школа (основана 1937, а 1945. прерасла у непотпуну гимназију). Суседне општине, Ариље, Лучани и Сјеница, су тек педесетих и шездесетих година XX века добиле средње школе.²

ЗАПИСНИК РАДА НАСТАВНИЧКОГ ВЕЋА ВИШЕ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ У ИВАЊИЦИ (1922–1923)

Записник

I седнице Наставничког већа наставника Више Основне Школе у Ивањици одржане на дан 16. новембра 1922. године. Били су присутни: председник већа

1 У 29. броју *Изворника* објављен је рад о ивањичкој Вишој основној школи, а сада презентујемо записнике са седница Наставничког већа и Школског одбора ове школе.

2 Раде Познановић: „Средње школе у региону Титово Ужице до наших дана“, *Ужички зборник*, бр. 11, Титово Ужице, 1982, 63-97.

г. Радул Перишић³, чланови: г.г. Милисав В. Арсовић⁴, Александар Адамовић⁵ и Владимир Николајевић⁶.

1. Пошто је дошао на дужност новопостављени наставник за ову школу г. Владимир Николајевић то председник већа предлаже да се наново изврши распоред предмета за наставнике и изради нов распоред часова.

После измењатих мишљења о истакнутом питању чланови већа су се споразумели и једногласно решили да распоред предмета на наставнике буде следећи:

1. Г. Радул Перишић предаваће: науку хришћанску у првом, другом и трећем разреду; зоологију у првом разреду; ботанику у другом разреду; математику у првом разреду и грађанска права и дужности у другом разреду са укупно 16 часова недељно.

2. Г. Милисав В. Арсовић предаваће: српски језик у првом, другом и трећем разреду; српску историју у другом и трећем разреду; трговачко књиговодство у првом и другом разреду; трговачку кореспонденцију у првом разреду са свега 26 часова недељо.

3. Г. Александар Адамовић предаваће: математику у трећем разреду; земљопис у првом и другом разреду; домаћу економију у првом и другом разреду;

3 Радул Перишић, учитељ, рођен 1868. године. Завршио учитељску школу. Био је дугогодишњи учитељ и управитељ Основне (1890–1904) и Више основне школе (1920–1923) у Ивањици, школа у Мочиоцима, Вичи, Радановцима (код Косјерића, 1904–1905), Приликама (1905–1910) и Шумама (1910–1911. и 1919–1920), председник ивањичке трговачко-занатлијске омладине, управитељ Дилетантског позоришног друштва, један је од оснивача народне књижнице и читаонице у Ивањици (школске библиотеке). Био је хонорарни учитељ Ниже гимназије у Ивањици од оснивања школе (1923) до смрти (29. августа 1927). Имао је 14 деце.

4 Милисав (Витор) Арсовић, учитељ и школски надзорник (Кушићи, 8. април 1889 – Чачак, 1965). Завршио Учитељску школу у Јагодини (1910). Као учитељ од 31. августа 1910. године, радио у Миланци (1910–1920), Шумама (1928–1939, био управитељ школе), Ивањици (1923–1924, 1927–1928) и Чачку. Предавао у Вишој основној школи (1920–1923). Просветни надзорник моравичко-драгачевског среза (18. јануар 1923. – 1927). У ивањичкој Основној школи упоредо радио до 1929. Управитељ Државне народне школе у Чачку (1940–1945). Одликован је сребрном и златном медаљом за ревносну службу и Албанском споменицом. Са првом супругом Илинком, која је била учитељица (умрла 1913), имао је сина Миодрага, а са другом – Драгом, домаћицом, кћерке Милицу (удато Милошевић, учитељица у Осоници) и Иванку (учитељица у Кушићима).

5 Александар Д. Адамовић, наставник Више основне школе у Ивањици (1921–1923). Завршио Учитељску школу, као учитељ радио у Косовици.

6 Владимир Д. Николајевић (рођен 1896. у Русији), наставник Више основне школе. Завршио је Прву гимназију у Петрограду са положеном великом матуром (1915). У Краљевину СХС дошао 1920. године. Био је учитељ у Ласцу од априла до октобра 1922. У Вишу основну школу у Ивањици дошао 13. новембра 1922. и радио годину дана (до затварања ВОШ), а потом у ивањичкој Основној школи до 1925. године.

гимнастику у првом, другом и трећем разреду; краснопис у првом и другом разреду и физику у трећем разреду са свега 24 часа недељно.

4. Г. Владимир Николајевић предаваће: француски језик у првом, другом и трећем разреду; цртање у првом, другом и трећем разреду; земљопис у трећем разреду и математику у другом разреду са свега 24 часова недељно.

Затим је с обзиром на овај распоред предмета на наставнике израђен и нов распоред часова за ову школску годину.

II. Председник већа предлаже да се из наставничког колегијума изабере по један наставник за сваки разред за разредног старешину.

По извршеном споразуму о истакнутом предлогу веће је решило да г. Милисав В. Арсовић буде разредни старешина у трећем разреду, г. Александар Адамовић у првом разреду и г. Владимир Николајевић у другом разреду. Разредне старешине ће водити старање о реду, раду, понашању и васпитању ученика свога разреда у школи и ван ње, расправљаће размирице ученика, извиђати њихове кривице и за мање кривице изрицати казне у кругу своје власти и убележавати у књигу кажњених, а за веће кривице реферисаће већу, које ће по њима доносити своје одлуке. Затим ће за ученике свога разреда уписивати тромесечне оцене у ћачке књижице и вршити све оне послове који по закону и правилима о средњим школама спадају у делокруг њиховог рада.

III. Председник већа предлаже да се изради распоред дежурства наставника за ову школску годину.

По овоме веће је решило да наставници дежурају по следећем распореду:

1. г. Милисав В. Арсовић понедељником и четвртком;
2. г. Александар Адамовић уторником и петком и
3. г. Владимир Николајевић средом и суботом.

Дежурни наставник долазиће у школу на пола часа пред почетак рада.

IV. Председник предлаже да се из колегијума изабере пословођа већа.

Чланови су по предлогу једногласно овом изабрали за пословођу већа г. Милисава Арсовића.

С овим је данашња седница закључена.

Пословођа	Чланови:	Председник већа
Милисав В. Арсовић	Александар Д. Адамовић Владимир Д. Николајевић	Радул Перишић

* * *

Записник

II седнице Наставничког већа наставника Више Основне Школе у Ивањици одржане на дан 15. марта 1923. године. Били су присутни: председник већа г. Радул Перишић, чланови г.г. Петар С. Јокановић⁷, Драгомир Поповић⁸, Милисав Арсовић и Александар Адамовић.

I. Пошто су се јавили на дужност новопостављени наставници за ову школу г.г. Петар С. Јокановић и Драгомир Поповић и пошто досадањи наставник ове школе г. Милисав Арсовић врши сада дужност школског надзорника то председник већа предлаже да се наново изврши распоред предмета на наставнике.

После измењених мишљена о истакнутом питању чланови већа су се споразумели и решили да распоред предмета на наставнике буде следећи:

1. Г. Радул Перишић предаваће веронауку у сва три разреда, математику и јестаственицу у првом разреду, ботанику и грађанска права и дужности у

⁷ Петар С. Јокановић (Ковиље, 14. новембар 1886 – Чачак, 1967), учитељ и школски надзорник. Завршио Учитељску школу у Јагодини (1907) и виши педагошки течај у Новом Саду (1919–1920). Практични учитељски испит положио 18. децембра 1913. у Београду. Радио као учитељ (1907–1920) у Ковиљу, Јеловику (Бајина Башта) и Ивањици (Виша основна школа), средњи школски надзорник (1920–1923), учитељ у Ивањици (1923–1925), када је премештен у Мојсиње (четири месеца), па у Прељину, где је био управитељ школе (1925–1927), школски надзорник моравичког среза (1927–1933), школски надзорник дежевског среза у Новом Пазару (1933–1936), школски надзорник у Косовској Митровици (1936–1938), школски референт просветног одељења у Чачку (1938–1941), пензионер (1941–1944), руководилац благајне у Уреду за исхрану, па поново пензионисан. Одликован Орденом Светог Саве петог реда (1928). Са супругом Ангелином, домаћицом, имао троје деце: Добрилу, Добривоја и Миливоја.

⁸ Драгомир С. Поповић – Драги (Прилипац код Пожеге, 2. августа 1899 – Чачак, 18. фебруар 1986), професор. Основну школу завршио у Придворици на Голији, гимназију похађао у Чачку и Ужицу. Дипломирао на Филозофском факултету, група за српски језик и југословенску књижевност у Београду (1923). Професорски испит положио у Београду (1929). Као професор радио у ивањичкој Вишој основној школи и Нижој гимназији (1. март 1923 – 14. јул 1925), гимназијама у Београду (Друга мушка гимназија, 1925) и Чачку (6. септембар 1925 – 1945), Техничкој (1949–1954) и Економској школи у Чачку (1954–1962). По одласку у пензију живео је у Чачку. За историографски рад *Чачак у прошлости* добио награду САНУ за најбоље истраживачко дело из историје за 1938. годину. Објавио: *Споменица Чачанске реалне гимназије* (заједно са Драгославом Митровићем и Маргитом Радовић, 1938), *Чачанска гимназија 1837–1937* (1939) и бројне истраживачке радове. Ожењен Олгом Бошковић из Ивањице, са којом је имао синове Предрага и Томислава и кћерку Љиљану.

другом разреду са свега 16 часова недељно.

2. Г. Петар С. Јокановић предаваће: српски језик у првом и другом разреду, српску историју у другом и трећем разреду и геометрију у првом разреду са свега 16 часова недељно.

3. Г. Драгомир Поповић предаваће: српски језик, математику, француски језик и физику, све у трећем разреду са свега 17 часова недељно.

4. Г. Александар Адамовић предаваће: земљипис у првом и другом разреду, математику у другом разреду, домаћу економију у првом и другом разреду, писање у првом и другом разреду и гимнастику у првом, другом и трећем разреду са свега 20 часова недељно.

5. Г. Владимир Николајевић предаваће: француски језик у првом и другом разреду, земљипис у трећем разреду и цртање у првом, другом и трећем разреду са свега 16 часова недељно.

6. Г. Милисав В. Арсовић предаваће и даље: трговачко књиговодство и трговачку кореспонденцију поред новоодређене му дужности са свега 7 часова недељно.

II. Председник већа предлаже да се од колегијума изабере нов разредни старешина пошто досадањи разредни старешина г. Милисав В. Арсовић од сада неће имати ни један предмет да предаје у трећем разреду.

Веће је за разредног старешину трећег разреда изабрало г. Драгомира Поповића.

III. Досадањи секретар већа г. Милисав Арсовић извештава веће да је оптерећен пословима и да не може и даље остати секретар наставничког већа ове школе и моли веће да изабере друго лице за секретара.

Веће је усвајајући разлоге г. Арсовића решило: да се он разреши од дужности секретара већа и за новог секретара већа изабрало је г. Александра Адамовића.

IV. Г. Драгомир Поповић предлаже већу да се у овој школи оснује – т.ј. обнови раније ђачко друштво „Јавор“ ради интелектуалног образовања ученика ове школе.

Веће усвајајући предлог г. Поповића решава: да се обнови раније ђачко друштво које је овде постојало као феријално ђачко друштво под именом „Јавор“. Г. Поповићу се ставља у дужност да изради пројекат друштвених

правила и припреми све остало што треба за оснивање овог друштва па ће то поднети већу на одлуку.

С овим је данашња седница закључена.

Секретар	Чланови:	Председник већа
<i>Милисав В. Арсовић</i>	<i>Петар С. Јокановић Александар Агамовић Драгомир Појовић Владимир Николајевић</i>	<i>Рагул Перишић</i>

* * *

Записник

III седнице Наставничког већа наставника Више Основне Школе у Ивањици одржане на дан 4. априла 1923. године.

Управитељ школе доставља: како је одлуком г. министра просвете бр. 9970 од 27. фебруара 1923. године досадашњи наставник ове школе г. Милисав В. Арсовић постављен за привременог школског надзорника па су остала два предмета без наставника и то: трговачко књиговодство и кореспонденција, то предлаже да се по овоме донесе потребна одлука ко ће од наставника примити да предаје ове предмете до постављења новог наставника.

По овоме је веће решило: да нико од наставника не може примити ове предмете пошто су сви наставници са доста часова недељно запослени, а поред тога ови су предмети чисто професионални и за њих би требало нарочито стручно лице, које би их са успехом предавало, а које је свршило стручну трговачку школу. Стога веће оставља ову ствар управитељу школе и школском надзорнику да се постарају и нађу подесно спремно лице за ове предмете, било сталног или хонорарног наставника ове школе.

Г. Драгомир Поповић подноси израђен пројекат правила ђачке дружине „Јавор“, која садрже 25 чланова и моли да се одобри и изабере један од наставника за председника поменутих дружине.

По овом је веће решило: да се правила прихвате, а за председника одређује према члану 13. поменутих правила г. Драгомира Поповића, наставника ове школе.

Са овим је седница закључена.

Секретар	Чланови:	Председник већа
Александар Д. Агамовић	Петар С. Јокановић Драгомир Поповић	Радул Перишић

* * *

Записник

IV седнице Наставничког већа наставника Више Основне Школе у Ивањици одржане на дан 28. маја 1923. године. На овој седници присутни су били: г.г. Радул Перишић, Петар Јокановић, Драгомир Поповић, Александар Д. Адамовић и као гост је био школски надзорник г. Милисав В. Арсовић.

Управитељ школе г. Радул Перишић говори о потреби отварања ниже средње школе. Пита како и на који начин да се реши ово питање.

Г. Драгомир Поповић говори да су два пута за остварење овога плана. Први неповољнији за грађане је отварање приватне четвороразредне гимназије, а други повољнији а тежи јесте отварање државне четвороразредне гимназије. Говори да би требало сазвати збор грађана на којем треба да учествују и представници из свих општина овога среза, те да се види да то не ради само једна општина већ цео срез.

Г. Радул Перишић говори о обећању прошлог министра просвете г. Прибићевића да ће отворити чим се буде добило материјалних могућности.

Г. Арсовић мисли да би требало покушати на све могуће начине да се отвори четвороразредна државна гимназија, а ако не буде могло онда приватну гимназију. Говори да би се још лакше добила државна гимназија онда кад би се отворила приватна гимназија па после претворила у државну гимназију.

Г. Јокановић говори да о потреби школе гимназије не треба говорити, већ је сад само питање ко треба да ради на организовању око отварања школе. Говори да је несимпатично да се ми наставници поглавито ангажујемо за отварање школе, већ треба да се за то заузму у првом реду родитељи, а ми да их само помажемо. Слаже се са мишљењем г. Арсовића о првом отварању приватне гимназије. Говори да се преко наших представника обавестимо колико и шта ћемо моћи добити од Министарства просвете. Јер како се буде тамо решило тада ћемо тек ми моћи да предузмемо ко треба да се обрати њима. Треба да се обрати једно засебно тело које ће произићи из заинтересованих ђачких родитеља.

Г. Перишић говори да нема никога који би био противан овоме покрету и говори да треба да радимо у сагласности са ђачким родитељима.

Г. Јокановић говори да треба ђачки родитељи да буду што активнији у погледу

ове акције. Јер ако се наставници експонирају што више они ће добити уверење да то ми радимо због тога што школа треба нама.

Г. Поповић каже да учитељи треба да се заузму овде, а доле у Београду нека се заузимају ђачки родитељи.

После дуже дискусије донета је одлука да се позове збор грађана за 10. јун на коме ће се ово питање решити. Да се благајнику Школског одбора достави да састави рачуне до 10. јуна ове године, које ће поднети збору грађана. Школски рачун има потписати Школски одбор.

Са овим је ова седница закључена.

Секретар	Чланови:	Председник већа
<i>Александар Д. Адамовић</i>	<i>Петар С. Јокановић Драгомир Поповић</i>	<i>Радул Перишић</i>
Присутвао школски надзорник		
<i>Милисав В. Арсовић</i>		

* * *

Записник

У седнице Наставничког већа наставника Више Основне Школе у Ивањици одржане на дан 3. јуна 1923. године. На овој седници били су присутни: г.г. Радул Перишић, Петар Јокановић, Драгомир Поповић, Александар Д. Адамовић, Владимир Николајевић и као гост школски надзорник Милисав Арсовић.

На овој седници дискутовано је ко треба да се позове у недељу 10. овог месеца. Да ли треба позвати све ђачке родитеље или један ужи круг виђенијих ђачких родитеља и других грађана и са њима утврдити начин рада на том ширем већу ђачких родитеља, а за други дан одредити када ће се позвати сви.

Решено је да се за недељу 10. овог месеца позову виђенији ђачки родитељи и други грађани из Ивањице и околине, а други дан одредити кад ће се позвати сви ђачки родитељи из целог среза. Списак лица, која ће се позвати саставиће управитељ школе са школским надзорником. Позив извршити преко ђака по списку који ће се саставити.

Са овим је ова седница закључена.

Секретар	Чланови:	Председник
<i>Александар Д. Агамовић</i>	<i>Петар С. Јокановић Драгомир Поповић Владимир Николајевић</i>	<i>Радул Перишић</i>
Присуствовао школски надзорник		
<i>Милисав В. Арсовић</i>		

* * *

Записник

са VI седнице Наставничког већа Више Основне Школе у Ивањици, одржане 22. септембра 1923. године.

На овој седници били су присутни г.г. Радул Перишић, Петар Јокановић, Драгомир Поповић.

Отварајући седницу г. Радул Перишић саопштава да је од Министарства просвете добијено наређење да се ради по гимназијском наставном плану и програму у четири разреда ове Више Основне Школе. Тражи да се састави распоред часова.

Г. Драгомир Поповић саопштава да је г. Николајевић изјавио код њега како је спречен доћи на седницу, а да пристаје на све што буде Веће решило у погледу распореда предмета, изузев што му је немогуће примити предавања вештина.

После дискусије решено је: да се са предавањима отпочне у понедељак 24. септембра. Да се распоред предмета изврши овако: господин Радул Перишић да предаје: веронауку у сва четири разреда, математику у првом разреду, зоологију у првом разреду и ботанику у другом разреду са свега 16 часова недељно. Г. Петар Јокановић предаје: историју у трећем и четвртном разреду, земљопис у првом и четвртном разреду и српски језик у првом и другом разреду са свега 22 часа недељно. Г. Владимир Николајевић предаје: француски језик у другом и трећем разреду, земљопис у другом и трећем разреду и математику у другом разреду са свега 18 часова недељно. Г. Драгомир Поповић предаје: српски језик у трећем и четвртном разреду, математику у трећем и четвртном разреду и француски језик у четвртном разреду са свега 24 часа недељно. Затим је решено да се док ово провизорно стање траје држе предавања само пре подне. Ако се у року од месец дана не би ова школа претворила у гимназију,

Записници са седница наставничког већа и школског одбора Више основне школе у Ивањици 1921-1923.

то ће г. Драгомир Поповић узети још два часа физике у трећем разреду и два часа хемије у четвртном разреду како не би били запуштени ни ти предмети, а г. Јокановић ће узети по два часа писања у првом и другом разреду.

Са овим је седница закључена.

Секретар	Чланови:	Председник
<i>Драгомир Поповић</i>	<i>Петар С. Јокановић</i> <i>Владимир Николајевић</i>	<i>Радул Перишић</i>

* * *

Записник

са VII седнице Наставничког већа Више Основне Школе у Ивањици одржане у недељу 23. децембра 1923. године.

Присутни су били г.г. Радул Перишић, Петар Јокановић, Владимир Николајевић и Драгомир Поповић.

На овој седници г. Радул Перишић предлаже да се реши начин ликвидације ове школе, пошто је образован гимназијски одбор, који ће узети у своје руке старање о школи, а пошто је један период рада – прво тромесечје завршено и оцене закључене.

Решено је: да се среде сви инвентари и да се школа преда на даље старање гимназијском одбору у недељу 30. децембра ове године. Затим је решено да се оцене за сада не уносе у ђачке књижице, већ да се сачека долазак директора и потпуно формирање гимназије, који – ако нађе за сходно – може дате оцене унети у књижице.

Са овим је седница закључена.

Секретар	Чланови:	Председник
<i>Драгомир Поповић</i>	<i>Петар С. Јокановић</i> <i>Владимир Николајевић</i>	<i>Радул Перишић</i>

Зайисник

II Седница наставничког већа наставника
 Вилие Осковље школе у Швајцији одржана на дан
 15. марта 1923. г. Били су присутни: Председник већа
 г. Радул Термић, чланови г. г. Петар С. Јокаровић, Гра-
 талир Појовић, Милеав Брковић и Александар Јако-
 вић

I.

Пошто су се јавили
~~неки~~ дужиности ново-изабрав-
 ни наставници за ову шко-
 лу г. г. Петар С. Јокаровић и
 Градацир Појовић и пошто
~~неки~~ досадашњи наставник ове
 школе г. Милеав Брковић
 узми сада дужиности школ-
 ског надзорника то пред-
 седник већа предлаже да
 се наредо издати распред
 предмета на наставника

После пунежати
 мишљења о исцртању

Једна страница свеске Зайисника рада Наставничког већа

**ЗАПИСНИК РАДА ШКОЛСКОГ ОДБОРА
(1921–1923)**

Записник

седнице одбора Више основне школе у Ивањици одржане на дан 31. августа 1921. године

1. Управитељ школе доставља одбору наређење Министарства просвете број 1675 од 15. августа 1921. године и предлаже одбору да се донесе одлука хоће ли се вршити у овој години упис деце у први разред Више основне школе.

Одбор је решио да се почетком 1921/22. школске године изврши упис ученика у први разред Више основне школе.

2. Управитељ школе предлаже да се реши питање о начину издржавања Више основне школе у идућој школској години.

Одбор је решио да издржавање Више основне школе у идућој школској години падне на ђачке родитеље поред оне помоћи које буду дали: општина Ивањичка, срез и округ. Ђачки родитељи плаћаће добровољно за своју децу онолико колико одбор по извршеном упису деце буде решио.

3. Управитељ школе предлаже да се донесе решење о набавци потребног намештаја.

Одбор је решио да општина Ивањичка има да изда за Вишу основну школу још десет клупа и један астал, а остале потребе да се набаве из прихода које школа буде имала од добровољних прилога ђачких родитеља.

4. Управитељ школе предлаже да се реши питање о томе где ће бити смештен први разред Више основне школе.

Одбор је решио да се избије зид између канцеларије управитеља Више основне школе и канцеларије школског надзорника, који зид од раније није ни постојао и да се од ове две канцеларије направи учионица за први разред.

5. Управитељ школе предлаже да се реши питање кречења школске зграде, учионица и оправке полупаних прозора.

Одбор је решио да се изврши кречење учионица и да се спољна прозорска окна поправе. Унутрашња полупана прозорска окна да поправи школски служитељ.

6. Управитељ школе предлаже да се реши питање о школском служитељу.

Одбор је решио да се узме један човек за школског служитеља, коме плата да се издаје из добровољних прилога ђачких родитеља. Плата служитељу да буде до 300 динара месечно.

7. Управитељ предлаже да се реши питање о набавци дрва за огрев школе и станарине наставника.

Одбор је решио да се изврши набавка потребне количине дрва из добровољних прилога ђачких родитеља, а из истог кредита има се вршити и исплата станарине наставницима.

8. Управитељ школе износи пред одбор на решење питање о постављењу наставника за Вишу основну школу.

Одбор је решио да се управитељ школе у споразуму са школским надзорником постарају за постављење наставника за Вишу основну школу.

9. Управитељ школе предлаже да се изабере благајник за Вишу основну школу пошто она има своју засебну школску управу и своје одвојене приходе.

Одбор једногласно бира за благајника Више основне школе члана Школског одбора г. Цветка Радојевића трговца из Ивањице.

Са овим је данашња седница закључена.

Пословођа	Чланови:	Председник Школског одбора
<i>Радул Перишић</i>	<i>Витомир Шолајић⁹</i> <i>Цветко М. Радојевић¹⁰</i> <i>Миша А. Милутиновић¹¹</i>	<i>Тихомир Салевић¹²</i>

9 Витомир Шолајић, месар из Ивањице.

10 Цветко (отац Миленко) Радојевић (1890–1976), грађевински предузимач, градитељ болничких зграда у Ивањици и Гучи, сеоских школа, дела пута Ивањица–Ариље, брат министра и народног посланика Антонија Анта Радојевића. Живео у Дубровнику.

11 Миливоје Мишо Милутиновић (1883–1954), познатији као Мишо Ширет, трговац из Сађавца.

12 Тихомир Салевић, председник општине Ивањица пре Првог светског рата, берберин и кафеџија.

* * *

Записник

седнице одбора Више основне школе у Ивањици одражате на дан 11. октобара 1921. године

Управитељ школе доставља знању Школском одбору да је извршен упис ђака у први и други разред Више основне школе за 1921/22. школску годину и да је уписано у први разред 45 ученика-ца, а у други разред 44 ученика-це, свега ђака 89, и да међу уписаним ђацима има деце из неколико општина овог среза, а и из неколико општина Драгачевског среза и један из Студеничког среза.

Према предњем извештају одбор је решио да се сви уписани ђаци како из општине Ивањичке тако и из других места имају примити, као ђаци ове школе, а њихови родитељи да се извеште о правима и дужностима према овој школи која су прописана законом и расписима, а и која ова школска управа са одбором буде прописала, а нарочито у погледу материјалног издржавања школе.

2. Управитељ школе подноси списак уписаних ђака у први и други разред и предлаже одбору: да се састави списак родитеља за које се мисли да могу према своме имовном стању давати добровољну помоћ за издржавање ове школе и да одреди величину те добровољне помоћи.

Одбор је решио: да се одмах састави списак и да се од сваког ђачког родитеља тражи помоћ по 10 динара месечно почев од 1. септембра 1921. године па до 1. септембра 1922. године. Ко од родитеља не буде драговољно хтео давати помоћ овој школи, према њему неће одбор чинити никакву принудну меру. Списак је састављен и у њега је унето 62 ђачка родитеља; он је потписан од стране одбора. Школска управа саставиће листу по којој ће се сваког месеца примати добровољна помоћ и предавати на потпис г. Цветку Радојевићу, школском благајнику.

3. Управитељ школе извештава одбор: да је у прошлој школској години примао од ђачких родитеља по 10 динара месечно на име помоћи за издржавање ове школе и да је ова помоћ завођена у листе, које су од стране ове школске управе биле израђене и које је потписивао као благајник г. Радојица Јеремић¹³ при примању новца. Г. Радојица Јеремић има поднети рачун о примљеном овом новцу и рачун о утрошеном новцу, расходу. Предлаже да се изврши преглед ових рачуна.

¹³ Радојица Јеремић (1876–1964), ивањички трговац, оснивач и највећи акционар банке „Јавор“, један од најзначајнијих акционара хидроцентрале на Моравици, сврстан међу најбогатије Ивањичане.

Одбор је решио да прима к знању предњи извештај управитеља школе и позвао г. Радојицу Јеремића да састави рачун о примљеном и утрошеном новцу за Вишу основну школу и положи Школском одбору.

4. Управитељ школе извештава Школски одбор да одређене помоћи од стране среза и округа за ову школу за 1920. годину још ни до данас није примио и да је учињен потребан корак да се одређене суме помоћи што пре даду овој школи. Даље извештава да су и среска и окружна скупштина ставиле у своје буџете за 1921. годину за помоћ овој школи по 2.500 динара.

Одбор је решио да се прими к знању извештај и да управа школе уради даље шта треба како би се ове одређене помоћи што пре дале.

5. Управитељ извештава Школски одбор да је за служитеља примљен Велимир Петровић овдашњи са месечном платом од (300) триста динара, која ће му се рачунати од 1. октобра ове године као од дана када је на дужност ступио, а по решењу управитеља ове школе од 28. септембра ове године број 116.

Одбор је решио да прима к знању предњи извештај управитеља школе о примљеном школском служитељу.

Са овим је овај састанак закључен.

Пословођа-управитељ	Чланови:	Председник Школског одбора
<i>Радул Перишић</i>	<i>Витомир Шолајић Цвешко Радојевић Миша Милутиновић</i>	<i>Тихомир Салевић</i>

* * *

Записник

седнице одбора Више основне школе у Ивањици држате на дан 28. јануара 1922. године.

На овој седници били су: председник одбора г. Тихомир Салевић, чланови одбора: г.г. Витомир Шолајић, Миливоје А. Милутиновић и пословођа Радул Перишић.

Предлози: Управитељ школе предлаже да се на овој седници састави школски буџет за 1922. годину.

По предњем предлогу одбор је саставио школски буџет ове школе за 1922. годину у два равна примерка и то:

Приходи од:

а) дуговања:

1. Од општине Ивањичке помоћ за 1920. и 1921. годину 1.000 динара
2. Од среза Моравичког помоћ за 1920. и 1921. годину 2.500 динара

б) редовни приходи:

3. Од среза Моравичког помоћ за 1922. годину 5.000 динара
4. Од округа Чачанског помоћ за 1922. годину 2.500 динара
5. Добровољна помоћ од имућнијих ђачких родитеља у 1922. години 5.500 динара

Укупно 16.500 динара и словима: шеснаест хиљада и пет стотина динара.

Расходи:

1. Додатак управитељу по члану 66 закона о народној школи 96 динара
2. На исплату станарине за четири наставника 1.680 динара
3. На плату школског служитеља 3.600 динара
4. На прославу Светог Саве 100 динара
5. На оправку и кречење школске зграде 1.000 динара
6. На набавку школског намештаја 1.000 динара
7. На набавку школских учила 1.000 динара
8. На набавку огрева за школу 800 динара
9. На набавку књига и часописа за ђачку и школску књижницу 500 динара
10. На канцеларијске потребе 500 динара
11. На набавку прибора за одржавање чистоће и дезинфекцију 500 динара
12. На набавку књига за поклон ученицима о испиту 200 динара.
13. За набавку намештаја, наставних средстава, учила и свега осталог што је потребно за претварање ове школе у нижу средњу школу – четвороразредну гимназију 5.524 динара

Што излази укупно 16.500 динара и словима: шеснаест хиљада и пет стотина динара.

28. јануар 1922. године

Ивањица

Пословођа-управитељ	Чланови:	Председник Школског одбора
<i>Рагул Перишић</i>	<i>Вишомир Шолајић Миша Милутиновић</i>	<i>Тихомир Салевих</i>

* * *

Записник

седнице одбора Више основне школе у Ивањици држата на дан 13. марта ове године

На овој седници су били присутни председник Школског одбора г. Тихомир Салевић, чланови: г. г. Витомир Шолајић, Алекса Радојевић¹⁴, Цветко Радојевић и Миша Милутиновић и пословођа-управитељ г. Радул Перишић.

1. Привремени благајник ове школе г. Радојица Јеремић подноси рачуне из 1920. и 1921. године школске примљеног добровољног прилога од имућнијих ђачких родитеља и тражи да му одбор прегледа и прими.

По овоме је одбор решио: да се поднети рачун привременог благајника г. Јеремића примања и издавања прегледа. Одбор је прегледао рачуне и нашао да је г. Радојица Јеремић примио 3.650 (три хиљада шест стотина педесет динара) по рачуну примања од бр. 1 до бр. 31, а издао 3.397 динара (три хиљаде три стотине деведесет седам) по рачуну на страни издавања од броја 1 до броја 23. Разлика у суми су 253 (две стотине педесет три) динара јесте вишак примања. Од ових 253 динара издато је г. Милисаву Арсовићу наставнику ове школе на име припадајаћег му додатка по члану 16. закона о народним школама а за време од 15. фебруара 1921. до 31. августа 1921. године рачунајући по 35 динара месечно – свега 227 динара. Остатак готовине у суми од 25,50 динара (двадесет пет и 50% динара) предато је благајнику г. Алекси Радојевићу да се унесе у рачун вандредног прихода у школске рачуне за 1922. годину. Из приложених докумената о исплати види се да је привремени благајник г. Радојица Јеремић исплатио све материјалне издатке за школску 1920. и 1921. годину, да је исплаћена станарина наставницима ове школе по члану 16. закона о народним школама од 1. септембра 1920. па до 1. септембра 1921. године, а управитељу додаток по члану 64 закона о народним школама до краја 1921. године. Школска каса има исплатити на име квартирине од 1. септембра 1921. године па до краја децембра 1921. године и то: г. г. Радулу Перишићу и Милисаву Арсовићу; Божидару Томићу¹⁵ за два месеца: октобар и новембар. Јосипу Локасу¹⁶ за децембар и Александру Адамовићу за октобар, новембар и децембар. Других школских дуговања нема до краја ове године. Виша основна школа добила је помоћ у суми од 2.500 динара (две хиљаде и пет стотина динара) од округа

14 Алекса Ацо Радојевић (1882–1944), трговац, најстарији Миленков син.

15 Божидар Ј. Томић (Богојевићи код Ариља, 14. април 1895 – ?), учитељ. Завршио учитељску школу (1919), положио практични учитељски испит (1922). Као учитељ радио у Штиткову, Брезови (до 1920), Шумама, Вишој основној школи (1920–1921) и Основној школи (1921–1922) у Ивањици. Премештен у Прилике (1922), потом у Рокце (1923), па у Београд. Пензионисан 1935. године. Одликован Орденом Светог Саве (1928).

16 Јосип Локас, наставник Више основне школе у Ивањици у школској 1921/22. години.

Чачанског која је сума предата одређеном старом благајнику г. Цветку Радојевићу, коју суму има унети у примање за рачуне 1922. године као вандредни приход пошто ова сума није обухваћена буџетом за 1922. годину. Овај је рачун прегледан, нађено да је у свему исправан те се према томе рачунополагач г. Радојица Јеремић разрешава од овог рачуна.

2. Председник одбора предлаже да досадашњи благајник г. Цветко Радојевић, који је дао оставку на одборничку дужност због својих трговачких послова, преда рачун благајне школске новоизабраном благајнику г. Алекси Радојевићу.

Одбор је према овоме усвојио предлог председника одбора да г. Цветко Радојевић склопи рачун школске благајне и преда одређеном благајнику г. Алекси Радојевићу.

3. Управитељ школе предлаже одбору да изврши преглед досадашњих примљених клупа за школу и да донесе одлуку о њиховом примању.

Одбор је према предложеном предмету решио: да се клупе прегледају и по том је преглед извршен и клупе примљене, као и то да г. Арсеније Михаиловић столар изради и да школи још седам клупа.

4. Управитељ школе предлаже да: одбор скрене пажњу школском благајнику да се има у свима издацима строго придржавати одређених буџетских позиција одобреног буџета за 1922. годину, као и то да све признанице по набавкама учињеним има подносити на потпис управитељу школе и председнику одбора и да набавке врши по требовању школске управе.

Према овом предлогу одбор је исти предлог примио к знању с тим: да се благајник има управљати по истоме тј. подносити све признанице по којима је извршена набавка потребних ствари за школу – оправка школе, исплату служителске плате, и све друге осим исплате станарине наставницима по члану 16 закона о народним школама и додатка управитељевог по члану 64 закона о народним школама.

Са овим је овај састанак закључен.

13. марта 1922. године
Ивањица

Пословођа-управитељ	Чланови:	Председник Школског одбора
<i>Радул Перишић</i>	<i>Алекса М. Радојевић</i> <i>Миша А. Милутиновић</i>	<i>Тихомир Салевић</i>

***

Записник

седнице одбора Више основне школе, одржане 24. септембра 1922. године

На овој седници били су: председник Школског одбора г. Тихомир Салевић, чланови одбора: г.г. Алекса М. Радојевић, Миша А. Милутиновић и пословођа Радул Перишић.

Предлози:

1. Управитељ школе извештава одбор да су многа прозорска окна поразбијана на учионицама већина од јаких ветрова и олује.

Одбор је прегледао прозоре на учионицама ове школе и нашао да су прозори заиста услед ветра-олује поломљени и да је потребно да се што пре оправе па је решио да се прозори одмах оправе, како би се рад у школи без сметњи могао отправљати. Ставља се у дужност благајнику школском да нађе мајстора и са управитељем школе изврши погодбу са мајстором за ову оправку. Благајник ће настојати да се оправка ових прозора што пре изврши.

Са овим је данашња седница закључена.

Пословођа-управитељ	Чланови:	Председник Школског одбора
<i>Радул Перишић</i>	<i>Алекса М. Радојевић</i>	[није потписао]

***

Записник

седнице одбора Више основне школе одржане фебруара 1923. године

На овој седници били су пристни: [није наведено]

1. Управитељ школе предлаже одбору да се састави буџет за ову школу за 1923. годину и да се исти пошаље окружном школском одбору на преглед и одобрење.

Одбор је усвајајући предњи предлог управитеља школе решио: да се састави нацрт буџета за ову школу за 1923. годину и да се исти у два равногласна примерка пошаље окружном школском одбору на преглед и одобрење. Да у буџет школски за 1923. годину уђу ове позиције:

А. Приход

1. Од среза Моравичког помоћ за 1923. годину 8.000 динара
  4. Од округа Чачанског помоћ за 1923. годину 10.000 динара
  5. Од имућнијих ђачких родитеља помоћ у 1923. години 6.000 динара
- Свега прихода динара 24.000

Б. Расход

1. Додатак управитељу по члану 66. закона о народној школи 96 динара.
  2. Станарина за шест наставника 2.520 динара
  3. Плата школских служитеља 4.800 динара
  4. На прославу Светог Саве 100 динара
  5. На оправку и кречење школске зграде 1.200 динара
  6. На набавку школског намештаја 2.000 динара
  7. На набавку школских учила 2.000 динара
  8. Огрев и осветљење школе 1.500 динара
  9. Набавка књига и часописа за школску и ђачку књижницу 1.000 динара
  10. На канцеларијске потребе 500 динара
  11. На набавку прибора за одржавање чистоће и дезинфекцију 800 динара
  12. На набавку књига за поклон о испиту 300 динара
  13. На набавку намештаја, наставних средстава, учила и свега осталог што је потребно за претварање ове школе у нижу средњу школу - четвороразредну гимназију 7.184 динара
- Свега расхода динара 24.000 и речима динара: двадесет и четири хиљаде.

Са овим је данашња седница закључена.

Пословођа-управитељ	Чланови:	За председника Школског одбора, одборник
<i>Рагул Перишић</i>	<i>Алекса М. Рагојевић</i> <i>Миливоје А. Милушиновић</i>	<i>Милан</i> <i>Нешовановић</i> ¹⁷

17 Милан Нешовановић, пекар из Ивањице

Зачисник	
Седница одбора Више основне школе у Ивањинци одржане на дан 11. октобра 1921. год.	
<p>1. Учркована школе до- ставља знању школског одбора да је извршена чине фиска у I и II рас. Више основне школе за 1921./22. школску годину и да је уписано у I рас. 45 ученика-ца, а у II рас. 44 ученика-це, свега фиска 89, и да међу уписанима највише има деце из неколико општина ове среза, а и из неколико општина државног среза и 1. из суседних о.</p> <p>Према предлогу извештају одбор је</p>	<p style="text-align: center;">Решило :</p> <p>Да се сви уписани деца, како из општина Ивањинке, тако и из других места имају при- мити, као деца ове школе, а највише родитељи да се извесне правила и дужностима према др- жавној школи су уписана задржа-</p>

Страница свеске Зачисника рада Школског одбора Више основне школе

Зграда у центру Ивањице у којој је радила Виша основна школа

Резиме

Виша основна школа у Ивањици радила је по гимназијском наставном плану и програму. Почела је са радом 1. септембра 1920, да би 25. октобра 1923. године била претворена у приватну средњу гимназију. Прве школске године у први разред уписано је 49 ученика различитог годишта, старости од 10 до 16 година. Сва деца су била из Ивањице и ближе околине. Најчешће су то била деца занатлија, земљорадника и трговаца, али је имало и учитељске и свештеничке деце. Следеће године уписано је 46 деце, међу којима се појављују ђаци из Драгачева и удаљенијих планинских села Моравичког краја. Треће године рада Више основне школе у први разред уписано је 49 ученика. Последње 1923/24. школске године уписана су 44 првака. Школа је тада имала 142 ученика и претворена је у нижу гимназију. Кроз клупе Више основне школе у Ивањици прошло је 188 ученика, од којих су многи касније направили завидне каријере.

SVETISLAV LJ. MARKOVIĆ

**PROCEEDINGS OF THE TEACHERS' COUNCIL AND THE SCHOOL BOARD
OF THE SENIOR PRIMARY SCHOOL IN IVANJICA
1921-1923**

Summary

The Senior Primary School in Ivanjica worked according to grammar school's curriculum. It was started on September 1st 1920. On October 25th 1923 it was transformed into the Private County Grammar School. 49 students from the age of 10 to the age of 16 enrolled in the first form in the first school year. All the children were from Ivanjica and its neighbourhood. They were often the children of craftsmen, farmers and tradesmen, but there were also teachers and priests' children. The following year 46 children enrolled in the school. There were also some children from the region of Dragačevo and remote mountain villages of the Morava region. In the third year of its work, 49 children enrolled in the first form. In the last 1923/24 school year, 44 first-year-students enrolled in the school. At that time there were 142 students and the school was transformed into the Junior Grammar School. There were 188 students altogether in the Senior Primary School in Ivanjica. A lot of them made distinguished careers.

НИКОЛА Ј. БАКОВИЋ

Међуопштински историјски архив за град Чачак
и општине Горњи Милановац и Лучани, Чачак

ДОКУМЕНТИ ИЗ ЛИЧНОГ ФОНДА ВОЈКА ЧВРКИЋА

АПСТРАКТ: У прилогу су приређени документи из личног фонда Војка Чвркића (1898–1942), министра пошта у Краљевини Југославији. Приређена су два Чвркићева писма из 1942. године, у којима се он жали на свој третман од стране окупационих власти, као и допис Начелства среза љубићког којим се наређује хапшење Чвркића и његовог синовца Гвоздена. Приређена је и документација у вези са захтевом Чвркићеве удовице Јелене да јој се призна право на добијање мужевљеве пензије. На крају су фотографски репродуковане Чвркићева умрлица и фотографија с четрдесетодневног помена.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Војко Чвркић, Јелена Чвркић, Други светски рат, Југословенска војска у отаџбини, Рошци.

Војко Чвркић (1898–1942) је похађао основну школу у родним Рошцима, гимназију у Чачку, док је студије права завршио на Универзитету у Београду. Током студентских дана био је члан удружења *Словенски јуџ*. По дипломирању се бавио адвокатуром, а заједно са братом Михаилом, који је по занимању био пољопривредник, почетком тридесетих година XX века постаје један од најистакнутијих припадника опозиције шестојануарском режиму у чачанском крају. Упркос томе, браћа Чвркићи 1935. године прелазе у новоосновану владајућу Југословенску Радикалну Заједницу (наводно у замену за четрдесетогодишњу концесију над Овчар Бањом).¹ У страначкој хијерархији, Војко Чвркић брзо напредује, те је већ у јуну ушао у Главни одбор странке, а убрзо постаје и потпредседник Народне скупштине. Милан Стојадиновић га октобра 1937. године поставља за министра пошта, телеграфа и телефона.² У влади Драгише Цветковића, Чвркић је министар без портфеља.³ Почетком 1942. године био је хапшен од стране окупационих власти, а 9. децембра су га на Каблару убили

1 Dragoslav Smiljanić, *Sećanja na jednu diktaturu*, Rad, Beograd, 1960, 98–99.

2 Радош Љушић и др, *Владе Србије 1805–2005*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005, 349–351.

3 Р. Љушић, *нав. дело*, 353–354; Драган Тешић, *Југословенска Радикална Заједница у Србији 1935–1939*. Институт за савремену историју, Београд, 1997, 182, 391.

четници команданта Раковића, наводно због Чвркићевих амбиција да преузме вођство од Драже Михаиловића.⁴

Приређена документа припадају личном фонду Војка Чвркића, који је Архиву у Чачку предала Ранка Симовић 1960. године. Фонд се састоји из једне кутије списа, претежно преписке из периода Чвркићевог бављења политиком и ратних година, Чвркићевог незавршеног дневника, његове умрлице, као и послератне документације у вези с остваривањем права Војкове удовице Јелене на мужевљеву пензију. У претходним бројевима *Изворника* објављено је више докумената о Војку Чвркићу. Зорица Матијевић је приредила део Чвркићевог дневника,⁵ Радован Маринковић и Милија Пантелић су приредили писмо његове жене Јелене четничком мајору Палошевићу (није део архивског фонда),⁶ док је Никола Баковић публиковао обимну преписку министра Чвркића с партијским друговима и познаницима.⁷

У овом броју *Изворника* приређена су два писма Војка Чвркића неидентификованим адресатима (Владимиру и Ранку) написана 1942. године, у којима Чвркић објашњава свој тежак положај у односу на третман од стране окупационих власти. Писма су куцана писаћом машином, без потписа, те вероватно представљају Чвркићеве концепте. У вези с овим писмима, додат је и допис Начелства среза љубићког којим се наређује хапшење Чвркића и његовог синовца Гвоздена. Допис садржи списак 33 лица која је требало ухапсити, међу којима и Војислава, сина пуковника Драже Михаиловића. Затим, приређена је жалба Чвркићеве удовице Јелене Окружном народном одбору у Чачку поводом одлуке Среског народног одбора у Љубићу да јој ускрати право на уживање мужевљеве пензије, због његове сарадње с квислиншким формацијама, као и одговор Окружног народног одбора. На крају одељка, репродуковане су умрлица Војка Чвркића и једна фотографија с његовог четрдесетодневног помена. Овде приређена документа приређена су у оригиналном облику, уз минималне правописне интервенције и тумачења приређивача. На појединим местима раздвојени су предугачки пасуси како би били избегнути блокови текста несродног садржаја, и делимично је прилагођена интерпункција и правопис (писање великог слова) ради лакшег читања.

4 Зорица Матијевић, „Недовршени дневник Војка Чвркића“, *Изворник* 9 (1992), 151.

5 З. Матијевић, *нав.гело*, 151–158.

6 Милија Пантелић и Радован М. Маринковић, „Писмо Јелене Чвркић мајору Палошевићу“, *Изворник* 13 (1997) 110–117.

7 Никола Баковић, „Изабрана преписка Војка Чвркића 1935-1939.“, *Изворник* 28 (2013) 77–98.

*

14 – I – 1942 год. – Рошун⁸

Драги мој бане Владимире,

Пишем ти под изузетно тешким околностима за целу моју породицу.

Неке битанге без срца, части и морала доставиле су управи града Београда: да ја са својом женом Јеленом и синовцем Гвозденом живим илегално у селу Рушунама у срезу љубићском.

Специјална полиција управе града III одељење издала је налог начелнику среза љубићског да се ухапсимо и спроведемо у Београд ја и моја жена Јелена и мој синовац Гвозден.

Драги Владо прочитај писмо које упућујем Делимиру Петровићу и из њега узми доказе за себе, па и ти и преко твојих пријатеља чини све да се ослободимо ове страшне и чудне беде. По твојем личном знању и по доказима које наводим нисам и не могу бити ни за шта крив.

Кад ви моји пријатељи све ове доказе изнесете власти, па ако се и после тога буде хтела пропаст моје породице и уништење моје миле деце под ударцем душевних мука онда ћу од себе дати последњи дах у одбрану, достојан правог човека и правог Србина. За ове последице зна се ко ће бити крив.

Г-ђу Ружу, Верицу и тебе поздравља,

Војк. Чвркић

*

Драги мој Ранко,

Био сам адвокат, па ми је познато да може човек да страда невин. Да се то деси потребно је било да се неким пуким несрећним случајем појави неки основ подозрења.

Знам да може човек политички да страда /најлакши најчешћи случај на Балкану/ али је код тог случаја потребно да страдалник активно политички ради.

Да човек страда без иједног основа подозрења, само зато што се зове Војко, то је незапамћено.

Да човек политички страда у време кад се политиком не бави, то је невиђено.

Ако треба да страдам што сам се раније бавио политиком? Да ли је сретно изабран моменат страдања када је цео српски народ разапет на крст мучеништва? Да ли је човечански да се онда врше политичке освете?

Да ли је здравом разуму схватљиво, данас када је српском народу

---

⁸ Овај документ је куцан писаћом машином, и у оригиналу стоји погрешно име села Рошци („Рошун“ и „у Рушунама“), вероватно услед грешке у прекуцавању писма.

за одржање голог живота потребан мир, да се гоне по лажним доставама неправедно најмирнији људи.

Напротив, основно правило за одржање мира и реда јесте, да се створи стање у коме ће се мирни и лојални људи осећати потпуно сигурни.

Према мени се поступа противно томе основном правилу. Ја страдам без и једног основа подозрења. Гоним се политички када политички ништа не радим и када сам најлојалнији. Страдам када и речју и делом свуда говорим да је најпотребније очувати ред и мир. Ја сам целим бићем за ред и мир, а мојој се породици створио пакао. Деца су изложена уништењу под ударцима душевне патње. Жена ми страда разапета на крсту само зато што је се случајно пре 19 година удала за Војка Чвркића. Породица цела изложена је бесомучној хајци само зато што је одувек гонила све неваљалце који су насртали на правду и српски образ. Сада се ти неваљалци користе данашњим ратним приликама и подло клеветају. Верујем да у данашњој влади има Срба због тога те молим да идеш у Београд и да им кажеш:

1. Био сам прошле зиме девет недеља у затвору потпуно невин и Немци су се чудили да тако Срби могу лажно оптуживати своје виђене људе.
2. После тога затвора када сам сагледао сву голотињу оних који подмећу лажне оптужбе нигде нисам кренуо нити ма шта предузео док нисам претходно обавестио власти. Напустио сам и своје родно место и кућу, па са одобрењем власти кренуо у далеки свет само да неваљали људи немају могућности да ме доведу ма са ким и ма са чим у моме крају, што би било непожељно данашњем политичком стању.

Све то није помогло људи без срца, части и морала тужили су – власти су прихватиле тужбу – следовао је налог о хапшењу моме, моје жене и мога синовца.

Моје је право да тражим да власти испитају моје кретање и рад, па тек онда доносе одлуку. Ја се браним следећим материјалом који се врло лако може проверити:

1. Од дана мога пуштања из затвора немачке полиције /Гестапоа/ 19. јануара 1942. године становао сам стално у Београду, улица Драгачевска 31/II. За то време долазио сам два пута у Чачак код својих. Цео месец мај и до 7. јуна 1942 године провео сам у Доњем Милановцу са својим дететом Горданом код свога кума Др. Милана Глигоријевића лекара. После тога дошао сам са својим дететом Горданом својој кући у Рошце, код Чачка.
2. Моје становање у Београду уредно је пријављено власти – Управи града Београда.
3. Оба пута када сам долазио у Чачак имао сам зато дозволу – објаву надлежног VIII кварта. Т[а]кође сам оба боравка у Чачку пријавио начелнику среза трнавског и претстојништву полиције у Чачку.

Из Чачка за Београд оба пута сам се повратио по дозволи – објави полиције из Чачка.

4. За Доњи Милановац отишао сам из Београда по дозволи VIII кварта. Овај боравак у Д. Милановцу пријавио сам начелнику Среза поречког у Д. Милановцу. Из Д. Милановца дошао сам својој кући по дозволи начелника Среза поречког и боравак код своје куће пријавио суду општине рожачке 12. јуна 1942. године.

Оригиналене исправе о напред изложеном кретању налазе се код мене и то:

1. Пријава Управе града Београда од 3-XI-1941. год.
2. Објава кварта бр. 586 од 24-I-1942. год.
3. Пријава предстојништву полиције у Чачку.
4. Објава VIII кварта бр. 5374 од 19. марта 1942. године.
5. Објава прест. Полиц. У Чачку бр. 3485 од 9. априла 1942. год.
6. Објава VIII кварта бр. 1060 од 27. априла 1942. год.
7. Објава начелника Среза поречког бр. 1030 од 6. јуна 1942. год.

У Београду сам био свакодневно у друштву: Анте Маштровића,⁹ Бранка Миљуша¹⁰ и Ђуре Чајовића¹¹ бив. Министара, Делимира Петровића, бив. Народног пос. – Драгачевска 31. Чешће сам одлазио код Др. Боже Милошевић, лекара – Венизелосова 10 и код др. Мирка Шипке, ветеринара - Краљице Марије 87.

У Чачку сам био свакоднев[н]о у друштву: Светозара Лепосавића, и Симе Кастратовића, учитеља, Миодрага Рабреновића, старешине суда и Властимира Ивановића, баштована. Становао сам код Милица Терзића, трг.

У Д. Милановцу био сам стално у друштву: начелника среског Божидара Стојковића и код њега ми је становала ћерка Гордана, управника поште Драг. Јанковића и Др. Милана Глигоријевића, лекара.

Сва наведена лица могу се испитати о моме кретању, понашању и другим околностима које интересују власти.

Напред наведеним исправама и лицима може се испитати свакодневно моје бављење – пребивање и рад од 19. јануара 1942. год. до данас. А раније време до 19. јануара проверено је истрагом немачке полиције /Гестапоа/ за време мога затвора.

Сигурно је и поред овога полиција пратила и знала моје кретање као политички истакнутог човека, те јој није потребно нарочито испитивање.

Ако полиција и поред овако јасних доказа жели и моје саслушање онда нека се тражи да се саслушам код начелника Среза љубићког по чему ћу поступити.

Моја жена Јелена пореклом је Јеврејка. Покрстила се још 1923. г. У годину 1924. променила је и своје презиме у право српско Хајдуковић. Ово је учинила

9 Министар без портфеља у влади Драгише Цветковића (Р. Љушић, *нав. дело*, 354).

10 Министар без портфеља у влади Драгише Цветковића (*Истио*).

11 Министар физичког васпитања у Влади Драгише Цветковића (*Истио*).

побуђена српским националним осећањем, што се види из оригиналног решења Министарства унутрашњих дела бр. _____, које имамо у рукама.

Своје порекло пријавила је по наређењу немачких власти начелнику среза љубићског. О чему имамо доказ оверен препис те пријаве.

Начелник је дао предлог чији оверен препис имамо у рукама да се на њу не примењује Уредба о Јеврејима пошто се покрстила и променила своје пр[е]зиме са националних побуда како је наведено напред и тај је предлог усвојен, а она ослобођена, што може потврдити под заклетвом ондашњи начелник Божићар Павловић, сада живећи у селу Мојсињу ср. Љубићи.

Мој синовац Гвозден организовани је четник и сада је на служби у љубићском четничком одреду.

Моли у томе моје надлежне да нас код овако чисте ситуације не прогоне.

Са своје стране дајем реч да ћу то високо ценити.

Неваљали људи оптужили су ме лажно и сада се код власти у коју верујем браним од клеветника.

*

Начелство среза Љубићског

Пов. бр. 576

24. јуна 1942. год.

Љубић

Штабу четника

Командирима српске државне пољске страже

Окружно начелство округа Краљевачког са актом Пов. бр. 067 од 17. јуна 1942. год. доставио је следеће:

Управа града Београда пов. II бр. 435 од 6. јуна 1942. г. доставља:

„Према наређењу немачких власти Гестапоа у Београду изволте најхитније предузети трагање, по проналаску похапсите и спроведите овој управи сва ниже означена лица, и то:

1. Перића Владимира, резервног поручника рођ. 5. XII 1914. год. у селу Преображењу – Врање, од оца Стојана и матере Милице. II бр. 6216/42

2. Минић Боривоје, ваздухопловни поручник или капетан, рођен 25. VIII 1914. год. у селу Преображењу – Врање, од оца Стојана и матере Милице. II бр. 6216/42

3. Михаиловић Д. Војислав, ученик гимназије, син пуковника Драже Михаиловића. II бр. 6596/42

4. Ристовић Милорад, пешадиски поручник. II бр. 5970/42

5. Будимир војвода Кочански, наводно је био трговац вином из Кучева. II бр. 5917

6. Радовановић Исидор, поручник и бив. командант места четничких одреда на Руднику II бр. 6217
7. Тумбан Петар, стар око 36 год., бив. полицијски чиновник, последњи боравак био је у Љигу II бр. 6128
8. Лазовић Н., капетан. II бр. 5917
9. Симић Топлица, наредник рођен у селу Слеччевићи код Шапца, стар око 30 год. II бр. 6139
10. Вемовић Пуниша, мајор, последње боравиште било у Љигу. II бр. 6587
11. Узелац Симо, инжењерски капетан, рођ. 30 X 1912. г. у Темишвару од оца Петра и мајке Петре из Београда, одјављен из Крагујевца. II бр. 6138
12. Вучковић И. Константин, поручник, рођен 1. V 1909. г. у Спарићу, одјављен из Београда за Чачак. II бр. 5962/42
13. Перовић И., вазд. наредник. II бр. 5921/42
14. Ђорђевић Ранко, официр. II бр. 5926/42
15. Арсић Станимир, капетан II класе, рођен 27. II 1907. год. у Београду, последњи пут виђен у Аранђеловцу. II бр. 6123/42
16. Јосимовић Момчило, индустријалац, син Драгољуба Јосимовића, инд. из Београда, рођен 8. XI 1907. год. у Београду, вероватно се крије по рудницима свога оца који се налазе код Јошаничке Бање, Лазаревца и Трстеника. II бр. 6588/42
17. Шипетић Радомир, војвода трнавски, сада се налази негде око Чачка. II бр. 6204/42
18. Чвркић Војислав – Војко, бив. министар и жену му Јеврејку који треба да се налазе око Чачка у срезу Љубићском. II бр. 6119/42
19. Чвркић Гвоздена, земљ. из Рожаца, среза Љубићског треба да се налази са братом Војком. II бр. 6120/42
20. Додер Реља, капетан II класе, иначе геометар, последње боравиште Љиг. II бр. 6595/42
21. Вујичић Душан, ваздухопловни наредник. II бр. 6590/42
22. Дебељаковић Александар, поручник рођен 1. XII 1915. г. у Приштини. II бр. 6969/42
23. Топаловић Драгомир, поручник. II бр. 5925/42
24. Граковића Предрага, интендантског поручника, последње место боравка Прњавор код Ужичке Пожеге. II бр. 6965/42
25. Тодоровић Марко, арт. капетан, рођ. 24. јула 1907. г. у Београду од оца Петра и мајке Милице. II бр. 5914/42
26. Неготинац Серафим, коњич. капетан рођен 6. X 1912. г. II бр. 6124/42
27. Херљинек Рудолфа, пешадиски капетан рођен 23. јула 1906. г. у Новом Месту од оца Карла и мајке Кармене. II бр. 5977/42
28. Михаиловић Александра, арт. капетан II класе. бр. 5974/42
29. Ранковић Бранко, поручник, треба да се налази негде око Чачка и Ужица. II бр. 6205/42

30. Пејчић Предраг, потпоручник, рођен 6. маја 1916. г. у Босанском Петровцу. II бр. 5926/42

31. Кутофања, интендантског поручника, наводно Јеврејин, треба да се налази у Пожези или околини. II бр. 6203/42

32. Кандић Вукота, теолог, рођен у Номешицу [?] последње место боравка Младеновац.

33. Милутиновић Јован, капетан. II бр. 6319/42.

Предње се доставља наслову ради знања и трагања, те у случају проналаска некога од горе именованих, ухапсити и спровести Управи града Београда с позивом на горњи број.

Срески начелник

*

Окружном народном одбору Чачак

За регулисање пензије потребно ми је уверење да мој пок. муж Војко П. Чвркић бив. мин. није сарађивао са окупатором да није био у квислиншким организацијама, да није сарађивао са четницима Д. М.

Такво уверење издао ми је месни народни одбор општ[ине] Рожачке са потписом свих одборника, као што се на оригиналном уверењу може видети, са конкретним доказима да је страдао и прогоњен мученички од стране најзад и главу изгубио.

Срески одбор у Љубићу (наиме претседник и секретар заслепљени мржњом према мом пок. мужу, нису се устручавала да се огреше о правду и правичност што не би смело да се догоди у законској земљи створеној на принципима правде и правичности као што је наша данашња Југославија.

Претседник и секретар нар. одбора Љубић, ни једним конкретним разлогом нису могли да докажу неисправан став једног великог патриоте и народног добротвора као што је био мој пок. муж. Нека ми је допуштено да поставим питање, које се мерило узима за исправност и вредност једнога човека. Да ли лично и партијско расположење и нерасположење или стварне и конкретне чињенице. Једна законска земља која се подигла кроз борбу и крв, свакако неће поставити своје темеље на трошном и рђавом земљишту, како се у многоме радило у бившој Југославији што је довело до њеног распада.

У слепој и безочној мржњи и пристрасности претседника и секретара одбора среза Љубићског у овом мом случају понашали су се овако: Претседник каже секретару: „Ајде да јој издамо“. Уверење је стајало пред њим написано. Секретар устаје и каже: „Чекај да видим“ и оде. Пошто се вратио уверење је потписао. Подноси се уверење претседнику на потпис. Претседник се нећка: „Ја не могу да потпишем. Војко је био министар у трулој Југославији итд“. Ређао је увреде мом мртвом мужу. Тако су се коцкали и нећкали, те хоће, те

неће. И најзад по тренутном расположењу, или како сам им казала у очи руководе се по ђефу, и још по нечијем дослуху, реше те ме овим скроз неправедним решењем по мог мртваг мужа – одбију од тражења.

Може ли бити веће неправде него мртвом човеку чија дела стоје опипљива и стварна, одузимати и каљати част.

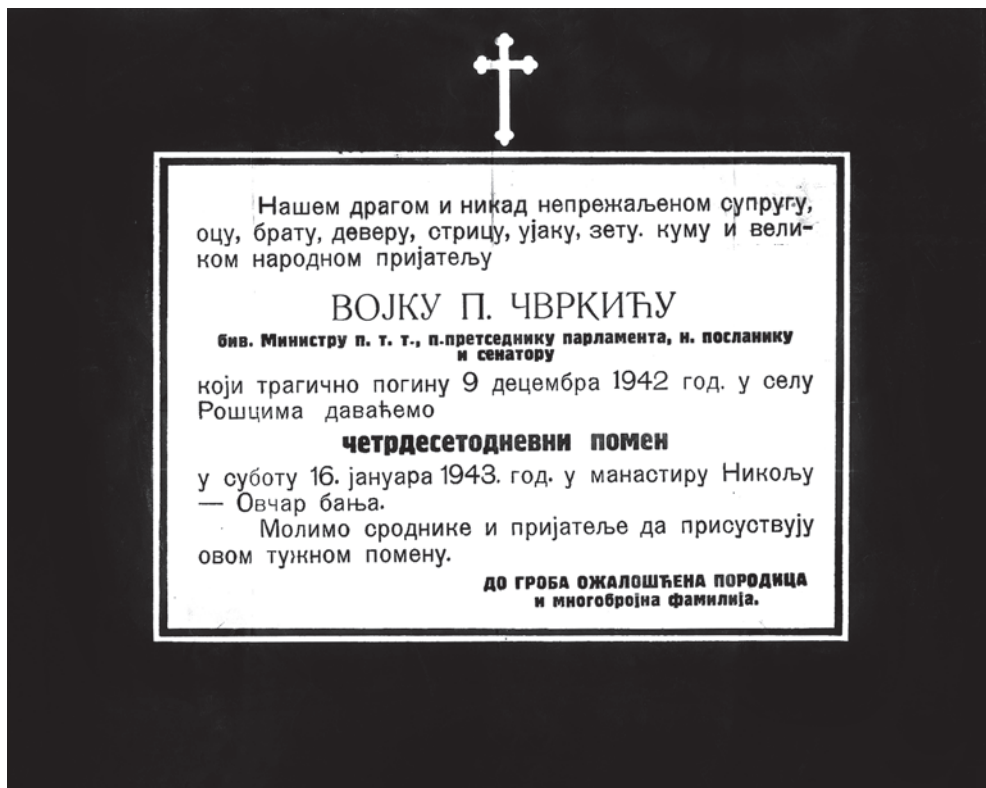
Конкретно: тај неки претседник и секретар, зар сваког дана не уживају плодове стваралачког народног рада мог пок. мужа: То је палата поште у Чачку. Најлепши пут кроз цео срез Љубићски. Исто тако диван пут кроз срез Таковски. Школе у једном и другом срезу, станица Трбушанска саграђена. Безброј мостова, задруге подигнуте и обилно потпомогнуте, и безброј јавних објеката и многе породице из беде подигнуте на један достојан стандард живота. А зар им исто тако није познато да је мој пок. муж у прошлом рату подигао немачки војни воз у ваздух у Овчарско-Кабларској клисури.¹²

Могу ли се ове чињенице побити? Па зар ником није познато колико је мој муж имао бесконачно и безграничну мржњу према Немцима. Постоје ли данас живи људи који би својом главом посведочили. Зар је тешко уверити се да је мој пок. муж био пензионисан још у 1938. год. Како је онда мој муж био

Четрдесетодневни помен Војку Чвркићу 16. јануар 1943.

¹² Мисли се на диверзију у којој је учествовао и Војков брат Михаило Чвркић, а у којој је приликом повлачења аустроугарске војске у октобру 1918. године избачен један њихов воз из шина.

саучесник са предратном владом у припремању духовног расула итд итд као што су ми дотични издали решење? А ја тврдим кад би сви радили на духовном расулу као што је радио мој пок. муж онда би та земља цветала.

Зар истина није позната да је мој муж, осуђен 16. јуна 1942. год. на слово „Z“ од емигрантске српске владе. Зар њима није познато да је постојала потерница по целој земљи немачког гестапоа од маја 1942. год. која се такође налази у мом цепу, да се Војко Чвркић и његова жена Јеврејка одмах ухапсе и спроведу спец[ијалној] полицији. Зар им такође није познато да је В. Чв. био пре те потернице био у зиму 1941. и 1942. у гестаповом затвору, заједно са данашњим претседником окружног одбора. Зар им није познато да су окупациони листови грмели да је Војко Чвркић сад комуниста за целу Шумадију. Зар они не знају да су деца моја илегално дошли у други крај државе да их Немци не би узели за таоце, и као последица тога девојчице и данас живе под пнеумотораксом?¹³ Зар они не знају да су Немци заузели моју кућу и из ње изнели све до последњег парчета? Напослетку зар они не знају да је Дражина тројка убила мог мужа? Е па куд више мучење? Зар су толико заслепљени у својој пристрасности да ниједну чињеницу не виде, него уместо да даду одговор на питање које

¹³ Болест „пуцања плућа“, настаје услед накупљања ваздуха у плеуралној шупљини.

им се тражи, прећуткују то, јер не смеју и немају ништа конкретно да кажу што би негативно по тражено уверење, већ су не питајући их нико шта би требало урадити са предатним министром, констатовали да се пород. Војка Чвркића као министру бивше Југославије не да пензија јер они то не заслуђују.

Колико ја ценим срески претседник и секретар су учинили тешку погрешку о закон. Колико је мени познато данашњи наши законодавци нигде нису написали да се неком не да пензија за то што је био министар у бившој Југ[ославији].

Законодавац оправдано тражи да се докаже да ли је дотични пензионер сарађивао са окупатором и четничким сарадницима или не и да према томе добије пензију или не добије.

Према томе, потпуно неоправдано и неправилно издато ми је решење од стране претсед.и секретара среза Љубићског, да се одбијем од пензије. Да тим дали су ми исказ о коме их нико ништа није питао. Питали су ме да ли је В.Ч сарађивао са окупатором или не, да ли је веродостојно уверење народно ослободилачког одбора општине рожачке веродостојан, који са потписима свих одборника каже: да је Војко прогањан од Немаца, да је убијен од Д. М. да су га ови назвали комунистом и као таквог га убили.

Решење претседника и секретара нар. одбора среза Љубићског скроз је неправедно незаконито неправилно што молим окружни народни одбор да поништи у целости. Молим да ми се изда уверење какво се тражи, а не да ми се издају решења према личном и партијском расположењу и да мржња излива до необузданости.

Са пуно воље да ће наш нар. окружни одбор поправити учињену ми неправду молим да се ово неправедно решење поништи и тражено уверење изда.

Дубоко верујем да данашње власти и руководиоци неће чинити погрешке које су чиниле предатне владе а против чега се мој муж борио, молим да ми се изда праведно тражено решење.

Јелена В. Чвркић

*

НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИ ОДБОР

БРОЈ 447. од 4-III-1945 ГОД.

РОШЦИ, СРЕЗ ЉУБИЋСКИ.

На молбу и захтев Јелене пок. Војка Чвркића, бив. мин. пошта, Народноослободилачки одбор општине рожачке издаје

УВЕРЕЊЕ

Којим Народноослободилачки одбор уверава сваку надлежну власт, која има потребе да зна:

- 1) Дапок. Војко Чвркић није са четницима нити са Дражом Михаиловићем.
- 2) Да је убијен 9-ХИ-1942 године од стране четника и Драже Михаиловића у селу Рошцима општине рожачке.
- 3) Да је Војко Чвркић, прогањан и хапшен од стране окупационих власти и његова жена Јелена, што се може видети из приложених преписа управе града Београда – Специјална полиција – број 6119 и 6120 од 3. јуна 1942 године.
- 4) После стрељања партизана 1941. г. овдашњи истакнути четници општине рожачке, похвалили су се пред пок. Војком како су поубијали партизана. На то им је пок. Војко одговорио, Марку Теофиловићу, Гвоздену Илићу и Крсти Ђуновцу: „За сваког убијеног партизана нићиће стотине нових. То сте страшно погрешили.“

Затим су га прозвали комунистом и вођом комуниста, и ту је добио једну околност више за његово убиство.

М.П.
Секретар
В. Милутиновић, ср.

Претседник
Милош Петровић, с.р.

Чланови Н.О.О:

1. Примислав Милутиновић, с.р.
2. Радоња Петровић, с.р.
3. Драгић Маслаћ, с.р.
4. Душан С. Јовановић, с.р.
5. Коста Милошевић, с.р.
6. Велимир Каранац, с.р.
7. Михаило Илић, с.р.
8. Радојко Белошевић, с.р.
9. Драгослав Тодоровић, ср.
10. Милован Петровић, с.р.

*

Бр. 4467
22. VI 1946
Љубић

Јелена жена пок. Чвркића Војка бив. министра пошта и телеграфа из Београда молбом својом Бр. 4467. од 21. јуна 1946. год. тражила је да јој Народни одбор среза Љубићког изда уверење о томе: да њен муж пок. Војко за живота није сарађивао са окупатором и домаћим издајницима, да није припадао ниједној квислиншкој организацији и да својим ра[д]ом није помагао

окупатора и домаће издајнике.

Уверење је тражила у циљу регулисања пензиских принадлежности те услед тога по закону таксу није платила.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ:

Пошто је народном одбору среза Љубићког лично познато да је молиљин муж пок. Војко Чвркић био активни министар у ненародним владама Стојадиновића и Цветковића, да је заједно са осталим члановима тих влада припремао издају Народа Југославије фашистичкој Немачкој и Италији. Да је Војко као функционер, организатор и руководилац Ј:Р:З: припремао духовно расуло Југославије, што је довело после окупације до разбијања јединства Народа Југославије и најзад до братоубилачког рата, који је наше народе коштао огромних жртава, то се са наведених разлога не може издати тражено уверење за признање права за пензију у ком циљу је и тражила наведено уверење.

Са свега напред наведеног Народни одбор среза Љубићког овим

РЕШЕЊЕМ

Извештава молиљу Јелену Чвркић из Београда, да јој се не може издати у реферату овог решења тражено уверење.

Решењем овим известити молиљу па даље по закону поступати. Такса није наплаћена.

Смрт фашизму – Слобода народу.

Секретар
Милован Марковић

Претседник
Д. Јовановић

*

**НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКИ ОДБОР
СРЕЗА ЉУБИЋСКОГ**

Бр. 4642

26. јуна 1946 г.

Љубић

Р.

Јелена жена пок. Чвркића Војка бив. министра пошта и телеграфа из Београда молбом својом бр. 4467. од 21. јуна 1946. год. тражила је да јој Народни одбор среза Љубићког изда уверење о томе: да њен муж пок. Војко за живота није сарађивао са окупатором и домаћим издајницима, да није припадао ниједној квислиншкој организацији и да својим ра[д]ом није помагао окупатора и домаће издајнике.

Уверење је тражила у циљу регулисања пензиских принадлежности те услед тога по закону таксу није платила.

РАЗЛОЗИ ОДБОРА:

Народни одбор среза Љубићког није молићи могао издати тражено уверење о чему јој је издао решење са образложењем: да је молићин муж пок. Војко Чвркић био активни министар у ненародним владама Стојадиновића и Цветковића, да је заједно са осталим члановима тих влада припремао издају Народа Југославије фашистичкој Немачкој и Италији. Да је Војко као функционер, организатор и руководилац Ј:Р:З: припремао духовно расуло Југославије, што је довело после окупације до разбијања јединства Народа Југославије и најзад до братоубилачког рата, који је наше народе коштао огромних жртава.

Молића Јелена противу наведеног решења овог одбора изјавила је жалбу Окр. Нар. одбору у Чачку под бр. 592 од 23. т.м. те је услед исте О.Н.О. жалбу спровео овом одбору са примедбама, да овај одбор молићи изда конкретно решење из кога се има видети: да ли је Војко Чвркић за време окупације сарађивао са непријатељем.

Поступајући по примедбама учињеним од стране О.Н.О. изнетим на жалби молиће Јелене под бр. 692/46 а на основи накнадно прибављених података срески народни одбор утврдио је поред наведених разлога у првобитном решењу још и следеће:

- 1) да је пок. Војко Чвркић у селу Рошцима 1941. год. формирао банду у којој је био неки наредник Поповић из Дучаловића и један звани „Босанац“ који су били лични пратиоци пок. Војка и помагали организовање четника у Рошцима заједно са Војковим синовцем Гвозденом Чвркићем који се данас налази на робији. Овако организована банда инсценирала је једне ноћи напад на кућу друга Драгана Јевтића доцније Партизанског команданта хотећи на тај начин да преставе да су то били партизани, а доцније су те банде водиле борбу против ПОЈ-а
- 2) Радомир Шишовић вођа четника из Гојне горе у срезу Пожешком, долазио је са својом бандом лета 1941. год. код Војка ради примања инструкција ради даљег организовања четника.
- 3) Пок. Војко обећао је својим пратиоцима Поповићу и „Босанцу“ официрске чинове истовремено вршећи припремне радове за инсталирање отпремне и пријемне радио-станице на Каблару.
- 4) Да је пок. Војко одлазио на Равну Гору код Д. Михаиловића и по повратку са Равне горе у селу Леушићима пропагирао борбу противу НОП-а.
- 5) Да је постојала борба о престиж између Војка Чвркића и Драже Михаиловића услед чега је четнички капетан Раковић организовао убиство Војково које је извршено у јесен 1942. год.

Из овога напред наведеног проистиче, да је жаљин муж пок. Војко за време окупације сарађивао са народним непријатељима те јој се тражено уверење не може издати о чему је овим решењем известити.

Са свега изложеног Народни одбор среза Љубићког доноси ово

РЕШЕЊЕ:

Молиља Јелена Чвркић из Београда одбија се од тражења да јој се изда уверење изложено у реферату овог решења, о чему је решењем известити.

Жалба против овог решења изјављује се преко овог одбора Окр[ужном]. Н[ародном]. одбору у Чачку у року од осам дана од дана пријема истог.

Такса није наплаћена.

Смрт фашизму – Слобода народу.

Секретар,
Милован Марковић

Претседник,
Драгутин Јовановић

Резиме

У овом прилогу приређени су документи похрањени у личном фонду Војка Чвркића, првака Југословенске Радикалне Заједнице и министра у владама Милана Стојадиновића и Драгише Цветковића. Приређена су два Чвркићева писма пријатељима током ратне 1942. године. У њима Чвркић изражава забринутост за своју безбедност и незадовољство третманом од стране окупационих власти, које су у јануару 1942. године ухапсили Чвркића, његову жену Јелену и синовца Гвоздена због наводне непријатељске делатности. Чвркић позива пријатеље да га заштите, пошто је њему одржање реда и мира у земљи од првенственог значаја, и доказује националну „подобност“ своје супруге, пореклом Јеврејке, која се још 1923. године покрстила и променила презиме. На приређеном списку лица за хапшење и спровођење у Управу града Београда, поред Чвркића, налазе се још 32 особе, међу којима и син Драже Михаиловића, Војислав. Други део прилога чини преписка Јелене Чвркић с Окружним народним одбором у Чачку у вези с остваривањем права на уживање Војкове пензије. Иако је покушавала да докаже заслуге свога супруга за народ, благонаклон став према партизанима током рата и одсуство национализма, њен захтев је одбијен због мужевљевог припадања водећим структурама старе Југославије. Овде приређени документи сведоче о деликатној позицији међуратних политичара током ратног раздобља, као и дискурзивне стратегије којима су историјски актери реинтерпретирали своје активности, ради задобијања подршке различитих политичких елита и осигуравања сопственог друштвеног положаја. С друге стране, документи садрже и вредне информације о третману покрштених Јевреја у чачанском крају током Другог светског рата и амбивалентном третману јеврејства као основа за дискриминацију, односно стицање моралног капитала, у зависности од политичког режима на снази.

NIKOLA J. BAKOVIĆ

DOCUMENTS FROM THE PERSONAL COLLECTION OF VOJKO ČVRKIĆ

Summary

Hereby edited documents belong to the Personal Fund of Vojko Čvrkić, one of the leaders of the Yugoslav Radical Community and minister in the interwar governments of Milan Stojadinović and Dragiša Cvetković. In his two letters sent to friends in 1942, Čvrkić expresses his worries concerning his safety, as well as his dissatisfaction regarding the treatment by the occupational authorities, who arrested him, his wife Jelena and nephew Gvozden because of alleged hostile activities. Čvrkić asks his friends for protection, calls for maintaining peace and order in the country, and aims to prove ethnic “propriety” of his wife (of Jewish origin), who was baptised and renamed in 1923. The hereby edited list of people to be arrested and escorted to the Belgrade City Headquarters contains, besides Čvrkić, thirty-two persons, among whom the son of general Draža Mihailović. The second section of documents refers to Jelena Čvrkić’s correspondence with the County People’s Committee in Čačak, concerning the right to receive Vojko’s pension. Although she tried to prove her husband’s commitment to the people, the partisans’ struggle and anti-nationalist stance, her request was rejected on grounds of his belonging to the structures of old Yugoslavia. These documents testify of the delicate wartime position of interwar politicians, as well as of discursive strategies employed by historical actors to redefine their activities, in order to gain support of different political elites and safeguard their social status. On the other hand, the documents contain valuable information on wartime treatment of Jews in Čačak area who had been previously baptised, and on the ambivalent treatment of Jewry as a ground for both discrimination and obtaining moral capital, depending on the political regime currently in power.

УДК: 324(497.11 Моравички срез)"1935"(093.3)
929.52СПАСИЋ(044)
34:929 Константиновић М.(044)

АЛЕКСАНДАР НИКОЛИЋ
Ивањица

СВЕТИСЛАВ Љ. МАРКОВИЋ
Висока школа техничких струковних студија Чачак

ПЕТОМАЈСКИ ПАРЛАМЕНТАРНИ ИЗБОРИ У МОРАВИЧКОМ СРЕЗУ У ПИСМИМА ДР БОЖИДАРА И ДР ДРАГИЊЕ СПАСОВИЋ ПРОФ. ДР МИХАИЛУ КОНСТАНТИНОВИЋУ

АПСТРАКТ: На првим парламентарним изборима после укидања Шестојануарске диктатуре за народног посланика Моравичког среза изабран је ивањички трговац и дотадашњи посланик Вукашин Спасовић. Како су текле предизборне активности и сами избори може се видети из писама која су срески лекар др Божидар Божо Спасовић, Вукашинов синовац, и управница ивањичке болнице др Драгиња Драга Спасовић, докторова супруга, писали после избора др Михаилу Константиновићу, угледном професору Правног факултета у Београду и потоњем министру. Из ових писама види се да је регуларност избора стални проблем српске демократије.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Спасовићи, Михаило Константиновић, Моравички срез, парламентарни избори, писма.

УВОД

У свим гимназијским разредима ивањичког лекара др Божидара Божа Спасовића¹

---

¹ Божидар Божо Спасовић, лекар, специјалиста за нервне болести и бактериологију, народни посланик, рођен је у Ивањици 14. јануара 1897. године као једино дете Персе и Добросаве, хотелијера. У родном месту завршио је основну школу (1908). Уписао је Гимназију у Чачку и када је завршио шести разред (1914) почео је Први светски рат. Са српском војском се повукао преко Албаније и стигао у Солун. Одатле је са осталим вршњацима – ђацима пребачен у Француску како би наставио школовање. У градићу Гапу завршио је гимназију, а потом уписао Медицински факултет у Лиону, који је завршио у мају 1923. Ту је, марта 1924, положио посебан испит из бактериологије. Исте године са супругом Драгом вратио се у Београд. Већ 15. септембра 1924. решењем министра народног здравља постављен је за лекара на Одељењу за нервне болести Опште државне болнице. После само две године рада, шеф одељења написао је похвалне оцене о људским врлинама и стручним способностима младог лекара. На основу овако високог мишљења, последњег дана марта 1927. министар народног здравља донео је решење да се Спасовићу одобрава назив специјалисте за нервне болести. У децембру исте године положио је државни стручни испит. Затражио је премештај у родну Ивањицу и 10. маја 1929. добио место санитетског референта среза моравичког, а супруга Драга је започела рад у болници као њен управник. Пре рата Спасовић је био народни посланик на листи Југословенске радикалне заједнице Милана Стојадиновића (1938–1941). У току трагичног априлског рата 1941. године био је мобилисан и распоређен у

школски друг био је Михаило Константиновић², касније чувени професор Правног факултета у Београду (пре тога у Суботици), писац неколико закона, министар у југословенској влади, члан Југославенске академије знаности и уметности. Тада је започело њихово пријатељство за цео живот. Захваљујући том дружењу Михаило Константиновић је стекао и други завичај – Ивањицу.

*Др Михаило Константиновић и др Божидар Сјасовић у Ивањици
7. августа 1931.*

Доктор Божо је неговао ово пријатељство. Били су школски другови у чачанској Гимназији: свих шест разреда учили су у истом одељењу, потом су заједно били у Француској. Ту су „зарадили“ надимке Кловис (Михаило) и Жофр (Божо).

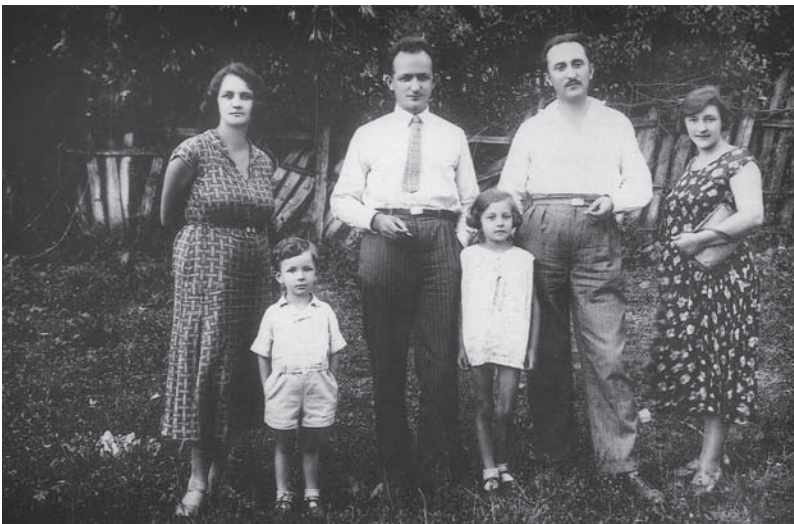
Војну болницу у Скопљу. После капитулације, преко Голије вратио се кући. Окупацију је провео међу својим болесницима. У трагичном расколу остао је веран Хипократовој заклетви. Био је делегат на трећем заседању АВНОЈ-а. После ослобођења у новим условима потпуно се предао свом позиву. О докторовом карактеру и скромности најбоље говори детаљ из његовог богатог и часног живота. Наиме, када је 1952. године спровођено „прво превођење“ јавних службеника, он је тек тада, на изненађење свих, показао документ који сведочи да је специјалиста за нервне болести постао још 1927. године. И када је отишао у званичну пензију (1965), наставио је хонорарно да ради (до 1970). Пожртвовано је бдео над здрављем народа моравичког краја. Многе епидемије које су харале у моравичком крају заустављене су захваљујући у првом реду доктору Божу, а потом и његовим сарадницима. Највише се трудио да своје знање и искуство пренесе на млађе колеге и остало медицинско особље. Поред осталих признања која је добио, одликован је Орденом Светог Саве IV реда (1937) и Орденом заслуга за народ са златном звездом (1971). Умро је 22. марта 1972. године и сахрањен на варошком гробљу у породичној гробници.

2 Проф. др Михаило Константиновић (Чачак, 10/23. март 1897. – Београд, 30. јануар 1982), професор на правним факултетима у Суботици (1923–1935) и Београду (1935–1969), министар без портфеља и министар правде у влади Драгише Цветковића (август 1939. – март 1941).

Др Михаило Константиновић као универзитетски професор

После школовања наставили су да се друже и посећују. И када су се Спасовићи преселили у Ивањицу, Константиновићи су им били редовни гости, све док и сами нису направили кућу у варошици на Моравици (почетком шездесетих година 20. века).

Радојка-Бека и Михаило Константиновић са децом Радомиром (касније познатим књижевником) и Павом, Драгиња и Божидар Спасовић у Ивањици 7. августа 1931.

Пријатељство са Божом Спасовићем је био основни разлог што је уважени професор и министар направио кућу у граду на Моравици и добар део времена проводио у Ивањици.

*Радојка-Бека и проф. др Михаило Константиновић
испред своје куће у Ивањици*

Љубав академика Константиновића према овом крају донела је добробит Ивањичанима и целом неразвијеном и забаченом подручју западне Србије.

Своје мишљење о докторима Спасовић академик Константиновић изрекао је и приликом председавања Комисијом за сарадњу са UNICEF-ом Републике Србије, поводом Конгреса културне акције у Крагујевцу 1971. године: „Немачка индустрија се развила захваљујући хиперпродукцији интелектуалаца, а овде су два лекара, др Драгиња и др Божидар Спасовић, у Ивањици, од 1929. године сузбијали дифтерију на терену са непросвећеним становницима и учинили да народ схвати улогу лекара и да почне да користи њихове услуге, доносећи децу на преглед и лечење.“

Проф. др Михаило Констјанџиновић и др Љиљана-Зизика Николић³ у воришћу Михаилове куће у Ивањици 1970.

ПЕТОМАЈСКИ ПАРЛАМЕНТАРНИ ИЗБОРИ

Први парламентарни избори у Краљевини Југославије после убиства краља Александра Карађорђевића одржани су 5. маја 1935. године. Били су то први демократски избори за народне посланике Народне скупштине Краљевине Југославије после укидања Шестојануарске диктатуре (1929). Истовремено, то су били други и претпоследњи парламентарни избори у Краљевини (последњи су одржани 1938)⁴. Главна изборна трка вођена је између владине листе др Богољуба Јевтића (председника Владе) и Удружене опозиције коју је предводио др Владко Мачек. Пре избора потврђене су четири „земаљске кандидатске листе“: Југословенска национална странка (др Богољуб Јевтић), Удружена опозиција (др Владко Мачек), Југословенски народни покрет Збор (Димитрије Љотић) и посебна листа старорадикала коју је предводио дугогодишњи министар правде Божидар Ж. Максимовић. На изборима је гласало 73,2% становника Југославије са правом гласа (3.908.313 уписаних бирача). Изборни резултати били су следећи:⁵

3 др Љиљана-Зизика Николић је ћерка брачног пара Спасовић

4 Избори за народне посланике Народне скупштине Краљевине Југославије из 1938. или Децембарски избори одржани су 11. децембра 1938. године. Главна изборна трка вођена је између Југословенске радикалне заједнице др Милана Стојадиновића и Блока народног споразума др Владка Мачека. Били су то последњи парламентарни избори у Краљевини Југославији.

5 *Статистика избора народних посланика за Народну скупштину Краљевине Југославије извршених 5. маја 1935. године*, Народна скупштина Краљевине Југославије, Београд, 1938.

Земаљске кандидатске листе	Гласови		Посланици	
	Број гласова	Процент	Број посланика	Процент
Југословенска национална странка	1.748.024	60,65%	303	81,89%
Удружена опозиција	1.075.389	37,32%	67	18,11%
Југословенски народни покрет Збор	25.705	0,89%	0	0%
Божидар Ж. Максимовић	32.797	1,14%	0	0%
Укупно	2.881.915	100%	370	100%

Југословенска национална странка је са 60,65% бирача добила 303 посланика, док је Удружена опозиција за 37,32% гласова заслужила „свега“ 67 народних заступника. Мада сам број посланика не говори о жестокој борби за власт, број гласова говори да су избори били „тесни“ и да је само због велике подршке краљевске куће, притисака и изборног система владајућа странка освојила „удобну већину“. Влада⁶ чији је премијер био носилац листе, др Богољуб Јевтић⁷, је већ 24 јуна 1935. поднела колективну оставку (под притиском првог намесника Павла Карађорђевића), па је нову Владу формирао и предводио Чачанин по рођењу др Милан Стојадиновић (дотадашњи министар финансија). Поред премијерског места, Стојадиновић је био и министар иностраних послова. Његова Влада је, са мањим изменама, опстала све до фебруара 1939. године.

ИЗБОРИ У МОРАВИЧКОМ СРЕЗУ

Расписивање првих избора после шестогодишње диктатуре изазвало је бурну политичку активност. У извештају среског начелника од 1. априла пише: „У току марта развила се жива агитација међу бирачима од стране пријављених кандидата: Протић Вукашина, председника општине из Остатије и Милутиновић Драгољуба, свештеника из Ивањице. Још раније је Југословенска национална странка изабрала среског кандидата Спасовић Вукашина, досадашњег народног посланика за овај срез. Сва три пријављена кандидата везана су за земаљску листу председника владе г. Богољуба Јевтића и они су 30. прошлог месеца текуће године своје кандидације потврдили код овдашњег Среског суда... Интересовање за ове изборе је велико и само се о томе говори и дискутује. Од стране опозиције до сада у срезу нису предузете никакве акције, нити се појавио ма и један опозициони посланик...“⁸ Кандидати за народне посланике су на зборовима и конференцијама својим бирачима обећавали примамљиве политичке програме. Вукашин Спасовић и његове присталице били су уплашени због популарности Вукашина Протића, за кога се знало да

⁶ У то време Влада се званично звала Министарски савет.

⁷ Министар саобраћаја у тој Влади био је Димитрије Вујић, рођени Ивањичанин.

⁸ Акт среског начелника у Ивањици, 1. април 1935, архив Народног музеја у Ужицу.

је у опозицији према режиму, а само формално се кандидовао за посланика на листи ЈНС-е. „Зато намештају кандидацију попа Драгољуба Милутиновића.“ Прави циљ ове политичке комбинације био је да Милутиновић одвоји један број бирача од Вукашина Протића.⁹

У Моравичком срезу (Дринска бановина, Изборни округ бр. 17) било је 14 општина и 15 бирачких места (два у општини Прилике). Листа Богољуба Јефтића освојила је 5.614 гласова (99,56%). Ево комплетних резултата:

Редни број	Гласачко место	Укупан број			Кандидатске листе					
		Бирача	Гласача	Гласова	Богољуб Јевтића		Влатка Мачека	Димитрија Љотића	Божидара Максимовића	
					Вукашин Протић	Вукашин Спасовић				Драгољуб Милутиновић
1.	Братљево	425	341	341	15	322	4	/	/	/
2.	Вионица	287	238	238	194	44	/	/	/	/
3.	Ерчеге	544	461	461	62	374	23	2	/	/
4.	Ивањица	398	290	290	53	173	58	6	/	/
5.	Катићи	631	523	523	158	212	152	1	/	/
6.	Косовица	640	597	597	18	363	215	1	/	/
7.	Кушићи	396	325	325	94	149	81	1	/	/
8.	Опаљеник	370	315	315	222	88	5	/	/	/
9.	Остатија	397	373	373	365	5	3	/	/	/
10.	Придворица	356	321	321	281	37	2	1	/	/
11.	Прилике I	590	459	459	289	140	30	/	/	/
12.	Прилике II	322	258	258	161	87	9	1	/	/
13.	Смиљевац	448	347	347	117	225	5	/	/	/
14.	Средња Река	259	217	217	112	102	3	/	/	/
15.	Шуме	668	574	574	162	264	136	12	/	/
Моравички срез		6.731	5.639	5.639	2.303	2.585	726	25	/	/
%		100	83,78	100	40,84	45,84	12,88	0,44	/	/

9 С. Игњић, Ј. Радовановић, В. Луковић, Љ. Марковић, М. Бујошевић: *Ивањица – хроника моравичког краја*, Београд, 1972, 191.

Није тешко запазити да је излазност била изузетна (83,78%) и да није пронађен ниједан неважећи листић. За данашње услове то звучи готово нестварно! Протић је убедљиво победио у голијским селима, Приликама и Опаљенику, док је у осталим деловима Моравичког среза тријумфовао Спасовић. На петомажским изборима 1935. године за народног посланика Моравичког среза изабран је Вукашин М. Спасовић, трговац из Ивањице, а његов заменик био је Тихомир Аврамовић, деловођа општине Косовичке, из Куманице. За посланике у околним срезовима изабрани су: Светолик Св. Станковић, инжењер и индустријалац из Чачка (трнавски срез) [за његовог заменика одређен је Марко Рајић, председник општине Жежевачке, из Бањице], Војко Р. Чвркић, адвокат (љубићки) [заменик Светислав Тодосијевић, земљорадник из Мрчајеваца], Милинко Р. Милутиновић, земљоделац и бивши народни посланик из Живице (драгачевски), Миленко Глишић, трговац (ариљски), Радоје М. Јовичић, трговац (пожешки), Чедомир И. Захарић, бивши народни посланик (ужички), Павле Гајић, учитељ у пензији из Ражане (црногорски – Косјерић), Матија К. Повреновић, председник општине у Клатичеву (таковски), Петар П. Богавац, трговац из Краљева (жички), Велимир Ј. Курсулић, индустријалац из Рашке (студенички), Страхиња Борисављевић, трговац (сјенички).¹⁰ Поред њих, у другим срезовима су изабрана два Чачанина: др Часлав М. Никитовић, главни секретар Занатске коморе из Скопља (радовишки), и Драгомир М. Миловановић, новинар из Београда (бањски – Сокобања).¹¹

Пажљивим ишчитавањем и анализом писама др Божа и др Драге¹² Спасовић

10 *Статистика избора народних посланика за Народну скупштину Краљевине Југославије извршених 5. маја 1935. године*, Народна скупштина Краљевине Југославије, Београд, 1938. Момчило Исић: Резултати парламентарних избора у чачанском округу 1931, 1935. и 1938. године, *Зборник радова Народне музеја*, Чачак, бр. 24, 1994, 315-330. и *Статистика избора народних посланика за Народну скупштину Краљевине Југославије извршених 5. маја 1935. године*, Народна скупштина Краљевине Југославије, Београд, 1938.

11 Нови глас, Чачак, 11. мај 1935, 3,

12 Драгиња Драга Спасовић је рођена 4. новембра 1900. у Кули код Петровца на Млави (родитељи Божана и Стојадин Петровић, учитељи). После четири године породица се преселила у Београд. У престоници је Драга завршила основну школу (тада познату као Палилулска школа). Прва два разреда средње школе учила је у гимназији Краљице Наталије, а трећи у Првој женској гимназији. За време окупације завршила је четврти, пети и шести разред гимназије. Матурирала је 1920. године у Другој женској гимназији. У фебруару исте године, као свршена гимназијалка, отишла је у Француску и у Лиону уписала студије математике. Убрзо се, у истом граду, пребацила на медицину. На факултету се срела са старијим колегом Божом Спасовићем, са којим се 24. јуна 1923. венчала. У Лиону су остали до јула 1924. године. Пошто је супруг Божо дипломирао, а Драга била у другом стању, вратили су се у Београд. Исте године родила је сина Слободана, а већ следеће кћерку Љиљану. Та два порођаја нису омела Драгу да настави започете студије. Медицински факултет је завршила 21. новембра 1926. Посао је одмах добила и радила као општински лекар Града Београда све до 11. маја 1929. године. Тада се са супругом Божом пресељава у Ивањицу, где је непрестано радила као лекар и управник Болнице све до пензије. Званично је отишла у пензију 31. децембра 1965, али је рад наставила као хонорарни управник до 1970. године. Још пре Другог светског рата заслужила је Орден Светог Саве. После ослобођења одликована је Орденом рада, Орденом заслуга за народ са златном звездом (1971) и општинским признањем „Тринаести септембар“ (1978). Преминула је 22. децембра 1979. и сахрањена на Ивањичком гробљу у породичној гробници.

упућених проф. др Михајлу Константиновићу непосредно после петомајских избора могу се извести сасвим другачији закључци од оних до којих је дошао Игњић у књизи *Ивањица – хроника моравичкој краја*. Ова писма до сада нису објављивана и пажљиво су чувана у породичним архивама Спасовића и Констанџиновића. Преносимо их у целини без икаквих измена. Занимљивост представља и то да је др Божо писмо писао на лекарским рецептима (укупно 13 рецепата).

*Драји Кловису*¹³,

*Тек сам се сад мало одморио од избора. Као што видиш љој¹⁴ нам је настџра-
дао, али није ни чудо. Прво Вучић¹⁵, његов заменик, ја је издао и радио за Про-
шића¹⁶, а ја сам што љоју казао чим му је се Вучић љримио на листу. Уосталом
Вучић је намерно љошурен од сџранке радикалне само да би намамили љоја да
се кандидује.*

*Пойови најближи сарадници, а међу њима Драјомир¹⁷, Павле¹⁸ и Божо Ђу-
кић¹⁹ нису радили ништа им је било сџало да љој добије. Главнo је било да не добије
Вукашин Сјасовић. Драјомир је на Прошићевом збору у Брезови рекао: „Људи,
ко неће да љласа за љоја нека љласа за Прошића.“ Павле је са љаковом аџиџацијом
своје најближе рођаке одјурнуо од љоја. Вучић Сџамболић је у Брезови 5-ој од
љодне јавно аџиџовао за Прошића. Раков један син у Брезови је радио за љоја. Док
су у Приликама сви Ракови и Рако²⁰ радили за Прошића. Пой Драјомир је био у
сџалном конџакџу са Прошићем и његовим људима и вечишо су нешто љакџи-
рали на заједничким вечерима. Последњих дана цела варош је љричала о неком
ушџуку љојових љласова Прошићу за суму од 18.000 динара. Пой је се свом силом
бацио у оџиџине љде сџриц добро сџоји, док Прошићеве оџиџине уоџиџе није
дирао. Доказ је да у Придворици, Вионици, Остџиџији и Средњој Реци није имао
џако рећи ништа, а у Приликама само 40 љласова. Прошић око 450, сџриц око
225 љласова, а џу је љој мојао ошџи од Прошића бар 100 љласова. Пой Владов
момак, највећи љојов љрисиџица, љласао је Прошића. У Брезови љој је шребао да*

13 Боравећи у Француској проф. др Михајло Константиновић и др Божо Спасовић нису „зарадили“ само академска звања и дипломе већ и „француска“ имена: Михајло – Кловис, Божо – Жофр. Овим именима су се међусобно ословљавали.

14 Поп Драгољуб Милуџиновић, кандидат за народног посланика на листи председника Министарског савета др Богољуба Јевџића, иначе зет Вукашина Спасовића (оженио његову рођену сестричину Стојану-Цолу).

15 Вучић Стамболић, председник општине Катићи.

16 Вукашин Протић, земљорадник, председник општине Остџиџа, кандидат за народног посланика на листи др Богољуба Јевџића.

17 Поп Драгомир Милуџиновић, рођени брат попа Драгољуба.

18 Павле Милуџиновић, син попа Драгомира.

19 Божидар Божо Ђукић, опанчар (брат Живорада, инжењера и универзитетског професора).

20 Рако Ђоковић, председник општине Прилике.

има бар 300, сџириц 200, Прошџић 50. А џој је добио свеџа 150, Прошџић 160, сџириц око 220 џласова. У Кушићима сџириц је имао 149 џласова. Пој је шребао да има бар 150, а Прошџић 30, највише 40. Међушџим, џој је имао 80, а Прошџић 90 џласова. Највећџи број имао је у Косовици, око 220 џласова, а сџириц око 380, Прошџић око 20 џласова. Из свеџа овоџа јасно шџи је да се овде није раџило да добије џој неџо Прошџић и да ових 700 џласова шџио је џој исџерао да је шџо исувише кад се узме да су шџо чџшџо џеџови џласови и да је цела џеџова околина, џа чак и џеџов заменик, раџила џрошџив џеџа. Најверниџи џеџов сараџник био је Јово²¹ инајџер. При шџаквој сишџуацији Прошџић је шребао да добије сишџурно, јер на сеџам дана џред изборџе сџириц је можда само за џеџ до шџестџи сџиошџина џласова био бољџи од џоја. То је Прошџићевце окуражило џа су се све жеџиће и жеџиће баџали у борбу, џаре су џросиџали немилице и кад су видџли да је џобџеда сишџурна онда су џочџли да џрешџе. Прошџић је џочџо јавно да ме најџада џо зборовима. Плашљиви Арсовић²² је џочџо да шџрчи џо сџелу, џише џлакашџе које су мало и мене шџанџирале. Мени и Драџи су бџли нашла месџо неџде шџамо на албанској џраници. Већџина чиновника из сџираха џрешла је уз Прошџића. Ладан²³ се за ноћ џрешџоџио и цела Пореска уџрава, најџушџали су канџеларије, џолџешџли џо зборовима, џрешџили са џорезом. Њџови џредседниџи оџшџиџина, шџакође, џочџли су да џрешџе, да бџју. Рекорџ је огнео Вишџомир Пејовић²⁴. Сви шумари су џошџрчали џо сџелу и све на џрешџњу да ваџају џласове. Јџдан шумар у Средњој Реци цџо дан на дан изборџа џресџедео је џод оружџем у судниџи и нико није моџао да џа избџаџи најџоље. Скоро сви наши џредседниџи оџшџиџина, неки из сџираха и неки џошџилаћени, џришли су џима на неколико дана џред изборџе. Раџојевићџи су џросиџали џаре. Цџени се да су Прошџиће и Раџојевиће ови изборџи кошџали око 200.000 динара. И, као шџио шџи рекох, на сеџам дана џред изборџе сџајали су дуџло боље неџо сџириц.

Последњџе џеџџка Прошџић је ношен џриџумфално кроз варош од неколико сџиошџина сџџака.

Дакле, да џа није ујџла џуја, џа ме најџадне на збору у Оџаљџенику на јџдно сеџам дана џред изборџе, све би за џеџа било леџо, јер до шџада уоџишџе нисам ишао џо сџелу. Кад сам шџо чуо, уз шџо и онај размџшџај чиновника и оне џлакашџе Арсовићеве уџућене Вукашџину Сџасовићу, у коме му џребаџује за рођачки реџим у срезу, мада му је се џре шџоџа на 10 дана клео у деџе да ће џласаџи за џеџа. Дакле, све ме је шџо најџерало да узјашџем на коња и да се за сеџам дана не скидам. Тако да сам џеџоџ освануо џред судниџом оџшџиџине Ерџешке.

Расџорџе је џџов био колосалан и џорџе шџоџа шџио су бџли сишџурни у џобџеду. Последње ноћџи џослали су своје најсишџурније џудџе у све оџшџиџине. Сваки је џонео

21 Јово Поповић, кројач у Ивањџици.

22 Милисав В. Арсовић (Кушићџи, 1889. – Чачак 1965), учџтељ, управџтељ и школски надзорник. Као учџтељ радио у Миланџи (1910–1920), Шумама (1928–1939, био управџтељ школе), Ивањџици (1923–1924, 1927–1928) и Чачку. Преџавао у ивањџичкој Вишџој основној школи (1920–1923). Био просветни надзорник моравџичко-драгаџевског срезџа (1923–1927) и управџтељ Државне народне школе у Чачку (1940–1945). Одликован је сребрном и златном меџаљом за ревносну службу и Албанском спомениџом.

23 Јаков Ладан, шеф Пореске управџе у Ивањџици.

24 Вџтомир Пејовић, председник опшџтине Вџонџица.

5 до 10 хиљада сиџнине у цеџу и џе ноћи џрошли су све куће у срезу Моравичком и џлаћали џласове од 20 до 150 динара џлас. Жандармерију су џакође анџажовали скоро сву да џронио џоџа дана лажне џласове о џобеди Проџићевој. У 9 часова увече кад су дошли резулџаџи из 13 оџиџина (сем Ерчеџке) Проџић је био за десетџак џласова већи. Онда је Среџо Главинић²⁵ баџио 2.000 динара на оџкладу да је џобеда џихова. Добаџио музику, џочео да џуца, да лумџује, да ломи сџолице, асџале и џрозоре, и док су наши сви џобеџли и забарикадирали се у своје куће, јер се маџија сџремала да изађе на улицу и да разбија џрозоре џо целој џорњој мали. Вукаџин Проџић је за џо време лумџовао у жандармеријској сџаници на Деџићу, а ја, не слуџећи ниџџа, нисам ни слуџио како је и нисам ни журио са извешџајем из Ерчеџа, неџо сам џа џослао џек око 10 сџџи кад сам сџиџао у Браџљево.

Вукаџин Сјасовић коџи је седео као џарализован у начелсџеву наједном се џробудио. Среџен Главинић се џовукао са музиком у кафану, а Проџић кажу да је чуџао косу на Деџићу и џлакао као мало деџе. Свих џранџија које су биле намеџџене џо брдима и џоред оџиџинских судница намах је несџало. Виџомир Пејовић ми сваки дан лиферује џо некоџа џовређеноџ.

Лагана и Арсовића више не виђам, а Мику Боџковићу²⁶ сам џоруџио да се јоџ мало сџрџи док дође на моје месџо, јер ја му нисам крив иџо је малерозан, коџа он џомаже џај мора да изџуби. Саг је џомоџао овде Проџића а у Ариљу Гојка Новиџовића. Као иџо видиш борба је била џешка. Најџоре иџо је у времену изџубљено. Највише су ме омели Перо Јокановић²⁷ и џоџ, а они су од џочетџка радили. Имао сам уџисак да џурам неки џежак џањ, али сам џа иџак џроџурао и џо назинаџи, а џоџу сам џек саг рекао ако је џамешан будућности је џеџова, и џо без икакве муке са мало наџијача џоџ је сиџуран.

Тебе Беку и децу воли џвој Жофр.

Забораџио сам јоџ да џџи кажем и ово. Мојој целој фамилији сам рекао и џре и џоново и џосле избора, да ако ко и џомисли од Сјасовића да се ма кад кандидује, одмах ћу џа оџласиџи за лудоџа и џражџиџи да му се џосџаве џуџџори и никад нећу више џомаџаџи никоџа од Сјасовића, јер ако је за фајду достџа је.²⁸ Знаш ли да се саг осећам као џосле бродолома²⁹, само кад смо извукли кожу. Поџ је невероваџно

25 Среген Главинић, радикал из Глијече.

26 Мико Боџковић, лекар у Пожеги и Чачку.

27 Петар С. Јокановић (Ковиље, 1886. – Чачак, 1967), учитељ и школски надзорник, брат од тетке доктора Божџа (син Вукаџиноџе рођене сестре Босиљке). Радио као учитељ (1907–1920) у Ковиљу, Јеловику (Бајина Башта) и Иваџици (Виша основна школа), средски школски надзорник (1920–1923), учитељ у Иваџици (1923–1925), Мојсињу (1925, четири месеца), Преџини (управитељ школе, 1925–1927), школски надзорник: моравичког среза (1927–1933), дежевског среза у Новом Пазару (1933–1936), у Косовској Митровици (1936–1938); школски референт просветног одељења у Чачку (1938–1941), пензионер (1941–1944), руководиџац благајне у Уреду за исхрану, па поново пензионисан.

28 Доктор се касније предомислио, па је на следећим парламентарним изборима (у децембру 1938) био на листи др Милана Стојадиновића. И убедљиво победио!

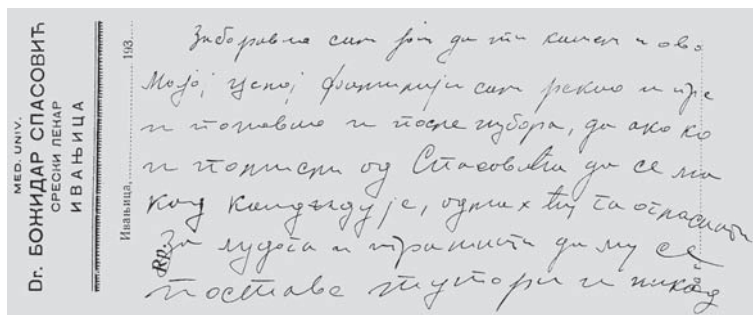
29 Са обале Јонског мора су Божо Спасовић и Михаило Константиновић, заједно са осталим врџња-

расположен као да је добио мандаџ, изгледа да ни сам није веровао да ће имати 700 гласова.

Ја сам добио седму групу, мислим пре 6 година. Молим те ледај како знаш да ми се то сврши по мојој мисли пре сасјанка скујишине.

Ја сам хтео да дам Бућу³⁰ у Пећу београдску гимназију на Дедињу, то је ин-тернај само сам чуо да је пријемни испит врло тежак. Молим те расјишјај се.

Жофр

Део писма др Божа Спасовића

Писмо докторке Драге је следеће садржине:

13. 5. 1935.

Ивањица

Драћи Беко, Кловису и децо,

Добили смо ваше писмо. Ништа не пише о доласку у Ивањицу летос. Сада можемо да вас позовемо јер су избори прошли и ми остајемо овде, иначе не знам како би било.

Ти Кловису кажеш да си се разочарао у Ивањичане, говориш о некој изгубљеној илузији, о поезији итд. Овде је поезија само Моравица, ваздух и шуме, а људи и карактер па то је најјасуљарнија проза. Ја сам мислила да си ти мало реалнији него што је мој муж, а изгледа да се ви слажете. Видим да сте оба двоје

цима – ђацима, француским лађама пребачени у луку Марсеј. Почетком јануара 1916. године велики француски транспортни брод „Provence“ прима ове младиће („Прованса“ је приликом повратка из Марсеља потопљен и том приликом је настрадао велики број француских војника који су одлазили на Солунски фронт). Када је брод прошао најјужнији грчки рт и увелико секао таласе Средоземног мора зачуше се повици: Опасност! Сви на палубу! Дрешите чамце! За одбрану од подморница на броду су били монтирани топови. Од дејства ове артиљерије цео брод је подрхтавао. Та канонада трајала је неколико минута. Торпеда која је непријатељска подморница лансирала промашила су циљ, а подморница се брзо изгубила испод морске површине. Седам дана трајало је то путовање. [Према необјављеном рукопису др Љубинка Драгићевића: *О докторима Драћи и Божу Спасовић*]

30 Слободан Бућо Спасовић (Београд, 1924. – Ивањица, 2002), син др Боже и др Драге.

мало познавали овај свет. Кажеш да су те Ивањичани ружили. То ми уошће није познато. Ти знаш да те овде свет цени као поштенот и џаметној човека. Било им је збиља мало чудно да си ти одржавао неке џолиџичке везе овде преко џоја Драџољуба, јер је он џоворио кад је џрви џуџ дошао из Беотрада, да се он сада кандидује, да ја ти џомажеш, ја да ће ти он усџуџиџи идући џуџ. То је мени рекао једно вече преџ Васиљевим дуђаном. Ја сам се само осмехнула и казала да ми уошће није познато да ти волиш џу џолиџичку борбу, да о џоме с џобом нисам разџоварала, али џознајући шебе, мислим да џо није џачно. Дакле, извесни су се џуди чудили да си се ти моџао ослониџи за те сџвари на џоја, али је и џа заблуда разџијена. Иначе те нико није узео у усџа у некој рђавој намери колико је мени и мојој околини џознато. Да су џвоје име џоџови искориџавали џо је џачно. Да си их ти преџежџрао код Јанковића³¹, да ја џурају слободни зџдари, да је одушевљен џеџовом кандџдацијом, да су џрављени разни џланови за џарламентџ, да ће џој џамо да грма и џ.г. на ваџоне и милионе. Били су преџешџени неки служџшељи из суда, ја се џрџало како их је џој преко шебе преџесџио. Жофр је одмах објаснио да ти можеш биџи џоџов најбољи џријашељ, али да се у те џослове не би уџуџиџао. Долазак џ. Јанковића су објавили да долази да одржи збор у џихову корџџ џо џвојој инџервенџији. Драџољуб онда рече да ћеш и ти доћи са џ. Јанковићем и да ћеш остџаџи неколико дана да идеш са џим џо зборовима. Чекали смо те онда јер смо мислили да ћеш заџсџа доћи, али иџак нисам веровала да би ишао џо сељачким зборовима. Чак је Драџић Панџовић³² био оџоменуџи да си ја ти довео у Прилике и да би збоџ џоџа џребао да раџи за џоја. Ја мислим да је Драџић иџак схваџио да џо не долази од шебе. На збору који је одржао џ. Јанковић џоја су дизали у небеса, џо је био Велики џешак – џијаџа, Драџачевџи су били орџанизовани, онда можеш да замислиш како су букаџи Луџани и Лишани³³, нарочиџо кад се џихове коже не џиче, за џуђеџ џосланика у џуђеџ кући – срезу.

Да је борба била јака у џоследње време џо је џачно. Жофр се џрво време држао врло џовучено, бежао је џешком кући, чак је и у амбуланџи био мало, избеџавао да иде џо селу, ја и кад је ишао избеџавао је џрваке. Чиџао је романе, а он кад џочне да чиџа ниџџа ја не може заинџересоваџи. На џај начин је џубио џозиџије. Сџриџ³⁴ није био омиљен и џо је џачно. И да су избори били на џеџ дана џошџо су били објављени не би сиџурно имао више од 500 џласова. Поџ је био омиљена личностџ, јер је џрвоџ дана џочео да раџи, сви су му обеђавали коџа џод је заџиџао, а за мој рачун сџоџа џиџо нико није мислио да ће се он озбиљно кандџдоваџи, и сви су мислили да ће и овоџ џуџа биџи као раније, ја да ја

31 Драгутин Јанковић, министар пољопривреде у влади Богољуба Јевџића.

32 Драгић Пантовџић (Гривска, 1896. – Буковица, 1987), учџтељ у Рачанима (1921–1922), Добрачама (1922–1932), Брезови (1932), Приликама (1932–1944, управџтељ школе), Церови (1944/45) и Буковици (1945–1957).

33 Мисли се на становнике драгачевских села Луке и Лиса (после рата приџључени Моравичком срезу).

34 Вукаџин Спасовџић, трговаџ.

задовоље. Из доње чаршије су вешто убацивали поја и Перу [Петра] Јокановића да би ослабили нашу страну. Прошић је онда радио свом силом да му се прими листа. У прво време што је Жофр урадио то је убедио Перу да он и стриц не могу бити кандидати и да ће Прошић сигурно добити, а да стриц нема намеру да се повуче, као што и није имао. Пера се повукао. Онда је и Жофр ојети седео на миру. Онда су искрсле разне њлакаше. Прве је дао стриц, у којима није вређао никога само је изнео што је урадио за срез и оправдавао себе за оно што није урадио. Као одговор на те њлакаше издали су из доње чаршије друге (из кујне Арсовића, а наши су мислили да то долази од појова, ња су се онда уверили да то није тачно). У тим њлакашама су од прилике рекли да није урадио ништа добро да је урадио све рђаво, на крају су рекли да све то је урадио да је довео своју фамилију. Како су се претходно у њлакаши изјаснили врло повољно за Перу Јокановића онда је рђаво што смо Жофр, ја и Рашко³⁵ овде. И то им је Жофр изгутао.

Кад су биле примљене све три листе онда се видело јасно да има да буде борба између Прошића и стрица (пој је радио да се Прошићева листа не прими). Онда су настали разни преговори. Прво је пој ускупио своје гласове Прошићу. То је ишло мало теже, јер је пој имао око 200 присталица који би поја сигурно били да је то урадио. А са оним другим гласовима није било лако јер би они што пушта радије гласали за Сјасовића него за Прошића. Изгледа да је после прихваћена друга комбинација. Да пој привуче 1.200 гласова на своју листу. Од тих гласова требало је да буде око 200 Вучићевих [Шамболић] а ових 1.000 наших људи – односно стричевих који не би за Прошића. Онда се ујорно проносили гласови како пој стоји сјајно, како ће сигурно да добије и како треба гласати за њега. Зато је пој ошшишао у Косовицу одакле је Тихомир Аврамовић³⁶ стричев заменик и тамо бацно паре и ошшисивао својим парохјанима дугове те тако извукао око 215 гласова, а не би требао да има више од 40-50. Ту изгледа да му је помогао и Пера Јокановић који је био у сталној вези са Прошићевцима. Парола и циљ: срушити Сјасовића. На дан избора Вучић је јавно од подне окренуо људе да гласају за Прошића а не за поја. Онда се побуне они искрени пријатељи појови ња викну да је Вучић издајица и окрене нека трупа за нас, те стриц пребаца и поја и Прошића у Брезови. Прошићевци окружени појовим обећањима да ће да привуче око себе 1.200 гласова труну свом снагом и новцем да кујују гласове. Паре су просули. У Приликама је шерао глас и на 150 динара. У Кушићима су били обећали да испирају за Прошића 100 гласова (што је обећао Зец и Плавшић) ња да добију 10.000 динара. Исперали су 94 ња су 6 гласова њлаћали и по 200 динара, али нису могли

35 Ратко – Милорад Гавриловић (Ивањица, 1906. – 1993), учитељ, брат од тетке доктора Божа (син Вукосаве–Вујке, Вукашинове рођене сестре). Радио у Лукавцу Турском (код Тузле), Приликама (1931–1934, био управитељ), Ивањици (1934/35), Шумама (1935–1945, управитељ), Церови (1945–1952), Ивањици (1952–1957) и поново у Церови (1957–1964). Управитељ Основне школе у Ивањици био од 1952. до 1955. У пензију отишао 1964. године. Као пензионер учитељевао у Остатји.

36 Тихомир Аврамовић, деловођа општине Косовичке, из Куманице.

ухваћени. У Ерчеџама Антио Радојевић³⁷ и Живко Пурић³⁸ уочи избора и ноћу и на дан избора сакуљали и плаћали ше тако најправе око 60 гласова. Баџили су силан новац. Срећо Главинић се клади 3.000 са Илијом кафеџијом око 4 сата на дан избора да Проћић добија, иако је стриц у овим ошћинама увек бежао. У Средњој Реци је пој Драјомир, што сам признаје, известио Проћића да стриц стоји боље од њега, па је Проћић ошћинао на дан избора бацио новац и преболовили. Пера Јокановић с ува на уво је радио и преко својих пријатеља за Проћића и за њега гласао. Рајко за поја. На 10 дана пред изборе изашле су друге плакаше од стране Проћићевих људи, где најдају фамилијарни режим боћањења ишд. То је Жофра мало узбудило а и Проћићев говор на Опаљенику, где је говорио да Жофр шрује и избацује из болнице. Онда су Ракови синови у Приликама ошћ најали Жофра. С друге стране кад је увидео шта раде појови, да иду на што не они да добију већ да руше стрица он се мало мргнуо у село. Придобио Благоја Лишанина³⁹, хладио Глишу Циврића⁴⁰, који је био за поја, ухватио на два дана пред изборе Милића Ђоковића ше на тај начин сгласао ситуацију. Ишло се на што да се ми срушимо кажу овако: Вукашину ћемо испуцајти паре из џепа, Добросав је дужан има да цркне, доктора ћемесити, неће нам више сметати у пошћини. То је био циљ људи из доње чаршије. Појови су до последњеј дана с њима пактирвали и дружили се јавно, а Пера Јокановић тајно. Боле⁴¹ је био за нас – па оно писмо писано ј. Јанковићу, што је писано заједнички са Живорадом. Па друге иншрије и још некакве прљаве ствари од стране појова. Нису бирали средства, све разумем док су се борили за себе да добију, али кад је већ била оваква ситуација они су знали да губе. Ми смо им „пријатељски“, бар ја, саветовали да се не кандидује, јер ако иду он и стриц на изборе природна је ствар да је стриц јачи, да ће га шући и он је на све што говорио, ако хоћу да га убрзам и изјурам му паре из џепа. Мислим да је себи створио огромне непријатности. Ја чак не моћу ни да га жалим. Ја их више не волим као што сам их волела. О њиховом карактеру нисам никад имала неко одлично мишљење, али ипак су ми били симпатични као пријатељи, али после свих иншрија мислим да и што пријатељство више не може бити. Сад се говори о неком новцу који Проћић тражи од поја. Изгледа да му је Проћић дао 12.000 да привуче од себе 1.200 гласова, а овај што није испунио. Проћић се на што ослонио па је пошћео и бацио новац да ухвати још и добије мандаћ, па сад нема пара ни мандаћа, а поја у што да стави. Ови наши људи су љући на њега што се за најћ кандидовао и стрицу узео ших 700 гласова 500 чланова, а Проћићевци љући, а

37 Анта М. Радојевић (Ивањица, 1884. – Ивањица 1982), грађевински инжењер, народни посланик, министар. Биран је за народног посланика Радикалне странке за драгачевски и моравички срез (од 1921). Током 1925. године био је министар саобраћаја у влади Николе Пашића.

38 Живко Пурић, трговац из Ивањице.

39 Благоје Лишанин из Комадина, општина Косовица.

40 Глигорије Циврић, председник општине Кушићи (јаворске).

41 Ђорђе С. Јокановић (Ковиле, 1899 – Чачак, 1982), учитељ у моравичким селима, рођени брат Петров, брат од тетке доктора Божа.

пој сад између две вајре. Мислили ко и кад у полицији прљаво комбинује рђаво пролази. Тек борба је била велика. Анкичина⁴² деца су спремила кантие да луцају нашој деци, иако да је Бућа⁴³ цркао од страха увече док се дознао резултати. Каже: „Не марим ја мама да ли ће деца бити посланик или не, али ако изуби ја се од те деце не смем на улици појавити.“ Дакле, као што видиш моје пријатељство сирам појова после свих интрига сасвим се охладило, ја бих желела да буде оно што је раније било, али изгледа да не може. Нису бирали ни средства ни начин. Шта Жофр по тој ствари мисли не знам. Ја која волим ја ја искрено волим, али кад ја изјасирам, онда не марим много да ја видим. Мислим да нису имали никаквих обзира ни према мени ни према Жофру. Имам ја неке ствари да проверим. Хтела бих да се ствар појрави, али не иде од срца.

Извини, ја удавих, али мислим да ти изложим све интересоваће те. Иначе о теби Ивањичани имају још увек најбоље мишљење. То су свакако неке интриге лажи које си ти чуо.

Воле вас сви,

Драга

25. 5. Дадох Жофру да прочиташ и пошаше, а он држао све у цеју по старом обичају. Сад он иде у село, а ја наћох писмо.

Послали смо молбу у интернају на Дедиње. Браћу нам је дао информације, ш.ј. послали су нам и просјекти. Не знам да ли ће бити примљен.

Почешак писма др Драге Спасовић

42 Анка Ђукић, супруга Божидара Ђукића.

43 Слободан Спасовић – Бућо.

др Драгиња Драча и др Божидар Божо Спасовић

Резиме

Писма која су ивањички лекари Божидар и Драгиња Спасовић писали своје пријатељу др Михаилу Константиновићу, угледном професору Правног факултета у Београду (баш те године премештен је из Суботице у Београд), бацају сасвим ново светло на парламентарне изборе за народног посланика Моравичког среза 1935. године. На изборној листи појавила су се три кандидата владајуће Југословенске националне странке (носилац листе др Богољуб Јевтић) и један Удружене опозиције (др Владко Мачек). Наиме, сматрало се да је актуелни народни посланик из моравичког краја Вукашин Спасовић, плашећи се популарности Вукашина Протића, председника општине из Остатије, кандидовао и свог зета Драгољуба Милутиновића, свештеника из Ивањице, како би придобио један број Протићевих бирача. Из поменутих писама види се да су Милутиновић и његови сарадници у многим местима радили супротно Спасовићевим интересима. Такође, очигледан је и утицај др Божа Спасовића, веома популарног лекара, у изборној победи његовог стрица. Битан закључак се може извући и по питању регуларности избора, јер се наводе многе закулисне радње и новчани износи којима су „куповани“ поједини гласачи.

ALEKSANDAR NIKOLIĆ
SVETISLAV LJ. MARKOVIĆ

**THE FIFTH MAY PARLAMENTARY ELECTIONS IN THE MORAVA COUNTY
IN THE LETTERS OF DOCTORS BOŽIDAR AND DRAGINJA SPASOVIĆ
WRITTEN TO PROFESSOR MIHAILO KONSTANTINOVIĆ**

Summary

The letters which the doctors from Ivanjica Božidar and Draginja Spasović wrote to their friend PhD Mihailo Konstantinović, a distinguished professor of the Law School in Belgrade (in that year he was transferred from Subotica to Belgrade), cast completely new light on the parliamentary elections for a member of parliament (MP) of the Morava County in 1935. On the electoral list there were three candidates of the governing Yugoslav National Party (the carrier of the list was Bogoljub Jevtić) and one candidate of the United Opposition (PhD Vlatko Maček). That is to say, it was considered that the current Member of Parliament of the Morava region Vukašin Spasović, being afraid of the popularity of Vukašin Protić, the District Council Chairman from Ostatija, nominated his brother-in-law Dragoljub Milutinović, the priest from Ivanjica, as to capture votes from Protić's voters. According to the mentioned letters, it can be seen that Milutinović and his collaborators acted contrary to the interests of Spasović in many places. The influence of Božo Spasović, a very popular doctor, is also obvious in the election victory of his uncle. An important conclusion can be drawn concerning the regularity of the elections, because a lot of underhand dealings were done and money was given for vote buying.

МИРОСЛАВ Р. ПУРИЋ

Међуопштински историјски архив за град

Чачак и општине Горњи Милановац и Лучани, Чачак

ДРЖАВНА МЕШОВИТА ГРАЂАНСКА ШКОЛА ЧАЧАК

Први део

(школска 1939/1940 - 1941/1942)

АПСТРАКТ: У овом раду изнети су подаци и приказани документи и извештаји о раду једне средње стручне школе основане у предвечерје Другог светског рата у Чачку, њеној судбини током рата, проблемима, као и о њеним ученицима и наставницима који су у њој радили током шест година колико је школа постојала. Због великог броја докумената, разних спискова и богате архивске грађе живот ове школе биће приказан кроз два рада. У првом ће бити обухваћен период од оснивања школе 1939. године до школске 1941/1942. године, док ће други рад обухватати период од школске 1943/1944. до гашења школе 1945. године. Спискови ученика и наставника школе биће објављени на крају другог рада.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Краљевина Југославија, Србија, просвета, средње стручне школе, Чачак, Грађанска школа.

Због великог интересовања за гимназије у Југославији, а самим тим и у Србији, концем двадесетих година прошлог века, и због немогућности да се сви заинтересовани упишу, Министарство просвете Краљевине Југославије увело је 1931. године пријемне испите за гимназије. Тиме су лишени могућности уписа у средњу школу сви они који су били просечног успеха. Из тог разлога почеле су да се отварају грађанске школе у Србији 30-их година ХХ века. Иако су биле извесна новина, одмах су стекле углед и популарност, тако да се из године у годину број ових школа повећавао и пред рат их је било око 240. Ове школе су у Србији имале ранг ниже средње школе које су ученицима поред општег образовања нудиле и стручно образовање у зависности од привредних потреба становништва места у коме се школа налазила. Постојала су три типа грађанских школа: занатско – индустријски, пољопривредни и трговачки. Њихов циљ била је припрема ученика за упис средње стручне школе.¹ Државна

1 Пријемни испити за упис у гимназије одржавани су од 23. до 28. јуна (само је прве године увођења пријемног испита он полагао од 24. до 31. августа). Пријемни се састојао од испита из српског језика (писмени и усмени) и испита из математике (само усмени) (Међуопштински историјски архив (даље:

мешовита грађанска школа у Чачку била је занатско – индустријског смера и уписивала је све ученике/це који су завршили IV разред основне школе, а нису били старији од 14 година.² Трајала је четири године, а за циљ је имала образовање будућих радника у индустрији и занатству. Ученици су у овој школи поред неких општеобразовних и стручних предмета имали и практичну наставу која се одвијала у школској радионици. На крају четвртог разреда ученици су полагали завршни испит и добијали звање мајстора за одређена занатска и индустријска занимања.³ Школа је укинута одлуком Министарства просвете НР Србије III бр. 7828 од 27. августа 1945. године, када су укинуте све грађанске школе у Србији. У оним местима где су постојале гимназије, грађанске школе су укинуте, а тамо где није било гимназија оне се претварају у гимназије. Такође, сав инвентар и школске зграде припале су гимназијама. У Чачку, примопредаја дужности и инвентара Грађанске школе обављена је 18. септембра, између директора Грађанске школе Милорада Јовића и заменика директора чачанске Гимназије Ане Богосављевић.⁴

Почетак рада: школска 1939/1940. година

Државна мешовита грађанска школа у Чачку основана је 12. октобра 1939. године одлуком Министарства просвете, а на молбу Градског поглаварства у Чачку.⁵ Школа је упис ученика вршила током новембра месеца, а са радом је отпочела 27. новембра 1939. године.⁶

Разлог за овако касно отпочињање са радом лежи у непостојању адекватне зграде за смештај школе. Управник Грађанске школе у Чачку Стеван Поповић⁷ упутио је 16. новембра допис Председнику општине Чачак да се коначно реши

МИАЧ), Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, док. 196; Драгомир С. Поповић, *Споменица чачанске Реалне гимназије*, Чачак 1938, 217, 226; Милован Урошевић, Милутин Тодоровић, *Економска школа у Чачку 1948 – 1998*, Чачак, 1998, 12).

2 МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, док. 196.

3 Витомир Васиљ, *Вогич Међуоштинској историјској архиви у Чачку*, Чачак 1988, 210-211. Школа је радила дуже од две школске године, као што се види из архивске грађе, а не две године како наводе поједини аутори (в: М. Урошевић, М. Тодоровић, *нав. дело*, 12).

4 МИАЧ, Окружни народни одбор Чачак, К-22, ф. 21/45, док. 3198/45; Исто, К-22, ф. 22/45, док. 3648/45.

5 Одлуку о отварању Грађанске школе Градско веће је донело још 11. октобра 1938. године (в: *Прилози* - документ 1 и документ 2).

6 МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, док. N° 28. Упис ученика обављен је у просторијама Основне школе у Чачку (данас зграда Средње економске школе) у периоду од 8 – 12 часова и од 15 – 17 часова (МИАЧ, Градско поглаварство Чачак – 1939. године, К-36, Ф- VII, р. бр. 60/939).

7 За управника Грађанске школе у Чачку С. Поповић је постављен Указом II бр. 25576 од 14. октобра 1939. године као чиновник VI положајне групе. До тада Поповић је обављао функцију управника Грађанске школе у Мостару. На нову дужност јавио се 3. новембра исте године (МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, док. N° 2).

питање зграде за његову школу.⁸ Из тог разлога школа ни до тог дана није отпочела са радом. Прелазно решење било је да се школа смести у бившу зграду Женске гимназије, док се не нађе боља зграда за смештај Грађанске школе. Приликом прегледа школе од стране изасланик Краљевске банске управе, изасланик је установио да та зграда није адекватна за смештај једне школе ни педагошки, а ни хигијенски. Из тог разлога је 30. новембра 1939. наложио да се Грађанска школа смести, док не добије сопствену зграду, у садашњу зграду Женске гимназије. Од Женске гимназије је тражено да Грађанској школи уступи једну учионицу, ако не за цео дан, оно бар за пре или после подне. Истог дана управник Стеван Поповић поново шаље захтев Градском поглаварству у Чачку и у њему навео да му је за отпочињање наставе у школи потребна зграда која ће имати учионицу са две канцеларије, које ће бити доведене у ред да би се у њима могло радити и опремљене пећима и потребним намештајем. Такође, захтевао је послугу која ће бити расположива током целог дана, дрва за огрев, зидни сат и кредит за набавку учила и потребног канцеларијског материјала. Међутим, управник Грађанске школе у Чачку Стеван Поповић, децембра исте године, одбио је да се пресели у зграду Женске гимназије јер је, по његовим речима, школа требало јануара 1940. године да добије своју зграду.⁹

Ту зграду школа није добила ни маја 1940. године, иако је од обећања градских власти да ће школа добити своје просторије прошло седам месеци. Због тога је управник школе писао Банској управи и изнео своје жалбе на рачун Градског поглаварства. Те жалбе нису се односиле само на рачун школске зграде, већ и самог издржавања школе, што је падало на терет Градског поглаварства. Како управник наводи школа је у протеклих седам месеци од Поглаварства добила 2м³ дрва и 300 динара (200 за прославу Светог Саве и 100 на име помоћи за екскурзију коју је школа организовала до Краљева и манастира Жиче). Због таквог односа градских власти према школи Управа школе је била принуђена да се позајми код овдашњих трговаца да би намирила своје основне потребе, а рачуне за то је проследила Градском поглаварству. Међутим, ниједан од тих рачуна ни после четири месеца није наплаћен, иако те суме не прелазе ни 1/12 буџета школе. Тиме је школе буквално доведена на ивицу егзистенције, и да није помоћи од стране Основне школе и Гимназије, њена врата би већ одавно била затворена.¹⁰

Убрзо је дошао и јул 1940. године, када је Градско поглаварство наложило да се хитно испразни зграда коју је комисија одредила за смештај Грађанске школе и стави на располагање управнику школе. Истог месеца Министарство

8 МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, док. N° 21; Исто, Градско поглаварство Чачак – 1939. године, К-36, Ф-VII, р.бр. 60. Комисија је прегледала зграду за смештај школе још 17. септембра и нашла да је она подесна за смештај школе (в. документ 1 у делу *Прилози*).

9 МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, док. N° 21, 42/39, 48/39.

10 Почетком маја месеца 1940. године, дирекција Пошта иселила се из зграде која је била предвиђена за Грађанску школу. Из тог разлога је управник школе послао 3. маја молбу Градском поглаварству да му каже датум за усељење Грађанске школе у ову зграду (МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, док. N° 144, N° 157).

просвете је упутило допис да се сви радови на санацији школских зграда морају обавити до 15. августа, како би школе отпочеле наставу у септембру месецу. Зграда није добијена ни септембра 1940. године, а школа је наставу отпочела у старим просторијама, које по речима управника „не би одговарале ни за апсану, а камоли за васпитни завод”.¹¹

Поред недостатка адекватне школске зграде, наставу је морала отпочети и без иједног наставног учила. Како је оснивачким актом Општина била обавезна да сноси све трошкове за потребе школе, она се о то оглушила, будући да својим буџетом није ни предвидела динара за издржавање школе.¹² Из тог разлога Управа грађанске школе је била принуђена да се жали и средства тражи од Министарства просвете.¹³

Велики проблем представљао је и недостатак наставног кадра, а нарочито за веронауку. Управник Грађанске школе у Чачку Стеван Поповић упутио је 22. новембра захтев Архијерејском Намеснику у Чачку захтев да се Грађанској школи у Чачку додели један вероучитељ. У свом одговору Архијерејски Намесник, свештеник Милован Милутиновић, тражи да му се одговори да ли ће ти часови бити плаћени хонорарно и од кога. У свом одговору управник Поповић се позива на члан 2. Закона о верској настави у коме стоји да се верска настава не може служити хонорарно, али да према истом члану Закона стоји да свештеницима, или њиховим духовним заменицима, општина може доделити извесну награду за обављање посла вероучитеља. Такође, у свом допису бр. 31 од 24. новембра управник Поповић обавештава Архијерејског Намесника да ће школа отпочети са наставом 27. истог месеца и моли да се до тада одреди лице које ће предавати веронауку у његовој школи. Сутрадан је упућен допис Архијерејског Намесника Милутиновића да је за вероучитеља у Грађанској школи у Чачку одређен свештеник Александар В. Савић.¹⁴

11 О којој згради је реч, не можемо са сигурности рећи. Једино што се, из статистичког извештаја за ту школску годину може видети, јесте да је зграда зидана пре 1912. године и да није била намењена за школу. Мало је нејасно помињање Женске гимназије у документима, њене бивше и њене садашње зграде. Од школске 1940/1941. у Чачку је постојала I Мешовита и Потпуна II мешовита реалне гимназија, а у то време није постојала женска гимназија, која ће отпочети рад тек 1943. године. Од 1907 – 1912. године у Чачку је постојала Приватна женска гимназија, али од престанка њеног рада до поменуте школске године прошло је више од 25 година (МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, доц. N° 243, N° 269, N° 289, N° 301/40, статистички преглед грађанске школе у Чачку за школску 1939/1940. године од 13. септембра 1940. године; Светислав Љ. Марковић, Илија В. Поповић, *Лексикон чачанског образовања*, Чачак 2007, 35; Андрија Б. К. Стојковић, Бранко В. Ковачевић, *Чачанска гимназија 1837 – 1987*, Чачак 1987, 293).

12 О обавезама Општине према школи в: документ 2 у *Прилозима* овога рада. Такође, Одредбом § 11 тачка 4 Закона о грађанским школама одређени су услови за отварање грађанских школа. Један од тих услова био је и да се у оквиру школске зграде, или близу ње, мора налазити и стан за управитеља и послугу школе. (МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, доц. N° 15)

13 Касније ће школа, 6. маја 1940 године, наручити код *Геце Кона* из Београда, по један комад следећих наставних учила: торсо, метарске мере у сандуку, географске карте Азије, Африке, Северне Америке, Лужне Америке и Аустралије на платну и са штаповима. Укупна цена ове поруџбине износила је 5.000 динара (МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, док. N° 31, 43/39).

14 МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, доц. N° 40, N° 122.

И поред свих ових тешкоћа школа је ипак 28. новембра имала уписаних 31 ученика.¹⁵ Сви ученици, осим једне девојчице римо-католичке вероисповести, били су православци. Распон година ученика ишао је од 11 година (два дечака и две девојчице) до 14 година (једна девојчица). Највећи број ученика имао је 12 година (девет дечака и четири девојчице), односно 13 година (шест дечака и четири девојчице). Чак 27 ученика (16 дечака и 11 девојчица) било је из Дринске бановине, док је један дечак био из Дунавске бановине. Девет ученика било је из Чачка, а исти број био је из Трнавског среза.¹⁶

Школа је имала три кабинета, географски, природописни и математички. Од учила имала је 5 географских карата, један природописни модел, једну математичку слику и један апарат за наставу тог предмета. У својој библиотеци школа је имала 40 књига (35 наставничких и 5 ученичких) које је добила путем поклона.¹⁷

Што се тиче наставног кадра, поред већ поменутог управника школе Стевана Поповића, први наставници у школи били су професорка Загорка Поповић, премештена из Реалне гимназије у Мостару и постављена за професора Реалне гимназије у Чачку, с тим да ради у Грађанској школи у Чачку и Цветко Милосављевић, дотадашњи наставник Грађанске школе у Цариброду.¹⁸ Само неколико дана после њих, на свој лични захтев, у Грађанску школу у Чачку је из истоимене школе у Ѓвилану премештена учитељица женског ручног рада Борислава Шугић, с тим да допуњује часове у чачанској Реалној гимназији.¹⁹ Поред њих, а према списку наставника од 27. новембра 1939. године, у школи је још радио и свештеник Александар Савић, који је предавао веронауку. Управник Поповић је поред своје основне дужности предавао и рачун и геометрију. Наставник Цветковић је предавао земљопис, природопис, цртање и геометрију, а поред тога имао је и функцију чувара географске и природњачке збирке. Наставница Загорка Поповић предавала је немачки и српскохрватски језик, а била је и књижничар, док је наставница Борислава Шугић предавала женски и мушки ручни рад, певање, писање и обављала је послове пословође.²⁰

Већи прекид у раду школа је имала у периоду од 26. фебруара до 8. марта

15 Школа је 18. јануара 1940. године имала 30 ученика: 19 дечака и 11 девојчица (МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, доц. бр. 40, 60). Детаљније о броју ученика, као и њиховом успеху из владања в: документ 3 у *Пилозима* овог рада.

16 МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, доц. № 301/40, статистички преглед Грађанске школе у Чачку за школску 1939/1940. године од 13. септембра 1940. године.

17 Исто. О успеху ученика на крају школске године видети: документ 3 у делу *Прилози* овога рада.

18 Оба наставника на нове послове постављена су Указом Краљевских Намесника II бр. 25576 од 14 – X – 1939 године. На нову дужност Милосављевић се јавио 6. новембра (МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, доц. № 3, № 4).

19 На нову дужност постављена Указом министра просвете II бр. 24742 од 30 – X – 1939. године. На нову дужност јавила је се 23. новембра (МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, доц. № 5)

20 МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, доц. № 17, № 40.

1940. године.²¹ Школска година завршена је 20. јуна 1940. године. Поправни испити у школској 1939/1940. години одржани су у августу месецу.²²

Школска 1940/1941. година

Школа је у школској 1940/1941. години рад отпочела 9. септембра. Настава у школи била је полудневна и одвијала се на државном (српскохрватском) језику. Школа је имала два разреда са по једним одељењем. Сви ученици, осим једног ученика који је био Мађар, били су Југословени. Број ученика, њихова вероисповест и успех приказани су у следећим табелама:²³

Разред	Број ученика				Вероисповест			
	На почетку		На крају		Православни		Римокатолик	
	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.
I	26	10	25	8	25	7	/	1
II	14	8	13	8	13	8	/	/
Укупно	40	18	38	16	38	15	/	1
	58		54		53		1	

Табела 1: Број ученика и вероисповести школске 1940/1941. године.

Разред	По успеху								Укупно
	Одлични		Врлодобри		Добри		Недовољни		
	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	
I	22	6	3	2	/	/	/	/	33
II	11	8	2	0	/	/	/	/	21
Укупно	33	14	5	2	/	/	/	/	54
	47		7		/		/		

Табела 2: Успех ученика на крају школске 1940/1941. године.

21 У школу је 29. фебруара 1940. стигао допис Начелства среза трнавског у коме се обавештава школа о прекиду наставе по наређењу Краљевске банске управе Дринске бановине IV бр. 6973/40 од 28. фебруара 1940. године. Поред Грађанске школе са радом су престале и Народна школа и Државна реална гимназија у Чачку. Разлог за ову обуставу била је појава заразне упале мозга у Чачку (МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, доц. N° 67, 73).

22 МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, доц. N° 229, N° 268.

23 Упис у нову школску годину обављен је од 2 – 4. септембра (МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, доц. N° 196, N° 217, N° 289). Подаци у табелама 1 и 2 према: Исто, К-1, доц. N° 196, N° 217, N° 289

Расписом Министарства просвете²⁴ наложено је учитељским и грађанским школама да се формирају чисто мушка и чисто женска одељења, где је то могуће. Уколико за то не постоји могућност онда ученице у мешовитим одељењима треба да седе напред у учионици, а дечаци позади. Приликом уласка у учионицу прво улазе девојчице, па потом дечаци, а све то се одвија уз надзор наставника. Такође, ученици и ученице морају бити раздвојени и на школском одмору било да се налазе у учионици или у дворишту, а треба уклонити и било какве контакте ученица и ученика и изван школе. Поступајући по распису Министарства просвете, у Грађанској школи у Чачку дечаци и девојчице су имали одвојене часове гимнастике. Женско одељење имало је свега 10 ученица, па је због недостатка простора, те часове имало у летњиковцу у школском дворишту, док су дечаци наставу имали у учионици.²⁵

Што се тиче наставног кадра школа је рад у овој школској години отпочела са укупно четири наставника, укључујући и управника школе. Поред њега, школа је имала једног наставника, једну наставницу женског ручног рада и једног вероучитеља. Школа је на почетку школске године била у дефициту са следећим стручним наставницима: српскохрватски језик, немачки језик, историја, физика, математика, мушки ручни рад, певање и гимнастику. Такође, пошто је школа била индустријског правца били су потребни и наставници стручних предмета, којих школа нема. На крају школске године школа је укупно имала 17 запослених, и није имала нити једног стручног учитеља. Поред управитеља школа је запошљавала и 10 стално запослених предавача (по 5 мушкараца и жена) од којих су њих деветоро били наставници (пет мушкараца и четири жене) и једна учитељица ручног рада. Привремених предавача било је пет, четири наставнице и једна учитељица ручног рада, а у школи је радио и један вероучитељ.²⁶

Велики проблем школа је имала и са наставом веронауке. Дотадашњи вероучитељ Грађанске школе у Чачку свештеник Александар Савић, који је радио у школи од њеног оснивања, поднео је оставку.²⁷ Управник школе послао је молбу Његовом Првосвештенству Епископу жичком да одреди наставника веронауке у Грађанској школи у Чачку.²⁸

24 Распис IV-бр. 10094 од 2. септембра 1940. године (МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, доц. N° 372).

25 МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, доц. N° 372, N° 405.

26 Исто, К-1, доц. N° 196, N° 217, N° 289. Списак наставника на крају школске године видети у делу *Прилози*, документ 3. Интересантно је напоменути да су сви наставници у школама почетком јуна месеца 1941. године добили формулар у коме је требало да се, поред неких уобичајених података, изјасне о својој расној припадности и да ли су чланови ложе слободних зидара (Масона) у земљи или иностранству и да ли је икада био у контакту са њима (Исто, К-1, доц. без сигнатуре).

27 Он је ту оставку поднео 1. новембра 1940. године. Разлози оставке били су његова преаузитост парохијским послом и незадовољство Управе школе због нередовне наставе веронауке. Свештеник Савић је у школи држао наставу без новчане надокнаде (МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, доц. N° 353).

28 Молба је поднета 5. новембра 1940. године. Вероучитељ није послат школи ни до 11. новембра.

По наређењу Бана Дринске бановине све школе су распуштене од 9. новембра, а школске зграде се стављају на располагање војсци.²⁹

Проблем са школском зградом настављен је и у овој школској години. Грађанска школа у Чачку није добила, од стране Општине, обећану јој зграду чак ни августа 1941. године, већ се две године налазила у, за једну школску установу, сасвим неподесној згради.³⁰ На крају, почетком окупације, зграда која је била одређена за смештај Грађанске школе, заузета је од стране немачке војске и у њој је смештена команда места (Ortskommandantur).³¹

Како школа није могла имати адекватне просторије за наставу, тако ни о формирању ђачке трпезе, односно кухиње, није могло бити ни речи. Наиме, од Краљевске банске управе Дринске бановине октобра 1940. године стигао је допис свим средњим школама у вези са организовањем ђачке кухиње. Због тога је при Грађанској школи организовала наставнички савет који је имао за задатак да одреди број ученика који би се хранили у кухињи и износ трошкова за њено опремање и рад. Међутим, савет је установио да школа не располаже адекватним простором за смештај ђачке кухиње и да је боље новац уложити у изградњу заједничке кухиње за више школа.³²

Уочљиво је да су се проблеми са школском зградом прелили и у наредну школску годину, а иста ситуација била је и са наставним средствима, а и са финансијама. Ипак, на срећу, школа је пред сам рат, марта 1941. купила код издавачке куће Геце Кона у Београду по један комад: модела уха и модела ока, зидних слика на платну са штаповима хмеља, лана, кафе, чаја, памука, водене боквице и кокосове палме, чиме је ситуација са училима донекле поправљена.³³ Што се тиче финансија, које су ионако биле скромне, Градско поглаварство у

Тек 11. децембра 1940. године за привременог вероучитеља Грађанске школе у Чачку постављен је јеромонах-суплент I гимназије у Чачку г. Јелисеј Поповић (МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, доц. N° 358, N° 375, N° 437).

29 Настава у првом полугодишту трајала је Одлуком Министарства просвете IV бр. 16388 од 27. новембра до 21. децембра 1940. године, а друго полугође је почело 11. јануара 1941. године. Та је одлука касније преиначена, па је одлуком Министарства просвете IV бр. 16624 од 5. децембра 1940. године, крај првог полугодишта школске 1940/1941. године померен за 13. јануар 1941. године. О даљим обуставама рада видети у делу *Прилози*, документ 4. (МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, доц. N° 379, N° 407, N° 409).

30 Поред тога што та зграда није имала тоалет и што је имала само две просторије (једна коришћена за учионицу, а друга за канцеларију и наставничку већницу), она се налазила изнад две радионице, у којима је се стварала бука која је знатно реметила наставу. Поред тога просторије су биле мрачне и пуне влаге, па се морао држати отворен прозор чак и у зимским данима. Управник школе је протекле две године узалудно покушавао да од Општине издејствује адекватну школску зграду са бар пет просторија, али су сви његови покушаји окончани празним обећањима (МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, доц. N° 326).

31 МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, доц. N° 326.

32 Исто, К-1, доц. N° 337.

33 Укупна цена ових учила била је 1.970 динара (МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, N° 427).

Чачку још више их је отежало тиме што је смањило буџет Грађанској школи, и то скоро за половину. Због тога је управник Грађанске школе послао молбу Банској управи Дринске бановине у Сарајеву за помоћ у износу од 10.000 динара, будући да им издвојена средстава градског поглаварства нису могла намирити нби најнужније потребе.³⁴

Школска 1941/1942. година

Упис ученика у Грађанску школу у Чачку, за школску 1941/42. годину обављен је од 1 – 30. септембра 1941. Због ратних операција и бомбардовања школске зграде, школа није радила од октобра 1941. године.³⁵ У јануару је школи уступљена нова зграда те је могла отпочети са наставом тек од 23. јануара 1942. године. Прво полугодиште је трајало до 28. марта, а васкршњи распуст трајао је од 2. до 8. априла.³⁶

Великих потешкоћа школа је имала и са проналажењем адекватних просторија за свој смештај, пошто је дотадашња зграда тешко оштећена у бомбардовању. У том тражењу је изгубљен децембар и скоро цео јануар. Таман када су од стране немачких власти добијена ваљана зграда за смештај школе у њу је се уселила Дирекција поште, уз сагласност председника општине. Зграда у коју је школа премештена марта месеца није одговарала ни хигијенским ни педагошким прописима. Зграда је истина била нова, али су просторије биле мале, па су по три ученика седела у клупама намењеним за двоје. Инвентар школе био је сачуван али је недостајало учила, па су наставници били принуђени да их, уз помоћ ученика, сами израђују. Уџбеника је било мало и веома су се тешко набављали. Највећи проблем био је са уџбеницима Немачког језика за III годину.³⁷

34 МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, доц. N° 342,.

35 Борбе у околини Чачка отпочеле су још септембра месеца. Здруженим снагама партизани и четници су ослободили Чачак 1. октобра 1941. године пред зору. Немачке трупе повукле су се ка Краљеву. Чачак и околина прикључени су слободној територији са центром у Ужицу тзв. *Ужичкој републици*. Већ сутрадан оформљена је заједничка команда места. Након тога ратне операције се усмеравају ка Краљеву које је од 4. октобра фактички под опсадом. Одлука о упућивању трупа у правцу Краљева донета је од стране Оперативног штаба 5. октобра. После низа неуспелих напада на град, од којих је последњи био 1. новембра, опсада је подигнута. Уследио је крвави обрачун између партизана и четника, који ће се наставити до краја рата. То је знатно олакшало посао Немцима који су у свом противнападу лако сламали устанички отпор и већ 28. новембра ушли у Чачак, који је 19. новембра и бомбардован од стране Немаца (Горан давидовић, Лела Павловић, *Историја Чачка – хронологија од праисторије до 2000. године*, Чачак 2009, 349-351, 354; Горан Давидовић, Милош Тимотијевић, *Зашамњена прошлост – историја равнојораца чачанског краја*, књ. 1, Чачак-Горњи Милановац-Краљево, 2002, 245, 294, 337).

36 По решењу Министарства просвете II бр. 5341/42. предавања за ову школску годину завршена су 27. јуна (МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, доц. N° 457; Исто, К-4, Дневник рада III разреда школске 1941/1942, Записник са прве седнице разредног већа III разреда одржане 26. јануара 1942).

37 МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, доц. 262/2; Исто, К-4, Дневник рада III разреда школске 1941/1942, Записник са треће седнице разредног већа III разреда

Адекватну школску зграду школа ће добити тек јуна 1942. године, када је се из ње иселила Дирекција пошта. То је била зграда зидана од чврстог материјала, и имала је седам просторија, од којих је три коришћено за учионице, једна за кабинет, две као канцеларије и четири за остале намене. Од три учионице, две су одговарале намени, а једна није. Школски намештај је био добар, али га је било мало. Интернат и и ђачка трпеза нису постојали. Најам ове зграде износио је 12.000 динара. Што се тиче наставних средстава у овој школској години школа је имала: 2 зидне слике за земљопис и 6 географских карти; 8 зидних слика за зоологију и 3 атласа; 11 зидних слика за ботанику; 7 апарата за физику; 9 модела за математику; 8 мустри за мушки и 2 за женски ручни рад.³⁸

Број разреда и одељења, као и број ученика на почетку и на крају године, и њихова промена током године, види се из следеће табеле:³⁹

Разред	Број ученика								Укупно
	На почетку		Напустили		Дошли		На крају		
	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	
I	10	6	3	1	1	1	8	6	14
II	27*	8	2	2	/	/	25	6	31
III	17	9	/	1	/	/	17	8	25
Укупно	54	25	5	4	1	1	50	20	70
	79		9		2		70		

Табела 3: Број ученика на почетку и на крају школске 1941/1942. године.

Од укупно 70 ученика, 67 (48 дечака и 19 девојчица) било је српске народности, док је њих троје (два дечака и девојчица) било словенске али не српске народности. Такође, 67 ученика били је православне вероисповести, а троје римо-католичке. Што се тиче старосне структуре ученика она се кретала од 10 година (две девојчице) до 17 година (један дечак). Највећи број ученика био је узраста 13 година, њих 25 (18 дечака и седам девојчица), 19 ученика (16 дечака и три девојчице) имало је 14 година, 11 ученика (седам дечака и четири

одржане 1. марта 1942.

³⁸ Исто, К-2, доц. 441. Била је то зграда Домаћичке школе, зидана 1935. године. За ову зграду била је заинтересована и Женска занатска школа, која је зграду и подигла. Више о овој згради в: Мирослав Пурић, „Неколико докумената о згради Домаћичке школе у Чачку”, *Изворник*, бр. 26, Чачак, 2010, 117-127.

³⁹ Подаци у табели унети према: МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-2, доц. № 441. Одмах првим погледом на табелу можемо видети да се коначан број ученика не поклапа са резултатом који би добили када би се крајњи резултати у колонама сабрали (70 ученика, а треба 72 ученика). Очигледно да је негде направљена грешка. Наглашавам, као на почетку ове напомене, да сам податке унео на основу докумената насталих у самој школи (п.п. аутора)

* У овај број ушао је и један поновац.

девојчице) имало је 15 година, шесторо (пет дечака и једна девојчица) имало је 11 година, четири ученика (по два дечака и девојчице) имали су 12 година и двоје ученика (дечак и девојчица) били су узроста 16 година. Највећи број ученика, њих 68 (48 дечака и 20 девојчица) било је са територије Краљевачког среза, док је по један ученик био са територије Крагујевачког, односно Ужичког среза.⁴⁰

Што се тиче успеха ученика он је на нивоу школе био следећи:⁴¹

Разред	Успех ученика										Укупно
	Одлични		Врло добри		Добри		Полажу		Понављају		
	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	
I	1	1	1	2	2	1	1	1	/	/	10
II	2	2	2	1	19	1	/	1	2	1	31
III	2	/	2	3	10	3	/	/	5	3	28
Укупно	5	3	5	6	31	5	1	2	7	4	69
	8		11		36		3		11		

Табела 4: Успех ученика на крају школске 1941/1942. године.

У току школске године долазило је до честих промена наставног кадра у школи. Све те промена, наравно, биле су праћене одлуком Министарства просвете. Тако су из школе отишли следећи наставници:

- Учитељица Бланда Москович⁴² пребачена је на рад у Грађанску школу у Великој Кикинди. Ова наставница је у Грађанску школу у Чачку дошла из Народне школе у Глоговцу, среза прњаворског, Врбаске бановине;

- Наставница Милка Шугин⁴³ додељена је на рад Грађанској школи у Вршцу;

- Наставник Радисав Ђуришић⁴⁴ додељен је на рад Грађанској школи у Сокобањи;

40 МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-2, доц. N° 441.

41 Подаци у табели унети према: МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-2, доц. N° 441. Иста ситуација као и са претходном табелом, негде је начињена грешка. По стварном броју ученика, на основу података требало би да је школа на крају имала 72 ученика, а не 70, односно 69 (п.п. аутора).

42 Учитељица је у Чачак дошла одлуком Министарства просвете II бр. 26189 од 6. новембра 1940. године, а у другу школу пребачена одлуком II бр. 18230/41 истог Министарства (МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, док. N° 380).

43 Одлуком Министарства просвете II бр. 19620 од 19. октобра 1941 (МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, док. N° 457). Све одлуке, које се налазе уз имена наставника преузета су из претходно наведеног документа, па га зато нећу поново наводити (п. п. аутора).

44 Одлуком II бр. 23396 од 1. децембра 1941. године.

- Наставник Душан Алексић⁴⁵ стављен је на расположење;
  - Наставник Младен Јовашевић⁴⁶ отпуштен је из службе;
  - Учитељица Јеленика Смиљанић⁴⁷ прешла је на рад у II Гимназију у Чачку;
  - Наставница Надежда Даскаловић⁴⁸ прешла је на рад у II Гимназију у Чачку;
  - Наставник Ристо Ђурић⁴⁹ додељен је на рад Грађанској школи у Ивањици;
  - Наставница Душанка Симовић⁵⁰ отпуштена је из државне службе;
  - Наставник Виктор Канцир⁵¹ премештен је на рад у Грађанску школу у Шапцу;
  - Учитељица женског ручног рада Борислава Шугић⁵² премештена је на рад у II Гимназију у Чачку;
  - Наставница Добрила Радосављевић⁵³ отпуштена је из државне службе.
- У Школу су дошли следећи наставници:
- Учитељ Драгиша Петровић⁵⁴ прешао је из Грађанске школе у Ивањици;
  - Наставница Емилија Грчар⁵⁵ прешла је из Грађанске школе у Сомбору;
  - Наставник Ристо Ђурић⁵⁶ прешао је из Грађанске школе у Ивањици;
  - Професор Видосава Рајлић⁵⁷ прешла је из Грађанске школе у Ужичкој Пожези;
  - Наставница Вера Касапска⁵⁸ прешла је из Грађанске школе у Сокобањи.
- Тако је школска 1941/42. године завршена са следећим наставним кадром:
- Стеван Поповић, управник школе, математичко-техничке струке, предавао цртање (II разред) и мушки ручни рад (II и III разред),
  - Цветко Милосављевић, струке земљопис и природопис, предавао земљопис (I и III), хигијену (III), грађанска права (III), разредни старешина III разреда, чувар збирке за земљопис и природопис, школски режисер,

45 Одлуком II бр. 23179/41.

46 Одлуком II бр. 6185/42.

47 Одлуком II бр. 10345 од 2. фебруара 1942. године.

48 Одлуком II бр. 1686 од 12. фебруара 1942. године.

49 Одлуком II бр. 2090 од 19. фебруара 1942. године.

50 Одлуком II бр. 3816/42.

51 Одлуком II бр. 6743/42.

52 Одлуком II бр. 8719 од 4. маја 1942. године.

53 Одлуком II бр. 9685 од 20. маја 1942. године.

54 Одлуком II бр. 18221/41.

55 Одлуком II бр. 19961 од 25. октобра 1941. године.

56 Одлуком II бр. 18749 од 19. октобра 1941. године.

57 Одлуком II бр. 1659 од 11. фебруара 1942. године.

58 Одлуком II бр. 2090 од 19. фебруара 1942. године.

- Стеван Тодоровић, струка српски језик и историја, предавао српски језика (II и III), разредни старешина II разреда,⁵⁹

- Емилија Грчар, струка немачки и словеначки језик, предавала немачки језик (III),

- Милица Тодоровић, струка немачки и српски језик, предавала немачки језик (I и II),⁶⁰

- Милош Кнежевић, струка математика и физика, предавао рачун (III), геометрију (I и III), физику (II и III),

- Зорка Митић, струка земљопис и природопис, предавала природопис (I и II), земљопис (II), хемију (III), женску гимнастику (II и III),⁶¹

- Војислава Пејовић, струка француски и српски језик, предавала српски језик (I), певање (I и II),⁶²

Видосава Рајилић, струка географија и национална историја, предавала историју (II и III), писање (I),

59 Рођен 27. марта 1903. године у Чачку. Радио као учитељ у Основној школи у Омашници и био је вршилац дужности управника Грађанске школе у Србобрану. Основну и нижу Гимназију завршио је у Чачку, а Учитељску школу у Вршцу 1924. године. Вишу педагошку школу завршио је у Београду 1934. године. Радио је као учитељ у: Брђанима, Г. Горевници, Омашници, Београду, Кули, Као наставник: Грађанска школа у Кули, Србобрану, да би 23. маја 1941. био додељен на рад Грађанској школи у Чачку, а од 4. марта 1943. и запослен у тој школи (МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, доц. N° 457; Исто, К-3, док. 735/42). У даљем тексту биће изнете кратке биографије појединих наставника, за које су пронађени подаци у архивској грађи и литератури (п. п. аутора).

60 Рођена 12. августа 1902. године у Краљеву. Радилa је као учитељица Народне школе и наставница Грађанске школе. Удала се за Стевана Тодоровића, такође наставника Грађанске школе у Чачку, 26. новембра 1926. у цркви у Горњој Горевници. Девојачко презиме Вуксановић. Основну школу и четири разреда ниже Гимназије завршила је у Краљеву, Државну женску учитељску школу завршила је у Новом Саду 1922. године, а дипломирала на Вишој педагошкој школи у Београду 1936. године. Пре доласка у Грађанску школу у Чачку радила је у: Опову као учитељица, Жабарима, Водници, Миљевићу, Мрсаћу, Краљеву, Омашници, Београду, Кули, а као наставница у Грађанској школи у Кули, Грађанској школи у Србобрану и, од 23. маја 1941. прво је додељена, а онда 18. марта 1943. и запослена у Грађанској школи у Чачку. У Грађанској школи у Чачку предавала је немачки језик и југословенску књижевност (МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак, 1939 – 1945, К-1, доц. N° 457; Исто, К-3, док. 735/42).

61 Професорка Митић Зорка била је касније наставник Гимназије у Чачку. У списку наставника и професора Мушке гимназије налази се и наставница Зорка С. Митић, која је радила у Гимназији од 31. децембра 1948. до 12. септембра 1955. године. Такође, Зора Митић се налази и на списку као наставник хемије у Државној школи за деце неговатељице у Чачку где је радила као наставник технике познавања робе, а и у Медициној школи у Чачку, где је предавала хемију. Претпоставка је да се ради о истој наставници, иако постоји разлика у имену (в. Мирослав Пурић, „Двогодишња административна школа у Чачку 1949 – 1951“, *Изворник*, бр. 29, Чачак, 2014, 217).

62 Рођена 26. маја 1911. у Фочи. Четири разреда основне и четири разреда ниже гимназије завршила је у родном месту, а учитељску школу завршила је у Крагујевцу 1929. На нижем течају Више педагошке школе у Београду дипломирала је 1938. године. Пре доласка у Чачак, на место наставнице Грађанске школе радила је у: Зеници као учитељица, Травнику, Лозовику, Имотском, радила у Народној и Грађанској школи у Мостару, Наставница у Грађанској школи у Зеници и мушкој Грађанској школи у Бања Луци, да би 21. јула 1941. била додељена Грађанској школи у Чачку, а од 24. фебруара 1943. године и званично премештена у ову школу. У Грађанској школи у Чачку предавала је српски и немачки језик, а служила се и француским језиком (МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак, 1939 – 1945, К-1, доц. N° 457; Исто, К-3, док. 735/42).

- Драгиша Петровић, меркантилна група, земљорадња, предавао рачун (I и II), геометрију (II), мушки ручни рад (II),
- Томанија Стамболић, струка женски ручни рад који је и предавала (I, II и III), Мушки ручни рад (I), цртање (I), домаћинство (III),
- Јелисије Поповић, јеромонах, суплент I Гимназије у Чачку, предавао веронауку (I, II и III).⁶³

Предмети које су предавали нестручни наставници су: Мушки ручни рад у I разреду са 2 часа недељно, у II разреду са 2 часа и у III разреду 2 часа; гимнастика за мушкарце и жене у 3 разреда са 11 часова; певање у I и II разреду са по 1 часом. Сви наставници осим једне наставнице били су српске националности, а иста ситуација је са вероисповести наставног кадра ове школе, наравно у корист православне вероисповести (једна наставница била је римо-католичке вероисповести).⁶⁴

У Грађанској школи у Чачку школске 1941/1942. године изучавали су се следећи предмети: **I разред:** Српски језик – 3 часа недељно, Немачки језик – 3 часа недељно, Земљопис – 2 часа недељно, Природоопис – 1 часа недељно, Рачун – 2 часа недељно, Геометрија – 2 часа недељно, Веронаука – 2 часа недељно, Цртање – 2 часа недељно, Лепо писање – 1 час недељно, Музика – 1 час недељно, Фискултура – 1 час недељно, Ручни рад - 2 часа недељно; **II разред:** Веронаука – 2 часа недељно, Српски језик – 4 часа недељно, Немачки језик – 3 часа недељно, Историја – 2 часа недељно, Земљопис – 2 часа недељно, Рачун – 3 часа недељно, Геометрија – 2 часа недељно, Физика – 2 часа недељно, Ботаника и зоологија – 2 часа недељно, Цртање – 2 часа недељно, Лепо писање – 1 час недељно, Музика – 1 час недељно, Фискултура – 1 час недељно, Ручни рад – 2 часа недељно; **III разред:** Веронаука – 2 часа недељно, Српски језик – 3 часа недељно, Немачки језик – 3 часа недељно, Историја – 2 часа недељно, Земљопис – 2 часа недељно, Рачун – 3 часа недељно, Геометрија – 3 часа недељно, Физика – 2 часа недељно, Хемија – 2 часа недељно, Хигијена – 1 час недељно, Привредне поуке – 2 часа недељно, Грађанска права и дужности – 1 час недељно, Домаће газдинство – 2 часа недељно, Гимнастика – 1 час недељно, Ручни рад – 1 час недељно. Наставна седмица трајала је 6 дана, тако да је само недеља била нерадан дан. Ученици су тог дана обично ишли у цркву. Часови гимнастике били су одвојени за дечаке и девојчице.⁶⁵

Што се тиче уџбеника, у овој школској годину, у школи су били заступљени следећи уџбеници: **I разред:** Српски језик: Српски језик – Тима

63 Предавао је веронауку и у I Чачанској гимназији и био монах у манастиру Срећење у Овчар Бањи (МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, доц. N° 457; А. Б. К. Стојковић, Б. В. Ковачевић, *нав. дело*, 294).

64 МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, доц. N° 457, 262/2; Исто, К-2, док. N° 441.

65 Исто, К-4, Дневник рада I разреда школске 1941/1942; Исто, К-4, Дневник рада II разреда школске 1941/1942; Исто, К-4, Дневник рада III разреда школске 1941/1942.

Димитријевић, *Чишанка*, Граматика: Андре Жежељ, Немачки језик: Ерчић – Тангл, Земљопис: Радивојевић, Математика: Првановић Станко, Природопис: Дивац – Јаковљевић; **II разред:** Српски језик: Тима Димитријевић, *Чишанка*, Граматика: Андре Жежељ, Немачки језик: Рад. Меденица, *Немачка чишанка*, Историја: др Душан Пантелић, *Историја за дрући разред*, Земљопис: Т. Радивојевић, *Ваневројски континенти*, Др Радовановић, *Ашлас*, Рачун: Станко Прваковић, Геометрија: Милан Недић, Физика: Јелена Михаиловић, *Физика*, Природопис: Дивац, Јаковљевић, *Бошаника и зоологија*, Музика: Светолик Пашћен, *Ношно њевање*; **III разред:** Поповић – Хаџи – Арсовић – *Православни катихизис*, Георгијевић – Цуцућ – *Чишанка за српски језик*, Жежељ Андра – *Грамашика српској језика*, Меденица Радосав – *Немачка чишанка*, Др Пантелић Душан – *Историја*, Радивојевић Тодор – *Евроја за III разред браћанске школе занашко – индустријској смера*, Др Радовановић Михаило – *Ашлас за II разред средњих школа*, Михаиловић Јеленко – *Физика*, Станојевић Александар – *Хемија*, Недић Милан – *Рачуница*, Исти – *Геометрија*, Кирхинд Никола – *Поуке из занаштва и индустрије*, Др Иванић Стеван – *Хиџена за III разред браћанских школа*.⁶⁶

У циљу побољшања васпитног рада школе одржавани су чести родитељски састанци, на којима је највећа пажња родитељима скренута на штетну комунистичку пропаганду по школама. Што се тиче владања оно је било добро, само је један ученик I разреда кажњен укором разредног већа због певања непристојне песме. Током школске године изведено је 5 полудневних екскурзија (4 научног и једна забавног карактера) од којих су четири биле у околини, а једна у месту.⁶⁷ Као што је већ речено, школска година завршила се 27. јуна.

66 Исто, К-4, Дневник рада I разреда школске 1941/1942, Записник са прве седнице разредног већа I разреда одржане 26. јануара 1942; Исто, К-4, Дневник рада II разреда школске 1941/1942, Записник са прве седнице разредног већа II разреда одржане 26. јануара 1942; Исто, К-4, Дневник рада III разреда школске 1941/1942, Записник са прве седнице разредног већа III разреда одржане 26. јануара 1942.

67 Исто, К-1, доц. 262/2; Исто, К-2, доц. 441.

ПРИЛОЗИ

Документ 1

ГРАДСКО   GRADSKO
ПОГЛАВАРСТВО   POGLAVARSTVO
ЧАЧАК   ČAČAK
_____N° 16056   22. септ.[ембра] 1939.
   [ШТАМБИЉ]

Молба за отварање грађанске
школе у Чачку индустр.[ијско] – занатског
смера.

КРАЉЕВСКОЈ БАНСКОЈ УПРАВИ ДРИНСКЕ БАНОВИНЕ
IV – одељење

САРАЈЕВО

Одлуком градског већа Бр.13.620 од 11. октобра 1938 год. решено је, да се у Чачку отвори грађанска школа индустријско – занатског смера. Општина ће сносити трошкове и дати зграду за ову школу.

Одлуком градског већа Бр.1.709 од 31. августа 1939 год. решено је, да општина за ову годину да огрев и осветљење из буџета на општинске потребе.

Комисијски је зграда за школу прегледана на дан 17 септембра 1939 године и примљена као подесна, а једно времено констатовано је да су испуњени сви услови за отварање ове школе.

Достављајући предње банској Управи са целим предметом, поглаварство моли за дејство да се отварање ове школе одобри.

Секретар
Драг.[утин] Милић [потпис]

[печат]

Претседник
Градске општине,
Миод.[раг] Ж. Васић [потпис]

[Међуопштински историјски архив Чачак (МИАЧ), Градско поглаварство Чачак - 1939. година, К-36, Ф-7, р.бр. 60/939]

Документ 2

МИНИСТАРСТВО ПРОСВЕТЕ
Краљевине Југославије
ОДЕЉЕЊЕ ЗА СРЕДЊЕ ШКОЛЕ
II. Бр. 22821
16 – X – 1939 год

УПРАВИТЕЉУ ГРАЂАНСКЕ ШКОЛЕ

У БЕОГРАДУ
[штамбиљ]

ЧАЧАК

Господин Министар просвете под II бр. 22821 од 12 - X – 1939 године, а на молбу Градског поглаварства у Чачку и на основу §§ 4, 10, 11, 16 и 65 Закона о грађанским школама у вези §24/ III Финансијског закона за 1932/33 годину, одлучио је:

да се за ову школску годину отвори Мешовита грађанска школа занатско-индустријског правца у Чачку, с тим да се за школску 1939/40 годину изврши упис ученика-ца само за I разред исте школе, а да се остали разреди поступно отварају наредних школских година.

Све издатке око издржавања исте школе у смислу §§ 11 и 12 Закона о грађанским школама сносиће Градска општина у Чачку.

О предњем се извештава ради знања.

По наређењу
начелника Одељења за средње школе
шеф
Персоналног одељења за грађ.[анске] школе
[штамбиљ]
[нечитко] Матовић
[потпис]

[МИАЧ, Мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, док. № 1]

Документ 3

Извештај Грађанске школе у Чачку о стању школе крајем школске 1939/1940. године

I Настава

1) Ток наставе (редовна, број школских радних дана, кога је дана настава почела, да ли је било ремећења, шта је предузимано за унапређење наставе и васпитања):

Рад у школи почео је 27 – XI – 1939. г. Са једним одељењем I разреда и од тада до 20 јуна радило се 145 радних дана. Прекид у настави био је од 1 до 8 марта, услед болести заразног кочења врата, а по наређењу Банске управе у Сарајеву IV бр. 6973 од 28 – II – 1940. Зграда у којој је смештена школа ни уколико не одговара хигијенским и педагошким прописима, а још мање угледу саме школе, која као новостворена у погледу свог значаја за васпитни одгој требало јој је створити услове како би учинила бољи утисак на грађанство.

Управа школе је и писмено и лично неколико пута тражила од Градског поглаварства у Чачку да нам се доделе просторије предвиђене за ову школу. На наша писмена тражења ни један пут нису дали одговор, док на усмено тражење увек давали изговор да се ради на ово и да ће школа убрзо добити своје просторије. Данас, после осам месеци школског рада, са овим ништа боље не стојимо него првог дана када је школа почела да ради. Сви планови које је општина имала у погледу школске зграде потпуно су пропали и сада се мора и сада се мора тражити нови начин да школа дође до, где и какве удобније зграде. Настава се изводила под доста тешким условима, без довољно очигледних средстава, најнужније потребе школа је допуњавала од гимназије и основне школе, тек у априлу месецу школа је од помоћи коју јој је доделила Банска управа набавила нешто учила и тиме олакшала правилно извођење наставе. Да би рад у школи био бољи, поред наведеног, настојало се да се увек одржава што већа сарадња са ђачким родитељима, те су ови и појединачно позивани, давана им потребна обавештења о узроцима и недостатку ученика, одржана су и два родитељска састанка, на којима су родитељи упознати са циљем и задатком школе, те и дискутовало се о извесним недостацима и начину како да се ови поправе. На седницама разредног већа и наставничког савета изношена су општа запажања појединих наставника и по овима се дискутовало.

2) Успех у настави

Према материјалу који смо добили и приликама под којим се радило успех у настави је задовољавајући. Наставно градиво обрађено је према напред утврђеном програму.

3) Стручне конференције, угледна предавања, седнице наставничког савета и разредног већа.

Сви наставници-це одржали су угледна предавања из свог стручног предмета и након овога одржане су стручне конференције. Одржано је четири седнице разредног већа и пет седница наставничког савета. На овим седницама третирана су сва питања о владању ученика и успешнијем извођењу наставе, споразумно се договарали да се извесне мане и недостаци ученика поправе и отклоне.

4) Хоспитовање

Управитељ школе и разредни старешина вршили су хоспитовање у разреду у циљу што бољег упознавања ученика и правилнијег извођења наставе. Сем овог инспекцију школе извршила је г-ђа Мара Хаџи Дамјановић, бански саветник 25 – XI – 1939. Г др. Илија Мамузић наставни инспектор Мин.[истарства] просвете 18 – I – 1940, у својим запажањима је изнео, да је школи неопходно потребан наставник језика и удобне просторије. И г. Рудолф Крушњак, наставни инспектор Мин.[истарства] просвете 9 – II – 1940 г.

5) Екскурзије

Ученици ове школе извели су пет полудневних екскурзија у околини Чачка и једну целодневну до Краљева и Манастира Жиче. Сврха ових екскурзија била је научна и забавна.

6) Предлози

Предлози су наставничког савета и управитеља школе: 1) да Краљевска банска управа, у границама своје буџетске могућности, пружи школи помоћ у новцу или материјалу, јер Градско поглаварство је наш предвиђени буџет скоро преполовило, да смо у немогућности подмирити све потребе школе; 2) да се настоји код Градског поглаварства да за време школских ферија створи удобну зграду за школу како би се на време могло отпочети са школским радом, јер овко како је сада више личи на апсану него на васпитни завод; 3) наставнички савет мишљења је да ако општина до септембра не реши питање школских просторија, не врши упис за први разред јер овим се родитељи излажу трошку и обмани а школа губи свој углед и васпитни задатак.

II Наставници

1) Број наставника (да ли одговара стварној потреби наставе, које предмете и са колико часова предају нестручњаци):

Бројно стање наставника је: управитељ школе са једним наставником и једна учитељица за женски ручни рад и хонорарни вероучитељ. У току школске године предавали су нестручни наставници: српско-хрватски 4 часа, немачки јез.[ик] 3 часа, мушки ручни рад 2, гимнастику м.[ушки] 2 и жен.[ску] 2 часа, цртање 2 ч.[аса], певање 1 ч.[ас] и писање 1 час недељно.

2) Рад и успех (који су се наставници радом изузетно истакли):

Појединачни рад г. г. наставника-ца који би требало истаћи није било, у целини сви показују довољно воље за рад и овај обављају тачно и на време.

3) Отсуства појединих наставника (број часова, дана, разлог, по одобрењу):

У току школске године одсуствовали су од рада у школи: г-ђа Борислава Шугић, учит.[ељица] жен.[ског] руч.[ног] рада због болести од 14 до 27 – јан. [уара] 1940 г. (десет радних дана са 9 часова у овој школи и томе неколико у Гимназији, где допуњава часове) по одобрењу Банске управе у Сарајеву IV бр. 3330 од 6 – II – 1940 г. и од 8 до 10 – II – 1940 г. по приватном послу (3 радна дана са 5 часова) а по одобрењу Управитеља школе бр. 38 од 7 – II – 1940. г. Свега 13 радних дана са 14 часова. Г. Поповић Стеван, управитељ школе, отсуствовао је по приватном послу 22 – 26 марта (5 дана) по одобрењу Банске управе IV бр. 10525 од 27 – III – 1940 г. и од 27 марта до 1 априла (4 дана) по приватном послу а по одобрењу Банске управе IV бр. 12656 од 24 – IV – 1940 г. Свега 9 дана. Г. Александар Савић отсуствовао је од појединачних часова веронауке свега 7 часова. За све отсутне наставнике-це замена је вршена тачно и на време.

4) Предлози:

У изгледу је да ће у идућој школској години уписано још два одељења I разреда, те неопходна је потреба доделити школи стручне наставнике за српскохрватски и немачки језик, историју, математику, физику, мушки ручни рад, гимнастику, цртање, писање и певање.

III Ученици

1) Владање ученика (посебне појаве позитивне, негативне):

Владање ученика је задовољавајуће. Никаквих дисциплинских прекршаја није било које би требало унети у овај извештај.

2) Број ученика који путују више од 5 км. (запажања о владању и успеху тих ученика):

Ученици-це ове школе већином су сиромашног стања и са села те и присиљени да из удаљених места долазе у школу, њих 6 мушких и 2 женске путују и по више од пет километара до школе, те овим им је отежано уредно посећивање школе и успешно учење, а и школи је онемогућено имати везе са њиховим родитељима и давати потребна обавештења.

2) Изостајање и закашњавање ученика:

Изостајање и закашњавање било је већином код ученика који долазе из удаљених крајева, док у месту ово се догађало у нужним приликама или болести.

3) Кажњени ученици:

Казне су биле само за неоправдано изостајање од школе:

4) Статистика крајем године:

Уписано у почетку године	21 м[ушких] и 10 ж[енских] = 31
// накнадно	- и 1 ж[енских] = 1
Напустили у току године	4 м[ушких] и - ж[енских] = 4
На крају године било је	17 м[ушких] и 11 ж[енских] = 28
Без иједне слабе	8 м[ушких] и 8 ж[енских] = 16
Са 1 слабом	2 м[ушких] и - ж[енских] = 2
// 2 слабе	5 м[ушких] и 1 ж[енских] = 6
//3 и више слабих	2 м[ушких] и 2 ж[енских] = 4
По владању:	
одличних	9 м[ушких] и 5 ж[енских] = 14
врло добрих	5 м[ушких] и 5 ж[енских] = 10
добрих	2 м[ушких] и - ж[енских] = 2
лоших	1 м[ушких] и 1 ж[енских] = 2

IV Предлози

Без потребних просторија неће се моћи почети са наставом, то ће управа школе настојати код Градског поглаварства, да за време ферија створи просторије за школу, а моли се и Банска управа да са своје стране помогне нас у овом послу. Стручног особља школа нема у довољном броју, како је то и изнето у рубрици „наставници”. Школа је занатско – индустријског правца те молимо да нам се додели један стручан наставник који ће изводити наставу ручног рада а према стручном правцу школе а тиме и створити већи углед школе, јер изложбе ручних радова чине јак утисак на грађанство, управо под тим видним знацима ће и ценити школу. Материјална помоћ уколико је могуће школи ће добро доћи.

Чачак, 2 јула 1940 године.

[печат]

Управитељ школе
Стеван Поповић [потпис]

[МИАЧ, Мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1940, К-1, доц. N° 229]

Документ 4

**ДРЖАВНА
ГРАЂАНСКА ШКОЛА
У ЧАЧКУ**

**DRŽAVNA
GRAĐANSKA ŠKOLA
U ČAČKU**

Бр. 217 2 – VII 1941

[штамбиљ]

ИЗВЕШТАЈ

управитеља Грађанске школе у Чачку о стању школе крајем школске 1940-41 год.

I Настава

- 1) Ток наставе (редовна, број школских радних дана, кога је дана настава почела, да ли је било ремећења, шта је урађено за унапређење наставе и васпитања):

Рад у школи почео је 9 септембра и то са једним одељењем I га и једним одељењем II га разреда и то да 20 јуна радило се са 180 радних дана. Ремећења у настави било је и то: три дана у јануару због оправке учионице и од 20 априла до 6 маја због рата.

Настава је много оскудевала у наставним средствима; да би се овај недостатак надокнадио, школа је из својих средстава и помоћу Банске управе прибавила најнужнија учила, којима је се унеколико могла задовољити настава и њено извођење у I и II разреду.

Зграда у којој је школа смештена нимало не задовољава ни хигијенске ни педагошке прописе, што је од велике штете по углед школе и њен васпитни задатак. Настојало се да се код Градског поглаварства издејствују школи оне просторије које су раније за њу биле предвиђене, али се увек наилазило на празна обећања.

- 2) Успех у настави:

С обзиром на материјал који смо добили и на прилике под којима се радило, успех у настави је задовољавајући; уложен је максимум труда, те се је тако и постигао добар успех-

- 3) Стручне конференције, угледна предавања, седнице наставничког савета и разредних већа (колико је одржано и важније одлуке):

Сваки од гг наставника-ца одржао је по једно угледно предавање; после овога одржане су стручне конференције на којима се дискутовало о методском поступку и постигнутом успеху. Одржано је 5 седница наставничког савета и 5 седница разредних већа. На овим седницама изношена су запажања појединих наставника о недостацима неких ученика, као и начин како да се ови поправе и уклоне. Донета је одлука да се и поред скупних родитељских састанака позивају појединачно ђачки родитељи, да би им се давали потребни савети и обавештења.

- 4) Хоспитовања (инспектора, директора и разредних старешина):

Управитељ школе и разредне старешине вршили су хоспитовања у разредима.

- 5) Екскурзије (целодневне и полудневне):

Одржане су краће екскурзије и то: једна скупна на цео дан и по три појединачне на пола дан у околини места. Ове су екскурзије биле научног и забавног карактера.

- 6) Предлози:

Највећа невоља са којом се школа бори је питање школских просторија. На том се је питању наставнички савет дуже забавио, тражећи начина како да школа дође до погодних просторија. Одлучено је да управитељ школе са двојицом наставника оде код председника општине и да овоме још једном изложи потребу, да школа добије што пре погодне просторије, које би одговарале једној просветној установи.

Како је грађанство а и ђачки родитељи слабо обавештени о циљу и значају грађанских школа, то је наставнички савет одлучио да се преко годишњег извештаја даде кратко обавештење о значају тих школа, а да се по могућности одржи и једно предавање у истом циљу.

II Наставници

- 1) Број наставника. Да ли одговара стварним потребама наставе; које предмете – назначити број часова – предају нестручни наставници:

У току школске године бројно стање наставника било је: управитељ школе са два стручна наставника и учитељица женског ручног рада, као и вероучитељ. Овај је број наставника ногоа да задовољи број часова, али нам је недостајало стручног наставног особља.

Предмети ко је су предавали нестручни наставници јесу: рачун у I разреду 3 часа; цртање у I разреду 2 часа; геометрија у I разреду 2 часа; гимнастика у I и II разреду по 4 часа, свега 8 часова; мушки ручни рад у I и II разреду по 2 часа, свега 4 часа; певање у I и II разреду по 1 час, свега 2 часа; физика за II разред 2 часа и историја II разред 2 часа.

На крају школске године због ратних прилика бројно се је стање наставника повећало, али придошли наставници нису одржавали часобе. И поред овога повећаног броја наставног особља недостаје нам стручних наставника за цртање, мушки ручни рад, гимнастику и певање. Ближа обавештења о овоме дао је управитељ школе посебним актом Министарству просвете, Отсеку за наставу.

2) Рад и успех (који су се наставници радом изузетно истакли):

Појединачног рада гг наставника-ца којег би требало истаћи, није било. У целини сви показују довољно воље и разумевања за рад и обављају га на време и савесно.

3) Осуство појединих наставника (мушких, женских, број часова, дана, разлог):

Од наставника – ца били су отсутни: г. Шугић Борислава и то 11 и 12 октобра, свега 2 дана, ради приватног посла.

Школа је била без вероучитеља од 1 новембра дп 12 јануара. Г. Александар Савић, досадањи привремени вероучитељ поднео је оставку на ову дужност, а на његово место је постављен г. Јелисеј Поповић, јеромонах, суплент I Гимназије у Чачку. Али и након овога, часови веронауке били су доста неуредно одржавани.

III Ученици

1) Владање ученика (посебне појаве позитивне – негативне):

Владање ученика било је задовољавајуће. Никаквих дисциплинских прекршаја није било. Овакав се успех углавном може приписати савесном вршењу наставничке дужности.

2) Број ученика који путују више од 5 км (запажања о владању и успеху ових ученика):

Број ученика који путују више од 5 км био је 10 мушких, 2 женске. Вла- дање ових ученика је примерно, док у настави заостају.

3) Изостајање и закашњавање ученика:

Намерних изостајања није било и часови се посећују уредно.

3) Кажњавање ученика:⁶⁸

Није било никаквих казни.

IV Евентуални предлози

Тешкоће у извођењу наставе могу се видети из рубрике I бр 1), те се предлаже, да Банска управа и Министарство просвет[е] настоје код Градског поглаварства, да би се школи уступиле просторије, које су раније биле пред- виђене за ову школу. То би требало да буде најкасније до 1 септембра ове годи- не, јер се у садашњим приликама не може почети чак ни са уписом ученика. Изгледа да и материјална помоћ, коју школи треба да даје Општина у Чачку неће бити у оном износу у коме је предвиђена, јер се Општина стално изгова- ра, да су општински приходи знатно подбацили. Будући да је Грађанска школа у Чачку нова установа, коју треба стварати а не одржавати, то је неопходно потребно, да онај минимум, предвиђен буџетом Општина на време исплаћује, пошто би школи без тих средстава рад био отежан, а у извесним приликама и онемогућен.

Од стручног наставног особља потребно је да се школи додели настав- ник за мушки ручни рад. У трећој години ученицима треба да се да стручно знање, које одговара правцу школе. Школи је такође потребан и наставник за гимнастику.

[ПЕЧАТ]

Управитељ школе
Стеван Поповић [потпис]

[МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, доц.
N° 217]

Документ 5

**ДРЖАВНА
ГРАЂАНСКА ШКОЛА
У ЧАЧКУ**

**DRŽAVNA
GRAĐANSKA ŠKOLA
U ČAČKU**

Бр. 220 10 – VII 1941

[штамбиљ]

68 Грешка у набрајању. Треба да стоји редни број 4 (п.п. аутора)

Испостави дринске бановине
Просветном одељењу

Ужице

У вези Вашег акта IV бр 663 од 3 јула 1941 год, част ми је доставити списак наставника – ца ове школе:⁶⁹

	Презиме и Име	Звање	Група	Године службе	Додељен на рад одлуком Министарства просвете
1	Поповић Стеван	Управитељ	V	20 2/12	- / -
2	Милосављевић Цветко	Наставник	V	24 9/12	- / -
3	Ђуришић Радсав	“	IV		II бр 9113 од 21 маја 1941 год из Урошевца
4	Јовашевић Младен	“	V	19	II бр 9117 од 21 маја 1941 год из Новог Сада
5	Тодоровић Стеван	“	VI	17	II бр 9322 од 23 маја 1941 год из Србобрана
6	Тодоровић Милица	“	VI	18	II бр 9322 од 23 маја 1941 год из Србобрана
7	Кнежевић Милош	Учитељ, дип[ломирани] слуш[алац] В.[ише] П.[едагошке] школе	VI	18 11/12	II бр 9074 од 19 маја 1941 год из Вршца
8	Московиц Бланда	“	VIII	11 10/12	- / -
9	Митић Зорка	Наставник	VII	15	II бр 9075 од 19 маја 1941 год из Мола
10	Алексић Душан	“	VI	14	II бр 11695 од 14 јуна 1941 год из Сарајева
11	Шугин Милка	Наставница (диплом[ирани] филозоф)	пр. VIII	3	II бр 9796 од 31 маја 1941 год из Мола
12	Даскаловић р[ођена] Матић Надежда	“	пр. VIII	7/12	II бр 11095 од 14 јуна 1941 год из Радовишта

69 Од школа је се захтевало у том допису да Одељењу у Ужицу доставе спискове наставника, како сталних тако и додељених, са годинама стажа, звањем и групом (МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, доц. N° 220)

13	Радосављевић Добрила	“	пр. VIII		II бр 11418 од 14 јуна 1941 год из Сарајева
14	Смиљанић Јелена	Учитељица (диплом[ирани] филозоф)	пр. IX		II бр 9796 од 31 маја 1941 год из Рогатице
15	Симовић Душанка	Инж[ењер] шумарства Наставник	пр. VIII	1	II бр 10319 од 6 јуна 1941 год из Сарајева
16	Стамболић Томанија	Учитељица ж.[енског] р.[учног] рада	IX	9 10/12	II бр 9322 од 23 маја 1941 год из Марибора
17	Шугић Борислава	“	пр. IX	2	- / -
18	Пејовић Војисл[ав]	Француски језик			

Празно у рубрики „Године службе” немамо податке а наставници се налазе на одсуству.

Управ[ник] школе
Стеван Поповић
[потпис]

[МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, доц. не сигниран]

Документ 6

ДРЖАВНА
ГРАЂАНСКА ШКОЛА
У ЧАЧКУ

DRŽAVNA
GRAĐANSKA ŠKOLA
U ČAČKU

Бр. 457 12 – VII 1942
[штамбиљ]

ИЗВЕШТАЈ

управитеља Грађанске школе у Чачку о стању школе крајем школске 1941/42 године

I Настава

1) Ток наставе (редовна број школских радних дана, кога је дана настава почела, да ли је било ремећења, шта је урађено за унапређење наставе и васпитања):

Рад у школи почео је 26. јануара,⁷⁰ са три одељења прва три разреда и до 27 јуна радило се са 120 радних дана. Ремећења у настави било је да услед бандитске акције (партизана) и помањкања школских просторија рад није могао отпочети пре 26 јануара

Настава је оскудевала у наставним средствима и од оно мало учила, што је школа имала, доста је нестало, прибавити се ново није могло и наставници су, неке ствари, заједно са децом израђивали, што је одузимало доста у времену.

Са школским просторијама било је доста тешко, у ово мало радног времена три пута се селили, и на крају школске године успели да дођемо до својих просторија, које задовољавају потребе школе.

2) Успех у настави:

С обзиром на прилике под којима се изводила настава у овој школској години, успех у настави је задовољавајући; уложено је максимум труданаставници савесно и на време обављали своје дужности, те је и успех постигнут врло добар.

3) Стручне конференције, угледна предавања, седнице наставничког савета и разредних већа (колико је одлука и важније одлуке)

Све од г.г. наставника-ца одржали су по једно угледно предавање и након овога држане су стручне конференције, на којима се дискутовало о методском поступку, и постигнутом успеху.

У почетку школске године стручни наставници су одржали по једну конференцију; на овим конференцијама утврђен је распоред градива, саветовали се о обради градива, о писменим задацима и начину како да се дође до што бољег успеха. Одржано је свега 15 стручних конференција. Седница наставничког савета одржано је свега 4; седнице разредних већа одржане су у сваком разреду по 7. На овим седницама изношена су запажања наставника о слабостима и недостацима појединих ученика, те и дискутовали како да се ови поправе, те као најзгоднији начин за ово је родитељски састанци, скупни и појединачни, где би се родитељи упознали са радом своје деце и саветовали како да се поправе.

4) Хоспитовања (инспектора директора и разредних старешина):

Управитељ школе и разредне старешине вршили су хоспитовања у

⁷⁰ У извештају о стању школе на крају I полугодишта ове школске године стоји да је настава отпочела 23. јануара 1942. године (МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, док. 262/42)

разредима кад су нашли за потребно, ради бољег упознавања ђака и наставника. Школу је обишао и Округни просветни референт г. Хаџи – Митић и то: 2 марта, 28 марта и 25, 26 и 27 јуна, када је и хоспитовао у разредима.

5) Екскурзије (целодневне и полудневне):

Екскурзија је било у месту 2 и у околини 1; ове су екскурзије биле научног карактера.

Услед прилика у којима смо се налазили а и краткоће у времену, већих екскурзија нисмо могли изводити.

6) Предлози:

а) Да Министарство просвете изради наставни програм, јер стари програм грађанских школа не одговара садашњим приликама националног одгоја ученика и да је ово у главном пропуштено⁷¹ предметном наставнику да он сам врши избор градива у духу садашњице.

б) Да се повећају часови матерњег језика и националних предмета,

в) Да се нц[а]ставно градиво за III и IV разредграђанских школа орјентише у правцу смера који школа има.

г) Да се створи радионица одакле би се школе снабдевале са наставним средствима.

II Наставници

1) Број наставника. Да ли одговара стварним потребама наставе; који предмети – назначити број часова – предају нестручни наставници.

Бројно стање наставника је: управитељ школе са 9 стручних наставника-ца и учитељицом женског ручног рада. Оволики број наставника је сувишан за досадањи рад у овој школи.

Предмети које предају нестручни наставници су мушки ручни рад 6 часова недељно; гимнастика мушка и женска 11 часова и певање 4 часа недељно. За часове веронауке одређен је г/ Јелисеј Поповић – суплент I гимназије у Чачку, да допуњује часове у овој школи. Г. Поповић био је заузет радом у гимназији и Црвеном крсту да су часови веронауке у овој школи били већином незаступљени.

Школи је неопходно потребан стручни наставник за мушки ручни рад, како би одговорила своме задатку и васпитном правцу, а то је да деци да знање из знанства и индустрије.

⁷¹ Треба да стоји ПРЕПУШТЕНО (п.п. аутора).

2) Рад и успех (који су се наставници радом истакли)

Појединачни рад г.г. наставника-ца којег би требало истаћи, није било. У целини сви показују довољно воље и разумевања за рад и овај обављају савесно и на време.

3) Осуство појединих наставника (мушких, женских, број часова, дана, разлог)

Од наставника били су отсутни:

Тодоровић Стеван 12 до 14 јануара, по приватном послу а по одобрењу одобрењу Управе школе бр. 23/42. Кнежевић Милош одсуствовао је 17 и 18 јан.[ара] по приватном послу а по одобрењу Управе школе бр 44/42. Тодоровић Милица одсуствовала је 17 до 21 фебруара због болести. Стамболић Томанија одсуствовала је 7 до 11 маја због заразне болести у фамилији. Поповић Јелисеј – вероучитељ (тач.[ка] 1) одсуствовао је због рада у Гимназији и у Црвеном крсту 23 радна дана по 3 часа. А радио 17 радних дана по 3 часа.

III Ученици

1) Владање ученика (посебне појаве позитивне – негативне)

Владање ученика у овој школској години било је задовољавајуће. Никаких дисциплинских прекршаја није било. Овакав се успех може приписати савесном раду наставника.

2) изостајање и закашњавање ученика)

Намерних изостајања није било, часови су посећивани уредно.

3) Кажњавање ученика)

Није било никаквих казни.

[печат]

Управитељ школе
Стеван Поповић
[потпис]

г) са добрим успехом:

Бараћ Драгиша   Бојовић Душанка   Вујић Димитрије   Дашић Војимир
Драгојловић Милан   Костић Душанка   Кочевар Фрањо   Мићовић Александар
Радичевић Миленко   Рафаиловић Живојин   Симеуновић Момир
Стефановић Љубинка   Стефановић Михаило

д) понављају разред:

Богићевић Милош   Вујовић Радослав   Драговић Душанка
Петронијевић Милка   Божанић Богдан

Управитељ школе
Стеван Поповић
[потпис]

[МИАЧ, Државна мешовита грађанска школа – Чачак 1939 – 1945, К-1, док. N° 457]

Резиме

Грађанска школа у Чачку отворена је с циљем да омогући наставак школовања и оној деци која због нешто лошијег успеха нису могла уписати Гимназију у Чачку. Била је индустријско – занатског смера, и поред општег образовања, стручним предметима образовала је будуће раднике у индустрији и/или занатству. Почети њеног рада обележени су проблемима са проналаском адекватног простора за смештај, недостатком школског инвентара, наставних средстава, иако је Општина била обавезна да се стара о њеним материјалним издацима. Такође, школу је стално мучио недостатак наставног кадра, како за општеобразовне предмете, тако нарочито и за стручне предмете. Целокупна ситуација још је се више погоршала избијањем рата и немачком окупацијом. Наставници су често смењивани, једни су одлазили, други долазили, школа се често селила из зграде у зграду, а настава је била често обустављана због ратних операција. Па ипак, и у том ванредно тешком времену школа је наставила да образује и васпитава своје ученике и да заједно са њима дели тугу и беду коју су та несигурна времена доносила.

MIROSLAV R. PURIĆ

COMPREHENSIVE CIVIL SCHOOL ČAČAK
Part 1
(school year 1939/1940 – 1941/1942)

SUMMARY

The Civil School in Čačak was established in order to make it possible for the children who didn't manage to enroll Grammar School in Čačak to have further education. The school was of industrial-handicraft orientation. Besides general education, the students had vocational subjects so they were educated for future workers in industry and/or handicraft trades. The beginning of its work was marked with the problems of finding an adequate space for it, lack of school inventory, instructional aids, though the municipality was obliged to take care of its financial expenses. Besides, the school was always bothered by lack of teachers, for both general-educational and vocational subjects. The whole situation became even worse when the war broke out and the Germans invaded the country. The teachers were often dismissed, some of them left, some others came, the school often moved from building to building, teaching process was often stopped because of the war operations. Yet, even in that very hard period, the school continued educating and training its students and shared with them sadness and misery that those uncertain times brought.

МАРИЈА С. КРЊАЈИЋ
Међуопштински историјски архив за град Чачак
и општине Горњи Милановац и Лучани, Чачак

ОМЛАДИНА ЧАЧАНСКОГ ОКРУГА НА ИЗГРАДЊИ ОМЛАДИНСКЕ ПРУГЕ БРЧКО-БАНОВИЋИ (1946. година)

АПСТРАКТ: За послератну обнову земље власт је углавном користила рад омладине. На првој великој савезној радној акцији, изградњи пруге Брчко-Бановићи 1946. године, учествовала је чачанска ОРБ „Ратко Митровић“. У раду су приказана документа која сведоче о припремама бригадира за одлазак као и извештаји о раду које је бригада слала Главном штабу омладинских бригада.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Омладинска радна бригада, Омладинска радна акција, пруга Брчко-Бановићи, чачанска ОРБ „Ратко Митровић“.

Омладинске радне акције су у послератном периоду биле главни облик рада на обнови и изградњи порушене земље.¹ У недостатку свега, од радне снаге до механизације, држава се ослонила на омладину која је имала радни елан и физичку снагу и тиме успела да надокнади недостатак радног искуства. Изградња привреде, инфраструктуре, научних, спортских, културних и забавних објеката одвијала се кроз савезне омладинске радне акције (1946–1963)² и радне акције локалног типа.³

1 Почивале су 1. априла, који се обележавао као Дан омладинских радних акција, јер су тога дана почеле припреме за прву велику савезну радну акцију, изградњу пруге Брчко - Бановићи. Трајале су до 29. новембра. Одвијале су се по сменама, с тим што су сеоски омладинци остајали по два месеца а студенти, ђаци и радници по месец дана. (Слободан Селинић, „Омладина гради Југославију. Савезне омладинске радне акције у Југославији 1946–1963“, *Архив*, год VI, бр. 1-2, (2005) 91, 96).

2 Веће савезне радне акције биле су: изградња пруга Брчко - Бановићи (1946), Шамац - Сарајево (1947) и Добој - Бања Лука (1951), изградња Новог Београда (1948–1950), изградња Аутопута Братство - Јединство и то деоница Београд-Загреб (1947–1950), Загреб - Љубљана (1958), Параћин - Ниш и Неготино на Вардару - Демир Капија (1959), Ниш - Грделица и Удово - Ђевђелија (1960), Грделица - Скопље (1961), Параћин - Осипаоница (1962), Осипаоница - Београд (1963). Аутопут је свечано отворен 20. октобра 1963. (С. Селинић, нав. дело, 87 - 90).

3 Значајније локалне радне акције у чачанском крају биле су: изградња Ваљаонице бакра у Севојну (1952), канала за наводњавање Коњевићи - Мојсиње (1956), пута Међуречје - Голија (1957) и пута Прелина-Чачак - Титово Ужице (1960). (МИАЧ, ОРБ, К-9, Локалне радне акције).

План мобилизације је прављен на савезном нивоу да би на крају сваки градски и срески комитет Народне омладине добијао квоту омладинаца коју је требало да испуни.

Близу половине омладинаца на акцијама чинили су Срби, највише сељаци, мушкарци између 16 и 23 године. Поред њих, учествовали су и омладинци из других република. Било је припадника националних мањина али и странаца. Уз сеоску омладину земљу су градили радници, ђаци, студенти и интелектуалци. Омладини су у изградњи помагали војници, инжењери и радници грађевинских предузећа.⁴

Бригадири су живели у логорима, становали у баракама, у прилично лошим хигијенским условима, пре свега због сталног недостатка воде. Мањак гардеробе и ћебади, оскудна исхрана и недостатак воде уз тежак физички рад били су главни узроци здравствених проблема омладинаца. Бригадири су устајали око 4 сата, одлазили на јутарњу гимнастику и смотру. Након доручка следио је рад од 6 до 9 сати, потом пауза за ужину и наставак рада до поднева. Поподне је било испуњено политичким, културним, образовним и спортским активностима. Најважнији резултати овог рада били су описмењавање омладине на аналфабетским течајевима и образовање на курсевима за занимања потребна привреди.⁵

Такмичарски дух био је једна од главних одредница радних акција. Пут до звања „ударника“ водио је преко пребацивања норми у кубацима ископане земље, набијеног бетона, препраног песка, саграђених зидова, утрошеног цемента, измешаног малтера, комада исечених стабала и километара изграђених путева. „Поред пребацивања норми, за звање ударника било је неопходно имати правилан однос према народној имовини и колективу, извршавати задатке без поговора и неговати другарство. Питање проглашавања једне бригаде за ударничку или појединца за ударника било је питање престижа а бити ударник значило је бити херој.“⁶

Као место масовног сусрета младих људи из читаве Југославије, омладинске акције су виђене као најбољи начин за ширење братства и јединства. Преко песама, парола и посета високих државних делегација вршена је политичка агитација међу омладином. Економски ефекат омладинских радних акција огледао се како у подизању важних привредних и осталих, за државу битних, објеката, тако и у бесплатном раду омладине. Још један битан циљ власти био је да омладинце, углавном са села, након завршетка радне акције пребаци на рад у тешку индустрију и рударство. Тако је на омладинским радним акцијама стварана прва радничка класа нове Југославије која је требало да

4 С. Селинић, *нав. дело*, 90–91.

5 С. Селинић, „Живот на омладинским радним акцијама у Југославији 1946 -1963“, *Архив*, год. VIII, 1-2, (2007), 120–137.

6 С. Селинић, *Омладина гради Југославију*, 92–94.

у праксу спроведе главне задатке Првог петогодишњег плана (1947–1951), индустријализацију и електрификацију.⁷

Изградња Омладинске пруге Брчко-Бановићи трајала је од 1. маја до 7. новембра 1946. године. Била је то прва велика, савезна радна акција југословенске омладине. Кроз веома тежак терен, пругу дугу 92 км градило је више од 60 000 омладинаца без радног искуства и готово без алата и механизације. Како је главни задатак Петогодишњег плана био развој тешке индустрије, тако је главни циљ ове пруге био да повеже налазишта руде са индустријским центрима.⁸

Највећи изазови на изградњи пруге били су пробијање тунела кроз Мајевицу⁹, усека на Кисељаку¹⁰ и кроз Орлову клисуру. Упркос свим изазовима, пруга је завршена пре рока. Први воз, на којем је писало „Ми градимо пругу – Пруга гради нас“, прошао је од Брчког до Бановића 7. новембра 1946. године.

Омладина Чачанског округа¹¹ учествовала је на изградњи пруге Брчко – Бановићи у оквиру чачанске радне бригаде „Ратко Митровић“ у све три смене. Припреме за одлазак бригаде почеле су у априлу када су на конференцијама по селима бирани најбољи омладинци по квотама које су дали срески одбори УСАОС-а.¹² После лекарске провере и техничких припрема које су укључивале и припрему неопходних ствари (ћебе, два пара веша, порција, кашика и најпотребније личне ствари), омладинци су били спремни за полазак. Са чачанске железничке станице кренуло је 2. маја 1946. године

7 С. Селинић, *нав. дело*, 95–100.

8 Пруга Брчко-Бановићи налази се у североисточној Босни, између градова Тузле и Зенице, који су у послератном периоду били велики центри тешке индустрије. Бановићи су практично тек изградњом пруге заживели као рударски градић.

9 У ту сврху формирана је елитна бригада са ове пруге, Прва минерска ударна бригада. Бројала је 55 омладинаца, најбољих у својим бригадама, углавном чланова СКОЈ-а и КПЈ. Тунел „Мајевица“ пробијен је 16. августа (Батрић Јовановић, *Омладинске радне акције - школа социјализма*, Београд, 1948, 10).

10 Највећи усек на прузи, онај на Кисељаку, изненада је затрпан земљом која се обрушила половином септембра. Вештачки тунел дуг 200 метара изградили су најбољи бригадири, они из Минерске бригаде, а по идеји главног инжењера Христића (Б. Јовановић, *нав. дело*, 12).

11 Чачански округ са седиштем у Чачку је до 1947. године када су окрузи укинута, обухватао срезове Драгачевски (Гуча), Љубишки (Љубић), Трнавски (Чачак), Моравички (Ивањица), Жички (Краљево), Студенички (Рашка), Таковски (Горњи Милановац) и Качерски (Белановица). (Витомир Василић, *Водич Међуопштинској историјској архиви Чачак*, Чачак, 1988, 86).

12 Б. Костић, „До 10. априла треба извршити избор омладинаца за састав радне бригаде која ће узети учешћа у радовима на изградњи омладинске пруге“. (*Слободни глас*, бр. 60, 12. 04. 1946, Чачак, 6); УСАОС је скраћеница за Уједињени савез антифашистичке омладине Србије. УСАОЈ (Уједињени савез антифашистичке омладине Југославије) формиран је 1942. године у Бихаћу. Мења име 1946. у Народна омладина Југославије (НОЈ) а 1948. се спаја са СКОЈ-ем у јединствену организацију под именом Народна омладина Југославије. НОЈ 1963. мења име у Савез омладине Југославије (СОЈ) а 1974. добија назив Савез социјалистичке омладине Југославије (ССОЈ). Под тим именом ће постојати до гашења 1990. године. (В. Василић, *нав. дело*, 397- 407)

275 омладинаца из свих срезова чачанског округа.¹³ Командант бригаде био је Павле Ђурић. Преко Београда и Винковаца до Брчког, чачанска бригада је путовала са ужичком, ваљевском, београдском и шабачком. Омладинце је на железничкој станици у Гуњи, удаљеној око 2 км од Брчког, у име одбора за градњу Омладинске пруге, поздравио Јован Бућан, члан секретаријата Главног одбора УСАОС-а. Прва чачанска омладинска бригада „Ратко Митровић“ била је смештена у Витановиће, село удаљено 15 км од Брчког. Радови на овој деоници пруге почели су 6. маја рашчишћавањем терена којим ће пролазити пруга. „Крампови ударају, лопате звече, нико не подиже главе. Највише се чује шкрипа колица са којима омладинци ужурбано извлаче ископану земљу. Ево, долази друг инжењер који даје инструкције за даљи рад. Рад се продужује још са већим темпом. У усеченом брду виде се омладинци и омладинке са засуканим рукавима који чврсто држе крампове у рукама и непрекидно ударају, руше брдо. Брдо се руши, сваког минута постаје све мање.“¹⁴ Овако рад на деоници пруге у Витановићима описује Велимир Цветић¹⁵ у једном од редовних новинских извештаја. Такмичарски дух подстиче омладинце на још веће успехе. Борба међу пет чета чачанске бригаде за прелазну заставицу чини да резултати рада буду све бољи.¹⁶ „Омладинска недеља“¹⁷ донела је побољшање резултата на свим пољима рада омладинаца, од физичког рада на прузи, преко културно-образовног, до физкултурног рада. Најбољи појединци по четама су похваљени. Чачанске омладинце у Витановићима посетила је 9. јуна омладинска делегација чачанског округа. Делегација је обишла радове на прузи и изразила дивљење према раду омладинаца.¹⁸ У току двомесечног

13 Пријавило се 350 омладинаца али је изабрано њих 275, (П. Б. „275 омладинаца нашег округа гради Омладинску пругу“, *Слободни глас*, бр. 63, 08.05.1946, Чачак, 6).

14 Велимир Цветић, „Један дан на Омладинској прузи“, *Слободни глас*, бр. 65, 31. 05. 1946, Чачак, 2.

15 Велимир Цветић (1924-2001), родом из Јездине, био је познати српски и југословенски адвокат. Прикључио се 1941. године партизанима. Рањен је 1943, затим заробљен и интерниран у логор у Норвешкој, одакле бежи и прилази норвешком покрету отпора. После рата је, као официр, учествовао у Југословенској војној мисији у Немачкој, да би 1949. био демобилисан као пуковник. Носилац је Партизанске споменице 1941. Велимир Цветић је завршио Правни факултет као и групе за историју и филозофију на Филозофском факултету у Београду. Од 1956. радио је као адвокат у сопственој адвокатској канцеларији. Био је кандидат за председника Србије на изборима 1991. године. Имао је више веома запажених одбрана у својој адвокатској каријери међу којима би требало издвојити одбрану глумца Павла Вујисића из 1963. године која се убраја у 10 најбољих одбрана српске адвокатуре. (https://sr.wikipedia.org/sr/Velimir_Cveti%7C)

16 У Првој чети су омладинци из љубишког среза, у Другој из трнавског, у Трећој из качерског среза и града Чачка, у Четвртој студеничког и таковског а у Петој чети из града Краљева и жичког среза. Мала црвена заставица на којој се налази знак Народне омладине, чекић, клас и књига у петокраки, изнад знака је име бригаде а испод пише „најбољој чети“, називала се прелазном. (Гвозден Јованић, „На Омладинској прузи“, *Слободни глас*, бр. 67, 18. 06. 1946, Чачак, 3).

17 Трећи конгрес НОЈ прогласио је недељу од 1–8. јуна „Омладинском недељом“ (Исто).

18 Делегацију су чинили Милисав Милутиновић, председник среског одбора НО среза трнавског, Радојко Милинковић, радник Фабрике хартије из Чачка, Будимир Ђусловић из Љубића, Живота Пирић из Краљева и Вера Ђурђевић из Горњег Милановца. (Исто).

рада Прва чачанска ОРБ је два пута похваљена и од Главног штаба бригада проглашена ударном.¹⁹

Друга смена чачанске омладинске радне бригаде „Ратко Митровић“ отишла је 4. јула из Чачка. Бројала је 225 омладинаца, углавном средњошколаца и радничке омладине, распоређених у пет чета. Командант бригаде био је Добривоје Буњак.²⁰ Заједно са београдским и бригадама са Косова и Метохије, Чачани су, преко Винковаца, Славонског и Босанског Брода, стигли у Букиње. Одатле су распоређени у шаторе на реци Тињи, близу тунела „Мајевица“. Главни задатак Чачана био је вађење и препирање песка из водом оскудне Тиње, као и минирање, разбијање и превозење камена чиме се снабдевала читава 15. деоница материјалом неопходним за изградњу бетонских стубова, конструкција за мостове и радове на пробијању тунела.²¹ Током августа, чачанска бригада је преместила своје радилиште у Орловик, где је наставила са припремом материјала за изградњу тунела „Мајевица“. Бригада је два пута похваљена од Штаба бригада и понела звање ударне.²²

Последња, трећа смена омладинаца из Чачка отишла је 30. августа на пругу и остала до завршетка радова. Чинило ју је око 400 омладинаца, углавном са села. Командант ове бригаде, готово два пута бројније од осталих бригада на терену, био је Миодраг Обреновић.²³ Бригада је радила на улазној страни тунела „Мајевица“. Разноврсни и бројни послови на тунелу захтевали су добру организацију, од дробљења камена до зидања у тунелу. Пробијањем тунела „Мајевица“, усека на Кисељаку и кроз Орлову клисуру, радови на прузи приведени су крају. Када је пругом 7. новембра 1946, године, 22 дана пре рока, прошао први воз, омладинци су се, обogaђени великим искуством вратили својим кућама.

Чачанска бригада „Ратко Митровић“ стигла је у Чачак, где јој је на градском тргу приређен свечани дочек. Након смотре и рапорта, омладинцима су се обратили Милисав Ђурић, секретар Окружног одбора Народне омладине

19 К. Т. С. „Резултати двомесечног рада Омладинске бригаде `Ратко Митровић` на Омладинској прузи“, *Слободни глас*, бр. 71, 20. 07.1946, Чачак, 3.

20 П. Ђ. „Друга смена“, *Слободни глас*, бр.69, 07.07.1946, Чачак, 7.

21 М.О. „Чачанска бригада примила је велике задатке“, *Слободни глас*, бр.72, 27. 07. 1946, 2, Б. М. „Ратка Митровића ми носимо име наша бригада поноси се њиме“, *Слободни глас*, бр.73, 03. 08. 1946, Чачак, 2.

22 Миодраг Обреновић, „Велика радна победа омладине нашег округа на Омладинској прузи“, *Слободни глас*, бр. 79, 23. 09. 1946, Чачак, 5.

23 Д. З. „Трећа омладинска радна бригада „Ратко Митровић“ отишла је на изградњу Омладинске пруге“ *Слободни глас*, бр. 77, 07.09.1946, Чачак, 6; Миодраг Обреновић (1921–1996) је родом из Брезове али је одрастао у Лозници. Учествовао је у завршним борбама за ослобођење 1944/45 и био скојевски руководиоца у Лозници и Лездини. Завршио је Пољопривредни факултет у Земуну. Био је међународни стручњак у области мелиорације и иригације. Радио је као главни пројектант у новосадском предузећу „Геозавод“. Био је члан бројних покрајинских и републичких струковних удружења. (Радован М. Маринковић, Ранко Симоновић, Зоран Маринковић, *Лозница иој Јелицом*, Међуопштински историјски архив Чачак, 2010, 644–645).

и Радован Грковић,²⁴ секретар Окружног народног одбора. Они су, између осталог, истакли радни хероизам бригадира и утицај радних акција на ширење политике братства и јединства. Омладинци су позвани да својим искуствима са пруге утичу на осталу омладину.²⁵

Као сећање на омладинце Чачанског округа који су 1946. градили пругу Брчко-Бановићи, у Међуопштинском историјском архиву у Чачку чува се Споменар Миодрага Обреновића, записници са састанака штаба бригаде, као и извештаји који су послати Главном штабу Омладинских бригада. Наведена документа сведоче о припремама бригадира за одлазак на пругу, од начина пријављивања омладинаца до неопходних ствари које је сваки бригадир требало да понесе са собом. Извештаји које су чачански бригадири слали Главном штабу сведоче о врсти радова на прузи, начину њиховог обављања, као и о нормама које су пред бригадире биле постављене. Истакнут је значај такмичарског духа међу бригадама и појединцима у њима. Дневник културно-просветног рада у бригади сведочи да су омладинци, поред физичког, имали прилику да се оспособе и на другим пољима. Посебно се истиче описмењавање, затим обуке за бројне занате на курсевима, као и упознавање са политичком ситуацијом како у земљи тако и у свету. Чињеница је да су бројни омладински руководиоци са омладинских радних акција били касније веома утицајни људи са запаженим стручним и политичким каријерама.

Пошто је у часопису *Изворник* бр. 28 објављен Споменар Миодрага Обреновића²⁶, овога пута преносимо поменуते записнике и извештаје.

У приређеним документима нису вршене језичке, стилске нити правописне исправке. У угластим заградама уписивали смо остатак речи где је то било потребно као и опаску да су реч или део текста нечитки.

Записник
са другог састанка штаба
омладинске бригаде „Ратко Митровић“
одржаног дана 24. IV 1946. у Чачку

Присуствовали су:

- 1) Стеван Салевић
- 2) Милисав Ђурић

24 Радован Грковић (1913–1974), родом из Невада код Горњег Милановца, био је правник, активан учесник НОБ-а, народни херој и носилац Партизанске споменице, делегат Србије на Првом заседању АВНОЈ-а. После рата обављао је бројне веома важне партијске и државне функције. (*Српски биографски речник* II, Матица Српска, Нови Сад, 2006, 816; *Народни хероји Југославије*, Партизанска књига Београд, Народна књига Београд, Побједа Титоград, 1982, 271).

25 Непотписано, „Повратак радне бригаде `Ратко Митровић` са Омладинске пруге“, *Слободни глас*, бр. 86, 16. 11. 1946, Чачак, 2.

26 Марија Крњајић, „Споменар команданта чачанске бригаде `Ратко Митровић` Миодрага Обреновића са омладинске пруге Брчко-Бановићи“, *Изворник* 28, Чачак, (2013) 203–231.

- 3) Драгослав Ранђић
- 4) Гвозден Јованић²⁷
- 5) Нада Златић²⁸

Дневни ред:

- 1) Контрола извршења постављених задатака
- 2) Нови задаци:
  - а) прорађивање плана У.О.УСАОЈ-а
  - б) техничке припреме
- 3) Разно

Друг Салевић је напустио састанак због посла.

Јованић је прочитао записник са прошлог састанка. Прелазна заставица није израђена. Канте нису нађене, фудбал и писаћа машина.

Друг Ђурић је прочитао план У.О. УСАОЈ-а. о транспорту омладинских бригада. Из писма се намећу следећи задаци:

- 1) Повезати се са железничком станицом
- 2) Направити списак свих омладинаца у бригади који је потребан за транспорт
- 3) Послати администратора на курс у Брчко
- 4) На време осигурати и очистити вагоне за транспорт (Ранђић)
- 5) Организовати испраћај бригаде (Ранђић, Нада)

План транспорта:

Наша бригада полази 2. маја у 8:10 х са станице Чачак

Задаци:

- 1) Јованић да спреми песме за певање
- 2) Да се купе шерпе (Ранђић)
2 кофе и 4 канте
10 ком цименти
- 3) Прелазну заставицу да направи Јованић
- 4) Јавити Манету да одмах пошаље материјал за заставе (Јованић) Тел. 44418 код Рада Кушића Мин. трг. и снабд.²⁹

²⁷ Гвозден Јованић (1926–1997) рођен је у Јанчићима. Завршио је Гимназију у Чачку и Правни факултет у Београду. Био је директор БИГЗ-а, помоћник министра за културу у Влади Србије, директор Етнографског музеја у Београду. Један је од оснивача Вукове задужбине и Задужбине Иве Андрића. (Горан Давидовић, Лела Павловић, *Хронологија. Историја Чачка од праисторије до 2000. године*, Чачак, 2009, 290).

²⁸ Надежда – Нада Златић (1922–1977), родом из Ужица, живела је у Чачку. Још у време рата у коме је активно учествовала, постала је члан КПЈ. Била је у логору Бањица од фебруара 1944. После рата учествовала је на више радних акција. Носилац је више ратних одликовања. (Радисав Недовић, *Чачански крај у НОБ 1941-1945. Жене борци и сарадници*, Чачак 2010, 415–416); Евица Мицковић, Горан Давидовић, *Лотор Бањица 1941-1944. Зашточеници са јодружја Чачка и Лучана*, Чачак, 2011, 111).

²⁹ Министарство трговине и снабдевања је у овом периоду постојало и на савезном и на републичком

Ђуре Јакшића бр. 2

и клише³⁰

и штамбиљ

5) Јованић да добава сандуке

6) Рећи Дари да прикупи новац од циглица

7) Да се набави санитарски материјал (завоји, алкохол, вата и остало) Нада

8) Павле да види за ствари од Црвеног крста

9) Јованић да види за смотру бригаде

10) Ако Мане не сврши да друг Раца 26. ов. м. иде у Београд за ствари

11) Ранђић да организује да се орибају домови за смештај другова

Краља Милана 3

Николић, печаторезац

Записничар

Гвозден Јованић

***

Културно-просветни рад
у чачанској омладинској бригади „Ратко Митровић“

Витановићи
27. мај 1946.

Културно-просветни руководиоц,
Гвозден Јованић

Понедељак, 27. мај

1) Одржан је састанак културно-просветног одбора

2) Заједно са културно-просветним референтима моравске и приморско-горанске бригаде направљен је план за одржавање предавања за наше три бригаде. Решено је да се у среду у 2ч по подне код наше бригаде одржи састанак културно-просветних референата: Моравске, топличке, врањске, варајдинске, љубљанске, цељске, приморско-горанске и чачанске бригаде.

3) За обе смене у бригади одржано је предавање о политичкој ситуацији у свету и код нас са дискусијом која је била прилично жива.

4) Остали културно-просветни рад одвијао се по распореду рада.

Уторак, 28. мај

1) План културно-просветног рада одвијао се по распореду

2) Почета изградња позорнице

3) Одржао сам предавање: Улога комсомола³¹ у Отацбинском рату у

Приморско-горанској бригади

нивоу. Није јасно да ли се у овом случају мисли на Владу ФНРЈ или НР Србије.

30 КЛИШЕ – метална или дрвена плоча на којој је угравирана или утиснута слика или цртеж. (*Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007, 542).

31 КОМСОМОЛ – скраћеница за омладинску организацију која је била подмладак Комунистичке партије Совјетског Савеза. Основана је 1918. године. (Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник српских речи и израза*, Нови Сад, 2006, 636).

Среда, 29. мај

- 1) Рад се одвијао по распореду рада
- 2) Одржан је код нас састанак руководиоца културно-просветног рада моравске, љубљанске, приморско-горанске

***

Извештаји II чачанске ОРБ „Ратко Митровић“
(Букиње, Орлова Стена, август 1946.)

Штаб
Чачанске радне бригаде
„Ратко Митровић“
Бр.90
17. август 1946. год.
ЛУКЕ

ШТАБУ ОМЛАДИНСКИХ РАДНИХ БРИГАДА
На градњи омладинске групе

БУКИЊЕ

Драги другови,
Достављамо вам извештај о раду наше бригаде у времену од 8. августа па до 17. августа закључно. Важно је рећи да се ради мање-више под истим условима и на истом терену као и прошлог пута. Једна је разлика што се радилиште за препирање песка услед оскудице воде и песка помакло за близу 300 метара тако да даљина радилишта од логора за песак где раде три чете наше бригаде износи до 2 800 метара.

Прошлог пута наше прве две чете радећи на каменолому постигле су за десет да[на] просек на сваког појединца: извађеног, пренесеног и изкубицираног³² камена 0,67. Такође чете које су радиле на препирању песка успеле су прошлог пута да са спруда изваде сувог песка, превезу га на даљину до 10 метара; преперу га и да га одвезу на исту даљину, и да на сваког појединца просечно дође препраног песка 0,77.

ПРЕГЛЕД РАДА ОД 8. АВГУСТА:

УСЛОВИ РАДА: Рад на каменолому где се сада појављује још тврђа стена која се приликом разбијања ломи плочасто и тако оштро захтевајући доста опрезности и умешности. У овом погледу наши омладинци стекли су доста искуства и већ знају како треба разбијати камен – куда га треба ударити да најпре и најбоље прсне, тако да су за ових десет дана повреде ређе и незнатније

32 Кубицирати – израчунати кубикажу неког материјала или грађе (Речник српској језика, 609).

него прошлог пута. За ово време имали смо само неколико лакше озлеђених. Бушење рупа за шине врши се као и прошлог пута на прост начин – ручним бушењем. Преношење разбијеног камена је доста тешко што се исто чини или уз брдо висине 4 метра или низ исту низбрдицу на просечну даљину 25 метара. Ово такође мора да буде тако пажљиво због јаког нагиба терена да не би било повреда. На препирању песка је карактеристично што се сада на више места песак вади из воде где је дубина до 1м и да се вози уз напон висок од 2–4 метра а дуг 6–7 метара, и до места где се кубицира које је далеко 60 мет. Вода чини и ту тешкоћу што доста исцрпљује када се дуже у њој стоји. После краћег време[на] радилиште се мора мењати јер обично нестане воде или песка. За ових десет дана може се рећи да су услови тј. количина песка и воде били до сада највећи што ће се и из резултата да види.

НАЧИН РАДА: О овоме прошлог пута није било речи јер није било неких нарочи[тих] форми. Подела је била проста по десетинама. Услови су били исти а просек се такође није мењао. За каменоломе вреди то да је посао био нов и да се никаквог искуства није имало. Већ првих дана рада на песку радни полет се нагло повећао зато што се тренутно на радилишту појавила већа количина воде. Просек је првих дана тада износио до 0,90; На камену се такође мења начин рада јер се престаје рад са десетинама већ са петоркама. Просек се сада повећао са 0,80-0,85. Овде би по подели рада био просек доста већи али највише времена одузима пренос камена. Подела по тројкама се показала успешна па је до 12. о. м. просек износио на камену до 1 кубик. Одмах се пришло једној другој подели после тога која се још успешније показала а то је подела на ТРОЈКЕ; Рад се показао много организованiji; плански распоређен и што је врло важно омогућио се преглед рада сваког појединца што је у оцењивању руководства доста помогло. Тада се просек нагло повећао и већ су чете више дана [нечитко] просек по 1,40 и више. Осетила се такође и стручност омладинаца који [нечитко] оспособили да буше рупе за mine где се до сада превазилази норма 30 посто. Просек за омладинце који су бушили mine јер за њих има посебан просек. Упоредо са променом поделе рада на каменолому примењена је и на радилишта песку пошто су то терен где се песак вадио и захтевали. Рад на песку је нарочито отежао слаб квалитет и уопште недостатак колица који није удовољио броју (нечитко). Ипак се просек стално пењао почев од почетка тј. од 9 о. м. који [нечитко] 0,85 и пео се до пре пет дана до 0,95 и 1 кубик. Подела на тројке [нечитко] одлично успела а просек се код неких чета пео до 1,50 а код десетин [нечитко]

Оно што је најважније за ових шест дана а то је да се радни по[лет] код омладине јако развио. Такмичење међу четама има оштар карактер али [нечитко] једне на штету друге у ма ком виду. Чак шта више се не потенцира [нечитко] као пре та заоштреност. Сада се већ више говори о бригади као целини. Подела на срезове или градове у округу нестала је и јединство међу четама је сваким даном све боље.

Збирни резултати односно просек за сваког појединца за ових десет дана износе:

- 1) просек на Каменолому износи 1,13 кубика
- 2) Просек на препирању песка 1,14 чисто препраног песка.

Смрт фашизму-Слобода народу!

ГРБ БРИГАДЕ

*Командант
Добривоје Буњак*

Са другарским поздравом
За штаб Чачанске бригаде
Миодраг Обреновић

***

Штаб

II Чачанске радне бригаде
„Ратко Митровић“
Бр. _____
27. августа 1946. год.
Орлова Стена

ШТАБУ ОМЛАДИНСКИХ РАДНИХ БРИГАДА

БУКИЊЕ

Драги другови,

Достављамо вам извештај о раду Културно-просветног одељења наше бригаде у времену од 18. до 28. овог месеца.

Кул. просв. одељење. Одласком палих ђака одељење је ослабило што је друг Урошевић Милорад члан одељења одговоран по културно-забавном сектору отишао. Тај сектор рада преузела је другарица Олга Ђуновић.

Аналфабетски течај. Течај су завршили сви аналфabetи (2), полуписмени (20) испити су заказани за 29. август 1946 год. Уверења за њих треба да нам пошаље штаб бригаде. У бригади ће остати свега један друг који није научио да пише и чита латиницу. Он је највећи део провео у милицији а по повратку и поред свих напора другова и руководиоца остао је тврдоглав да он довољно зна и да му латиница не треба.

Предавања. Са овим сектором најбоље стојимо. У току протеклих 10 дана одржана су следећа предавања; „СССР стуб мира у свету“, „Полне болести“, „Спољна политика Југославије и конференција мира у Паризу“, „Народно

васпитање у СССР“ и „Преглед политичке ситуације у свету и код нас“.

Поред тога створили смо тезе по овом сектору. Предвидели смо да се одрже још следећа предавања: „Југословенска армија“, „Иван Лола Рибар“ и „Значај Омладинске пруге и задаци омладине у округу“. Тако смо закључили да ће омладина после до сад одржаних предавања бити сасвим спремна да изврши све задатке који се пред њу поставе по повратку у округ.

Читалачке групе. Рад истих био је унеколико ометен прековременим физичким радом јер се морао градити пут односно прилаз камиона радилиштима. Материјал се узимао по плану који је може се рећи и испуњен. Мање више ове групе су прерађивале директивне чланке из Омладине.

За задњих десет дана издат је један број зидних новина. Написано је 10 чланака али је изашло свега 6. Технички су добро уређене.

Редакцијама разних листова послато је 6 дописа. А за радио емисију редовно се шаљу дописи сваког другог вечера.

Културно забавни део. Ма да је недостатак у диригенту наш хор ради и спрема поред осталог и бригадну химну: „Пруга се наша гради“ Фолкорна секција и група рецитатора такође раде. На заједничкој приредби 11 секције узела је учешће и наша бригада, иступивши са фолкором. Имали смо 4 веселе вечери. Једно заједно са XI студенском где је дат и заједнички програм.

Такође наша бригада даће сутра једну приредбу у Тињи и једну приредбу коју ће дати за нашу III смену.

Извештај о месечном и двомесечном раду послаћемо најкасније до 31. ов. месеца.

Исто тако требате нам јавити треба ли да пошаљемо овај број зидних новина као и оне које су нам сада у припреми.

Смрт фашизму - Слобода народу!

Грб омладинске бригаде

Референт,
Миодраг Обреновић

***

Штаб
II Чачанске радне бригаде
„Ратко Митровић“
Бр.112
27. август 1946.
Орлова Стена

*Штабу бригаде Окружном
одбору Н. Омладине*

Драги другови,

Шаљемо вам десетодневни извештај о раду наше бригаде у времену од 18-27 овог месеца закључно.

У току прошлих дана наша бригада је имала просек на песку 1,14 а просек на каменолому 1,13, са таквим резултатима бригада је од штаба бригаде и по други пут похваљена.

Уз овај статистички преглед даћемо кратко образложење о раду наше бригаде као о условима рада, начину рада недостацима и осталом.

Важно је још нешто напоменути. Наша бригада имала је расход у људству од 50 другова који су као пали ђаци отишли натраг. Рок наших обавеза припремања камена и препраног песка за тунел „Мајевица“ био је 25 август, а било је предвиђено припремити укупно 3.000 кубних метара. Као што смо вам прошлог пута писали бољом организацијом посла и свестраним залагањем сваког омладинца већ 21 августа бригада је спремила 3.202 метара и тиме пре 5 дана испунила обавезу, не осећајући уопште одсуство слабих ђака који су већ били отишли.

На дан 21. августа одржана је бригадна конференција зато што се после пробијања тунела „Мајевица“ показало да треба још припремити 1.500 кубних метара камена и песка за довршење истога. Па како је мањи број бригада рачунало се да ако се просек повећа на 1,25-1,30 моћи ће да се обавезе испуне до 30 августа. Такве обавезе дала је наша бригада и то је штабу достављено.

После давања обавеза радни полет се још више повећао и организација рада која је и прошли пут била боља доста се усавршила и од 21 до 27 августа закључно од предвиђених 1.500 кубних метара песка и камена дато је до сада 1.275 метара песка и камена што значи да остаје још 225 метара. И ова количина биће испуњена ако се буде радило са истим еланом и радним полетом, као што се и очекује, тачно два дана раније од датих обавеза. Ова наша друга обавеза по оцени залагања била би и раније испуњена, али је хладно и кишно време омело да се рад нормално развија. (Неколико се дана радило по киши стојећи до колена а често и дубље у води вадећи и препирајући песак).

УСЛОВИ РАДА:

1) Каменолом. Радилиште на коме се раније радило било је доста тешко и није се могла пронаћи потребна количина камена. Оно се морало оставити. Пронађено је ново на већој даљини од 200 метара него раније, тако, да је оно сада удаљено од логора близу 600 метара. Приступ овом радилишту за камионе врло је тежак тако да је бригада један добар део времена дала на градњи пута од кога највише прековремена.

Иначе услови рада, тврдоћа камена, даљина преноса од места разбијања до кубикања која износи до 30 метара, мине са којима се минира су пола за камен пола за земљу, све је то утицало на резултат рада. Даље је рад ометало повлачење људи са рада на утовар камиона, рђаво време, јака киша.

У време ових 10 дана утоварено је 48 кубика камена, овај камен не само

што се утовара него су омладинци морали да се возе камионима до тунела далеко 6 километара и да га истоварају тако да је добар део времена прошао на путу. То је доста утицало да обавезе не буду пре 4 дана испуњене.

Просек од 1,14 се стално повећавао тако да је код појединих група и чета достигао 2 кубна метра док сада просек на сваког појединца на камену износи 1,68.

2) Рад на песку. Услови под којима се рад одвијао за ових десет дана много су тежи него прошлога пута. Песка је готово врло мало тако да је недостатак истога приморавао чете да различито врше распоред људства и алата. Даље хладноћа која је нагло настала и јако се осећа јер се песак вади из воде у дубини од 1 метар где се стоји по неколико часова. Поред тога успон уз кога се вуче песак просечно је 2,5 метра а дужина успона 4-5 метара а даљина се повећава од 60 до близу 100 метара. Ротациона снага се сада више не користи што се вода брзо исцрпи и што се услови за коришћење ротационе снаге погоршали јер где има воде нема песка и обрнуто.

Питање колика је доста слабо. У деоници их нема, а расположива сами оправљамо у колико можемо.

Просек од 1,14 сада се повећао на 1,53.

Поред наше бригаде која броји 183 члана од пре неколико дана раде са нама и курсисти за руководиоце Омладинских домова, њих има 21. Сви су већином физички слаби, има доста и другарица, слабо су обучени и одевени и резултати њихови су осетно слабији од наших. Првих дана су имали просек на камену 0,35-0,55 а сада имају укупан просек 1,03.

ПРОСЕК РАДНЕ БРИГАДЕ НА КАМЕНОЛОМУ ЈЕ 1,68

ПРОСЕК РАДНЕ БРИГАДЕ НА ПЕСКУ ЈЕ 1,53

ПРОСЕК НА НАШЕ КУРСИСТЕ ЈЕ 1,03

За штаб Бригаде
МО

Резиме

Омладинске радне акције дале су велики допринос обнови и изградњи земље након Другог светског рата. Поред физичког рада, акције су биле прилика за многе омладинце да превазиђу неписменост на алфаветским течајевима као и да науче неки од бројних заната на курсевима. Овако обучени, бригадири су представљали нову радну снагу у индустрији и рударству послератне Југославије.

Омладина Чачанског округа учествовала је како на локалним тако и на савезним радним акцијама. На изградњи Омладинске пруге Брчко-Бановићи, од маја до новембра 1946. године, чачанска бригада „Ратко Митровић“ учествовала је у три смене. Команданти бригаде били су Павле Ђурић, Добривоје Буњак и Миодраг Обреновић. Радом у Витановићима, Букињу, Орловику, на пробијању тунела „Мајевица“ и усека на Кисељаку, омладина Чачанског округа дала је велики допринос да први воз прође пругом 22 дана пре рока. Након тешког физичког рада на припреми песка и камена, омладина се бавила културно-образовним радом и вратила се у своја села и градове обogaћена новим знањима и искуствима.

MARIJA S. KRNJAJIĆ

YOUNG PEOPLE OF THE ČAČAK DISTRICT TAKING PART IN THE CONSTRUCTION OF THE YOUTH RAILWAY BRČKO-BANOVIĆI (1946)

Summary

Voluntary youth actions made a major contribution to reconstruction and building the country after the Second World War. Besides physical work, it was an occasion for many young people to overcome illiteracy at courses for illiterates as well as to learn some of numerous handicrafts. Being trained in this way, the members of the brigades represented a new workforce in industry and mining of post war Yugoslavia.

Young people of the Čačak District took part in both local and federal voluntary youth actions. The brigade “Ratko Mitrović “ from Čačak took part in three shifts during the construction of the Youth Railway Brčko-Banovići, from May to November 1946. The commanders of the brigade were Pavle Đurić, Dobrivoje Bunjak and Miodrag Obrenović. Working in the places of Vitanovići, Bukinje, Orlovik while digging the tunnel “Majevisa” and cutting a notch in Kiseljak, the youth of the Čačak District made a major contribution for the first train to run along the railway 22 days ahead of time. After hard physical work in the preparation of sand and stone, the youth were engaged with cultural-educational work and came back to their villages and towns being enriched with new knowledge and experience.

АЛЕКСАНДАР В. САВИЋ
Историјски архив Ужице

МОЛБА РАНИСЛАВА М. АВРАМОВИЋА ЗА АМНЕСТИЈУ

АПСТРАКТ: У овом прилогу приређена је молба инжењера Ранислава М. Аврамовића за амнестију, а по казни Суда за суђење злочина и престапа против српске националне части. У образложењу молбе, Аврамовић наводи да није желео да буде у Комесарској влади Милана Аћимовића, али је тамо ангажован као стручно лице и да је то обављао против своје воље као и да је био саслушаван у Гестапоу и да му је од стране окупатора стан претресан и опљачкан. Документ се чува у Историјском архиву у Ужицу, у фонду Милана Смиљанића.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Ранислав М. Аврамовић, Суд, национална част, Президијум Н Р С, амнестија, Комесарство, Гестапо, окупација.

РАНИСЛАВ М. АВРАМОВИЋ је рођен у селу Маће код Ивањице 1874. године. Гимназију је учио у Ужицу, а техничке науке студирао у Београду (1893–1897). Био је активан у групи студената окупљених око Удружења „Побратимство“ и због учешћа у демонстрацијама искључен је са факултета.¹ Диплому инжењера стекао је 1895. и ступио у државану службу радећи на прузи Београд – Младеновац² и Ниш – Сићево. Био је шеф секције за изградњу пруге Ужице – Вишеград.³ Као државни стипендиста провео је у Берлину три

1 У другој половини XIX века студенти су одиграли значајну улогу у борби за национално ослобођење и препород. Удружење „Побратимство“ (1867) повезало је све самоникле студентске клубове и било је прихваћено као њихово представничко тело. Током Балканских ратова и Првог светског рата, чланови овог удружења нашли су се у добровољачким редовима, борећи се на првој линији одбране земље. У новооснованој Краљевини СХС, рад удружења „Побратимства“ је полако јењавао, окренуо се решавању економских проблема студената, све до 1929, када је угашено. (Александар Јовић, *Анализа стања студенјској организацији у Србији*, пројекат SIGMUS (Strengthening Student Role in Governance and Management at the Universities of Serbia in line with the BolognaProcess,511332–TEMPUS–1–2010–1–RS–TEMPUS–SMGR) [www.sigmus.edu.rs/...](http://www.sigmus.edu.rs/))

2 Младеновац је један од најмлађих градова Србије, везан је за изградњу пруге Београд – Ниш 1882. Прва саграђена грађевина била је железничка станица.

3 Пруга уског колосека 760 mm, Сталаћ – Ужице – Мокра Гора започета је 1907. Део Краљево – Чачак пуштен је у промет 2. априла 1912. Највише је каснио део Чачак – Ужице због потпуног мењања трасе у дужини од 20 километара кроз Овчарско-кабларску клисуру (Чачак – Овчар Бања). Пруга Сталаћ – Ужице завршена је 1912. непосредно пред почетак Првог балканског рата. Први воз у Ужице је стигао 16. јуна 1912. Након пет година градње свечани воз из Ужица довео је машиновођа Слободан Савић. Након Балканских ратова власти су отпочеле са градњом пруге Ужице – Мокра Гора – Вардиште где је била државна граница Србије и Аустроугарске. По завршетку Првог светског рата приступило

године (1903–1907) усавршавајући техничке науке и стране језике.

Учесник је свих ратова 1912–1918. године. У Првом балканском рату 1912. учествовао је као инжењер-поручник. Наставио је ратовање до краја 1918, да би из рата изашао као потпуковник. Врховна команда, ценећи његове способности, задужила је Аврамовића да пропутује Србијом како би пером и фотоапаратом приказао ратна страдања, посебно у области саобраћаја. Тако је настала књига *Србија поплаћена, порушена*.

Извештај који је том приликом написао штампан је на француском и енглеском језику у Паризу 1919. и послужио је учесницима Мировне конференције 1920. године као докуменат о разарањима у Србији током Првог светског рата.

Конференцији у Паризу присуствовао је као технички експерт и члан југословенске делегације.⁴

После Првог светског рата обављао је више важних функција како у Влади Краљевине, тако и у Дирекцији државних железница.

Био је сарадник на изради Народне енциклопедије СХС Станоја Станојевића (1924 – 1929).⁵ Објавио је више стручних чланака у листовима

Ранислав М. Аврамовић

се довршењу наведене деонице У пролеће 1919. посао је водила Дирекција за грађевине у Сарајеву а пројекат ове пруге урадили су инжењери: Хуго Кајнцил, руководилац извођачког пројекта, затим Ранислав Аврамовић, Милорад Миливојевић, Васа Марковић, Андра Станић, Станислав Сobotка, Никола Ђурић и Миливоје К. Борисављевић. Међутим, проблем за инжењере у савлађивању Шаргана односио се на израду трасе висинске разлике између мокрогорске котлине и Шарганског превоја, који је био веома компликован и тежак. Тај проблем су коначно решили чувеном шарганском „осмицом“. Радослав Познановић, *Прутом преко Шаргана*, Ужице, 2006, 41-46.

4 Из средине марта 1919. потиче акт Војне мисије у којем су наведена имена чланова целе делегације, разврстаних по радним телима. У Саобраћајној подсекцији налазили су се: Ранислав Аврамовић, Драгутин Димитријевић, Рудолф Ленац, Бора Пајевић, Милан Пујић и Милан Шеноа, њихов задатак је био да напишу мемоар о штетама на железници, путевима и јавним грађевинама. Тако је настала нова представка, као допуна noti од 24. октобра, којом је поново затражен српски железнички материјал набављен у Америци, приспео 1916. и 1917. који се налазио код Савезника. (Душан М. Илијин, *Обнова железнице у Краљевини СХС 1919–1924*, докторска дисертација на Филозофском факултету Универзитета у Београду, Београд, 2014, 197, 270).

5 Ранислав Аврамовић је био помоћник министра саобраћаја. (Станоје Станојевић, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, 1 књига, А – 3, (3. фототипско издање), Нови Сад, 2010, 6. У II књизи исте енциклопедије где је забележен као сарадник на њеној изради, наведено име је Ранисав. Такође у радовима: *Моја истина* приређивачи Д. Матић и М.П. Ђоковић (Ужице, 1998) и у *Биографском речнику Златиборској окруза*, Београд 2006, његово име је Ранисав М. Аврамовић. У приређеном документу је наведен као Ранислав, исто у *Српском биографском речнику* и *Ко је ко у Негићевој Србији*,

и часописима и неколико књига. Један је од оснивача Удружења Ужичана у Београду (1923) и председник од 1935. до Другог светског рата.

У току Другог светског рата, од 10. јула до 29. августа 1941. године, био је министар саобраћаја у Комесарској управи Милана Аћимовића. Након 40 дана дао је оставку на место министра, а своја искуства за време обављања дужности формулисао је речима: „Немци су и као пријатељи тешки, а као непријатељи страшни“.

Након ослобођења Београда, нове власти су га ухапсиле 11. новембра 1944. године због тога што је био министар у Влади Аћимовића и што је на неким скуповима „позивао на пасиван однос према окупатору“. Осуђен је на три године принудног рада и одузимање грађанских права, а имовина му је конфискована. Помилован је одлуком Извршног већа Србије од 2. октобра 1947. године, а тек 28. децембра 1954. донета је одлука о брисању свих правних последица насталих ранијом пресудом.

Његова сећања под називом *Моје усјомене – Од Брезове и Београда до Берлина, Париза, Њујорка и Токија*, објавио је 1998. године Историјски архив Ужице.⁶

За учешће у ратовима 1912–1918. одликован је са две Карађорђеве звезде. Умро је у Београду 1961. године.⁷

Међу првим одлукама Председништва АСНОС-а у Србији после Другог светског рата, била је одлука о оснивању Суда за суђење злочина и преступа против српске националне части, донета 21. децембра 1944.⁸ На основу ње почели су да функционишу на територији Србије судови за суђење злочина и преступа, којима се штети углед српског народа.⁹ Досуђена казна подразумевала је искључење из јавног живота, лишавања права вршења јавних функција, губитак свих грађанских права и свих оних повластица које српски грађани уживају.

Да би се ефикасније извршиле ове мере, посебном Одлуком Председништва Народне скупштине о образовању већа Суда за суђење злочина и преступа

тако да је најбоље да тако буде и даље у овом тексту (прим. аутора)

6 Ранисав М. Аврамовић, *Моја истина*, приредили Д. Матић, М. П. Ђоковић, Ужице, 1998. (погледати фусноту 5)

7 *Биографски речник Златиборској округу*, Београд, 2006, 2; Илија Мисаиловић, Радован Глибетић, Шаранска осмица: железничка пруга Ужице – Вардиште, Београд, 2010, 23–24, 28, 63, 341–342; Симо Ц. Ђирковић, *Ко је ко у Недићевој Србији 1941–1944*, Београд, 2009, 531; *Српска енциклопедија*, том I, Нови Сад-Београд, 2010, 43; Ранисав М. Аврамовић, *Моја истина*, Ужице, 1998, 5–7; Радош Љушић и др, *Српске владе 1805–2005*, Београд, 2005, 391; Срђан Цветковић, *Између српа и чекића – Рејресија у Србији 1944–1953*, Београд 2006, 283; *ОЈ УЖИЦЕ: Стоменица Удружења Ужичана у Београду: иводом 70 година од оснивања 1923/1993*, Београд-Ужице, 51–53; Божидар Јовановић, *Развој саобраћајница и саобраћаја Србије кроз средњи век, нови век и савремено доба*, у рукопису, 41–43.

8 Момчило Митровић, *Српска национална часић пред законом 1945. године*, Београд, 2007, 21.

9 *Службени гласник НР Србије*, број 3, 10. март 1945.

против српске националне части, формирана су у свим средиштима окупационих народних одбора већа Суда, са месном надлежношћу за подручје одређеног округа.¹⁰

За злочине и преступе против српске националне части сматрана су сва она дела „којима се штетило или могло штетити угледу или части српског народа и његовој борбеној снази“.¹¹ Као злочин или преступ такође је третирана „свака политичка, пропагандна, културна, уметничка, привредна, правна, административна и друга сарадња са окупатором и домаћим издајницима“.¹²

Аврамовић је био комесар Министарства саобраћаја у Влади Милана Аћимовића, оптужен је пред Судом за суђење злочина и преступа против српске националне части, јер је „говорио на јавним скуповима у корист окупатора (у Ужицу 16. децембра 1941); потписао Апел српском народу од 13. децембра 1941, којим се народ позива на ред и мир, и учествовао на конференцијама на којима је позивао на пасиван однос према окупатору“.¹³

У образложењу молбе за амнестију, Аврамовић наводи да није желео да буде у Комесарској влади Милана Аћимовића, али је тамо ангажован као стручно лице и да је то обављао против своје воље, као и да је био саслушаван у Гестапоу и да му је од стране окупатора стан претресан и опљачкан.

Молба садржи 6 листова (30 x 21 cm) писаних читким рукописом са потписом инжењера Ранислава Аврамовића и један документ откуцан на писаћој машини. Документ се чува у Историјском архиву у Ужицу, у фонду проте Милана Смиљанића.¹⁴

У овом прилогу приређена је молба инжењера Ранислава М. Аврамовића за амнестију по казни Суда за суђење злочина и преступа против српске националне части. Документ у овом прилогу приређен је у изворном облику.

***

Предмет: Инж. Ранислав М. Аврамовић из Београда, моли за амнестију по казни Суда за суђење злочина и преступа против српске националне части.

ПРЕЗИДИЈУМУ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

БЕОГРАД

Пресудом Суда за суђење злочина и преступа против српске части, Бр. 214/45 од 27-IV-1945. у Београду, осуђен сам на три године присилног рада,

10 Службени гласник НР Србије, број 14, 2. јун 1945.

11 М. Митровић, *нав.гело*, 21.

12 Исто.

13 С. Цветковић, *нав.гело*, 283.

14 ИАУ, ПМС XIV1948, 1

доживотни губитак грађанских и политичких права, конфискацију целокупне имовине и губитак пензије.

Моју молбу и моје деце, за амнестију, Президијум ФНРЈ уважио је делимично: казна доживотног губитка српске националне части да се замени казном губитка политичких и појединих грађанских права, изузев родитељског права, у трајању од две године, рачунајући од другог октобра 1945. г. и да се остатак неиздржане казне лаког присилног рада, опрости.

Слободан сам поново обратити се молбом за амнестирање моје казне у целини, пошто је протекло довољно времена, већ три године а не само две године од доношења горње одлуке Президијума и имало времена, да се види и моје владање и мој став, како за време издржавања казне (свуда повољно оцењен), тако и од кад сам на слободи. Одмакло се је и временски од ослободилачких борби и психозе у доба мог суђења, психолошко расположење духова смирило, а прилике у земљи средиле и побољшале се и ја од болести ороную и већ у дубокој старости, седамдесет петој. Жело бих, да своје последње дане проживим и умрем као човек са српском националном чашћу.

Молим председника Владе и Президијум, да мојој молби поклоне пажње и амнестирају ме.

8. октобра 1948. год.
Београд

С поштовањем
Инж. Ранислав М. Аврамовић

Предмет: Инж. Ранислав М. Аврамовић
Из Београда, моли за амнестију по казни суда за суђење злочина и преступа против српске националне части.

ПРЕЗИДИЈУМУ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

БЕОГРАД

Пресудом Суда за суђење злочина и преступа против српске части, Бр. 214/45 од 27-IV-1945, у Београду, осуђен сам на три године присилног рада, доживотни губитак грађанских и политичких права, конфискацију целокупне имовине и губитак пензије.

Моју молбу и моје деце, за амнестију, Президијум ФНРЈ уважио је делимично: казна доживотног губитка српске националне части да се замени казном губитка политичких и појединих грађанских права, изузев родитељског права, у трајању од две године, рачунајући од другог октобра 1945 г. и да се остатак неиздржане казне лаког присилног рада, опрости.

Слободан сам поново обратити се молбом за амнестирање моје казне у целини, пошто је протекло довољно времена, већ три године а не само две године од доношења горње одлуке Президијума и имало времена, да се види

и моје владање и мој став, како за време издржавања казне (свуда повољно оцењен), тако и од кад сам на слободи. Одмакло се је и временски од ослободилачких борби и психозе у доба мог суђења, психолошко расположење духова смирило, а прилике у земљи средиле и побољшале се и ја од болести ороную и већ у дубокој старости, седамдесет петој. Жело бих, да своје последње дане проживим и умрем као човек и са српском националном чашћу.

Подносећи ову своју молбу за амнестију, слободан сам најсажетије истаћи само неке важније чињенице и објашњење:

1. а) Комесарство које ни желео а најмање тражио нисам. Кад ми је понуђено као стручном лицу од бив. политичара свих странака преко бив. посланика Драгомира Стојадиновића, напротив, одлучно сам одбио (молим, видети записник мога саслушања код иследне власти). Постављен пак, после три месеца дана (11-VII-41) без мога припита и саизвољења, моје комесарство у ствари било је један тежак и мучан присилни рад под окупатором. Стојички сам га сносио и ничим нисам упрљао своје име и своју част. И мада је то Комесарство могло изгледати посматрачима са стране као један сјајан положај и синекура од окупатора, напротив, оно ми је било само мучан терет и једино донео ми после низ невоља: саслушавања код Гестапо-а и полицијских реона румунска терорисање са псима у моме стану, претрес стана у два маха, избацивање из мог стана и напослетку пљачку све моје и породичне имовине при повлачењу.

б) Саслушању, па и оптужби и осуди – изгледа мало чудновато, али тако је – дао сам непосредног повода, основа и податке искључиво ја сам (што се подробније види и из самога записника мога саслушања) – тиме, што сам касније својих аката, упућиваних главном немачком војном заповеднику чувао, и не само што их нисам крио или уништио; већ напротив показао их и предао својој деци, да их они сами уруче истражним властима, за случај, да ја будем лишен те могућности, уверен, да ће из истих свако моћи видети и схватити мој „присилни положај, да ће из њихове садржине узети у целини, проникнути па и разумети моје праве народне тенденције, моје чисте и поштене намере и рад на положају комесара у тим узбудљивим и изузетно несрећним и тешким приликама“ у Србији нарочито кад сам се на њему већ нашао. Такође, да се тако онемогуће и злонамерне клевете и дошаптавања, која су увек могућа у таквим смутним временима. Од завидљивих и неразумних лица веровао сам, да та писма, у ствари оштри протести, могу доцније послужити нашој ствари пред осталим светом и међународним форумима против окуптора.

2. Стога и не желим да се овде упуштам у наводе и оцену оптужнице и образложења пресуде. Чињенично право стање о моме комесарству (од 6 недеља) виде се, као што напред рекох, из копија мојих аката и из мојих изјава датих на саслушањима код истражне власти (молим прочитати их!), само ако се узму у целини и поклони им се пажње а нарочито вере! Слободан сам стога, изнети само неколике важније чињенице, којих нема у саслушањима, нити у

записнику о суђењу, а од претежног су утицаја на мој случај о комесарству, па и на крајњи суд о мени, на изречену казну. Тако:

а) Вероватно у хитњи, приликом преписивања и вађења података из мојих саслушања за уношење у оптужницу, што је потом пренето и у образложење пресуде омакле су се неке грешке чињеничке, које у ствари не стоје, али, као такве дају нетачну слику о мени, лично и моме раду као комесара, и веома отежавају мој случај што свакојако верујем, није било намерно учињено.

Наиме и у оптужници јавног тужиоца и у образложењу пресуде тако стоји, да неупућено лице, читајући само њих може стећи уверење, као да сам ја доиста држао зборове и тако свуда читао наредбе војног немачког заповедника, што би значило, једну доиста чудновату и ретку моју ревност, но која не стоји, итд. Међутим, из записника мојих саслушања види се, да сам ја држао само један говор и да је мој говор писан и да сам га ја прочитао на конференцији и то само вишег особља Министарства саобраћаја: директора шефова одсека одељења и одсека у згради Мин. саобраћаја и нигде више, а мој заменик, комесар инж. Никола Ђурић само том приликом прочитао је наредбе главног заповедника немачке војске по моме суђењу (ја сам ју сам предао), а и цитирана је, донекле и у моме саслушању код истражних власти. Конференцију сам сазвао ради личног упознавања и додира и упознавања особља са мојим погледима на рад. Баш тај мој говор најубедљивије потврђује, узев у обзир његову истину и суштину колико је био искрен и поштен и само стручан, у корист земље и народа.

Молим председика Владе и Президијум, да мојој молби поклоне пажње и амнестирају ме.

Београд – октобра 1948.

С поштовањем
Инж. Ранислав М. Аврамовић

С. Ф. С. Н.

Резиме

У овом прилогу приређена је молба инжењера Ранислава М. Аврамовића за амнестију, а по казни Суда за суђење злочина и преступа против српске националне части. У образложењу молбе, Аврамовић наводи да није желео да буде у Комесарској влади Милана Аћимовића, али је тамо ангажован као стручно лице и да је то обављао против своје воље као и да је био саслушаван у Гестапоу и да му је од стране окупатора стан претресан и опљачкан.

Помилован је одлуком Извршног већа Србије октобра 1947. године, а у децембру 1954. доказао је своју невиност, ослобођен је казне и враћена су му сва грађанска права.

Молба садржи 6 листова писаних руком читким рукописом са потписом инжењера Ранислава Аврамовића и један документ откуцан на писањој машини. Документ се чува у Историјском архиву у Ужицу, у фонду проте Милана Смиљанића.

ALEKSANDAR V. SAVIĆ

RANISLAV M. AVRAMOVIĆ'S REQUEST FOR AMNESTY

Summary

In this supplement, the request for amnesty of the engineer Ranislav M. Avramović is prepared concerning the sentence of the Court for trials of crime and offences against Serbian national honour. In the explanation of the request, Avramović states that he didn't want to be in the Commissioner's Government of Milan Aćimović, but he was engaged there as a professional person and he did it against his own will adding that he was examined in the Gestapo and his flat was searched and robbed by the invaders.

He was granted an amnesty by the decision of the Executive Council of Serbia in October 1947, whereas in December he proved his innocence and he was freed from the punishment and given back all civil rights.

The request includes six paper sheets of legible handwriting with the signature of the engineer Ranislav Avramović and a document typed on the typewriter. The document is kept in the Historical Archives in Užice, in the fund of the priest Milan Smiljanić.

ИЗВОРНИК
ГРАЂА МЕЂУОПШТИНСКОГ ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА
31

Превод на енглески
Светлана СИМЕУНОВИЋ

Коректура
Зоран МАРИНКОВИЋ

Штампа
Штампарија Мајсторовић

ISSN 0352-5902

РУКОПИС ПРЕДАТ У ШТАМПУ ДЕЦЕМБРА 2015.
ШТАМПАЊЕ ЗАВРШЕНО ДЕЦЕМБРА 2015.
ТИРАЖ 300 ПРИМЕРАКА

Каштмосе ебгмомъ стравомъ, тесави
 лисъ, и ебимъ мато ма спуссаиго да
 ни бичи абиъ да касиби нашоу, а ма
 кон шгадъ урбъ метъ, наивъ нашоу, кон
 балимъ и стравомъ сама гачу каруша
 стрно а, га те мо ебу устану на исавре
 се, а у ебикомъ ебгдоу рачову емо тре
 да шаравомъ ебимъ, и бичисомъ ебимъ
 рачову ебимъ ебимъ. На шредакъ
 шаравомъ ебимъ ебимъ шаравомъ шаравомъ
 ате и гочада; шаравомъ шаравомъ шаравомъ
 шаравомъ шаравомъ шаравомъ, кон ебу шаравомъ е
 шаравомъ абиъ, ебимъ ате ебу шаравомъ шаравомъ
 ате, и кон шаравомъ шаравомъ шаравомъ шаравомъ
 ебимъ

Шаравомъ шаравомъ

- Шаравомъ
- Шаравомъ
- Шаравомъ
- Шаравомъ
- Шаравомъ
- Шаравомъ